

საქართველოს
ქრონიკონი

ივანე ჯავახიშვილი

«მეცნიერება»

ა. შ. ა. 1
საქართველოს
სახელმწიფო მუზეუმი
ბიბლიოთეკა

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

მასალები ივერეთის ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის

„მეცნიერება“
თბილისი
1978

902.7(c 41)
902.7(47.922)
ა 362

კრებული ასახავს საქართველოს ერთი ეთნიკური რეგიონის — იმერეთის, ეთნოგრაფიული ყოფისათვის დამახასიათებელ ზოგიერთ მხარეს — მემინდვრეობას, მესაქონლეობას, შრომის ორგანიზაციის ფორმებს, ხის დამუშავების ხალხურ წესებს, ჩაცმულობას, მჭედლობას, კერამიკულ წარმოებას და სხვ.

კრებულში შესული საკითხები დამუშავდა ეთნოგრაფიული ექსპედიციების შედეგად მოპოვებული მასალების საფუძველზე.

ა $\frac{10662}{M 607(06)-78}$ 228—78

© გამომცემლობა „მცნიერება“, 1978.

შესავალი

ერთი ათეული წელია მას შემდეგ, რაც საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილება ახორციელებს საქართველოს ცალკეული რაიონებისა და ხეობების კომპლექსურ ეთნოგრაფიულ შესწავლას.

ამგვარი კვლევა-ძიების შედეგები წინა წლებში ოთხ წიგნად გამოქვეყნდა. კრებული რიგით მეხუთეა, რომელშიც შევიდა იმერეთის ეთნოგრაფიული შესწავლის შედეგად დამუშავებული მასალები და გამოკვლევები.

იმერეთის ეთნოგრაფიული შესწავლის მიზნით, საქართველოს სახ. მუზეუმმა 1971—1972—1973 წლებში ხუთი ექსპედიცია განახორციელა. ექსპედიციებში მონაწილეობდნენ უშუალოდ მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილების თანამშრომლები: ისტ. მეცნ. დოქტორი ნ. რეხვიაშვილი, ისტ. მეცნ. კანდიდატები: მ. ჩართოლანი, გ. გასიტაშვილი, ლ. მოლოდინი, ც. ბეზარაშვილი, ლ. ბედუქიძე, ც. კაკაბაძე და ც. ყარაულაშვილი. უმცროსი მეცნიერ მუშაკები: ნ. ლოლობერიძე, მ. მაკალათია, თ. გელაძე, ლ. სოსელია და ლ. გეგია, მხატვარი ო. კონიაშვილი და ამ სტრიქონების ავტორი, რომელთაც მუშაობა მოუხდათ იმერეთის ყველა რაიონში. შეკრებილი იქნა დიდძალი ზეპირსიტყვიერი მასალა. მუზეუმი შეივსო ექსპონატებითა და ფოტომასალით.

იმერეთმა ისე, როგორც საქართველოს სხვა რაიონებმა, დიდძალან საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისა დიდი სამეურნეო ცვლილებები განიცადა.

საუკუნეების მანძილზე ჩამორჩენილი სოფელი ორი ათეული წლის მანძილზე მთლიანად შეიცვალა. წარმოების წესის შეცვლასთან მოჰყვა ძირეული გარდაქმნები. სოფლად ახალმა საწარმოო იარაღებმა და საწარმოო ურთიერთობამ სწრაფი ტემპით იწყობდნენ ყოფის ამსახველი გადმონაშთების თანდათანობით გაქრობა. სათანადო ცვლილებანი მოხდა საოჯახო და საზოგადოებრივ

ყოფაში. მწარმოებელი კოლმეურნე გლეხის ყოფისა და კულტურის გარდაქმნა-განვითარება ხორციელდება შესაბამისად ექსპერტთა სახელმწიფოებრივი ღონისძიებებისა, რომელსაც ეტარებს სახელმწიფო კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით.

იმერეთის სოფლებთან დიდი მნიშვნელობის სამრეწველო ქალაქების სიახლოვემ ქალაქურ ცხოვრებას მკიდროდ დაუკავშირა სოფლის მოსახლეობა, რომელიც ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ბოლოდან ჭიათურის მანგანუმის წარმოებაში ფართოდ ჩაება. გასულ საუკუნეში რუსეთის გუბერნიებიდან გარე სამუშაოებზე დროებით გასულ გლეხთა შესახებ ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა, რომ საშოვარიდან ისინი სულ სხვა სულისკვეთებით ბრუნდებიან, მათში ღვივდება პროლეტარული შეგნება, ისინი სოფელში ახალი იდეებით აღჭურვილნი მოდიან.¹

ანალოგიურ მდგომარეობას ადგილი ჰქონდა საქართველოშიც. იმერეთის სოფლის მოსახლეობა არა მარტო ადგილობრივ სარეწებში, იყო დასაქმებული, ისინი სამუშაოდ მიდიოდნენ ქართლსა და კახეთში, სამეგრელოსა და აფხაზეთში, გადიოდნენ რუსეთის სამრეწველო ქალაქებში.

საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობაში დასაქმებული იყო სოფლის მოსახლეობის დიდი ნაწილი. ბოლო წლებში სამრეწველო ადგილებთან სოფლების იაფი ტრანსპორტით დაკავშირებამ ხელი შეუწყო ადგილობრივი მოსახლეობის კიდევ უფრო მოზიდვას წარმოებაში სამუშაოდ.

იმერეთში დიდი მნიშვნელობის ღონისძიებას წარმოადგენს საკავშირო მნიშვნელობის სამკურნალო დაწესებულებათა მშენებლობა-განვითარება. წყალტუბოს, საირმის, გორდის, კვერეთისა და სხვა სანატორიუმები ყოველწლიურად 200 ათასამდე კაცს ემსახურება.

სოფლის მოსახლეობის მუშური სულისკვეთებით ცხოვრებას უდიდესი პროგრესული მნიშვნელობა აქვს. ცხოვრების ამ მხარეს ადამიანის შეგნებაში შეაქვს ახალი, მოწინავე იდეები, ხელს უწყობს მათ დასპეციალებას მრავალი პროფილით და მოქალაქეობრივი შეგნების დონის ამაღლებას. ამავდროულად ნიადაგზე ხდება ახალი ადამიანის ფსიქიკის გარდაქმნაც.

თანამედროვე იმერეთის სოფლების უმეტესობა წარმოგ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 3, გამოც. IV, თბ., 1948, გვ. 180—281.

ვიდგება ერთიმეორეზე გადაბმული დასახლებების სახით. ზოგჯერ ძნელდება ზღვარის მოძებნა ქალაქებსა და მეზობლად განლაგებულ სოფლებს შორის. ისინი ერთმანეთს უკავშირდებიან კეთილმოწყობილი ვიწრო გზებით, სისტემატურად მოძრაობს ავტოტრანსპორტი. სოფელი მარაგდება ყოველდღიური მოხმარების საგნებით, გამოცხვარი პური, ფქვილი, საწვავი ვაზით. იგი ელექტროფიცირებულია, აქვთ მიწებით გაყვანილი სასმელი წყალი; სოფლების უმეტესობა უსმენს და უყურებს რადიო თუ ტელეგადცემებს. ყველა სოფელში არის დაწყებითი ან საშუალო სკოლა, სამკითხველო დარბაზები, კლუბები, კინოდანადგარები და კულტურის სახლები.

შეიცვალა საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, რომელთა ზოგი ელემენტი საკარმიდამო კომპლექსიდან გაქრა.

აქტიურად მიმდინარეობს მწვანე კარმიდამოს სავენახე და საბოსტნე დანიშნულებით ათვისება. ქვემო იმერეთში მევენახეობასთან ერთად მეჩაიეობამ წამყვანი ადგილი დაიკავა.

მძიმე იყო წარსულში იმერელი გლეხის მდგომარეობა. შინაომებისა თუ გარეშე მტრების მოძალების გამო გლეხობა იყრებოდა თავისი მკვიდრი საცხოვრებლებიდან და მეორე სოფელს ან უფრო შორეულ კუთხეს აფარებდა თავს. ადგილი ჰქონდა მთის სოფლების მოსახლეთა ბარისაკენ ან ქართლისაკენ გადანაცვლებას. მშრომელი მოსახლეობა გაუბრბოდა მწირ სოფლებს, ბატონყმობის მძიმე უღელსა და მეზობელთა ძალადობას. XVII ს. ერთი საბუთი, რომელიც ქართლის მეფე გიორგის ქაიხოსრო წერეთლისათვის მიუცია, იუწყება, რომ იმერეთიდან, სახელდობრ, საწერეთლოდან, „რაც თქუენი გლეხი ან ახლა აგყროდეს და საქართველოს ჩუენს საბატონოში მოსულიყოს, ისიც გიბოძოთ, შემოგარიგოთ და რაც ამას უკან როდესმე აგეყართ და ქართლს გადმოვიდეს, არც ის დაგეჭიროდეს და გიბოძოთ. და ამ წესით შეირიგებდით, რომ ჩუენს საბატონოდა მოცემულ თქუენს ყმასა ტყუე არ გაესყიდოდეს“².

ამ საბუთის მიხედვით უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართლში გამოქცეული იმერლები ტყვედ გაყიდვას გაუბრბოდნენ. XVII—XVIII საუკუნეებში ტყვეთა გაყიდვა დასავლეთ საქართველოს მძიმე სენად აწვა. შუა საუკუნეებში თუ იმერეთიდან მოსახლეობა ქართ-

² შ. ბ უ რ ჯ ა ნ ა ძ ე, ისტორიული საბუთები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა, თბ., 1959, გვ. 42.

ლის მომიჯნავე რაიონებში გადადიოდა, უფრო გვიან მათი გადა-
ნაცვლების რადიუსი ფართოვდება და XIX საუკუნეში უკვე იწ-
ყება ჩასახლება კახეთის რაიონებშიც (ახმეტა, საგარეჯო, ლაგო-
დები). გადასახლება ხდებოდა ან ნაწილობრივ, ცალკეულ ოჯახე-
ბად, ან ზოგჯერ მთელი სოფლის გადასვლით, რაც უფრო რთული
ვითარებით იყო ხოლმე გამოწვეული და უმეტესად მთის ზოლის
სოფლებზე მოდიოდა. ერთი ასეთი მაგალითი ყვირილის ხეობაში
მდებარე სოფელ ჯალაბეთს ეხება. აქ სოფელი დასახლებული ყო-
ფილა ჯალაბაძეებით, რომლებიც აყრილან, ჯერ სპეთში, აქედან
კი კორბოულში გადასახლებულან და საბოლოოდ იქ დამკვიდ-
რებულან. სპეთში, როგორც ჩანს, მცირე ხნით უცხოვრიათ, რად-
გან ძირითად სალოცავ ხატად მათთვის მაინც ჯალაბეთის ძლევის
წმ. გიორგი დარჩენილა. ისინი იქ დადიოდნენ სალოცავად. კორ-
ბოულიდან ჯალაბაძეების ერთი ნაწილი შიდა ქართლის სოფელ
ქორღში (გორის რ-ნი) დასახლებულა სადაც ისინი პირველად
XVII საუკუნეში მოიხსენიებიან.

სხვა რაიონებში იმერეთიდან საცხოვრებლად გადასვლა
ხორციელდებოდა სახელმწიფო ღონისძიებითაც, მაგ., სამგორის
ველის ათვისებასთან დაკავშირებით მრავალი ოჯახი იქნა გადმო-
სახლებული. ასევე ჩაასახლეს იმერლები მესხეთის სოფლებში
(1944 წ.). ასეთი სახელმწიფო ღონისძიებანი ძირითადად მთის
მწირნიადგაიან სოფლებს შეეხო (ჩხიროული, ტყემლოანა, შროშა
და სხვ.).

აღსანიშნავია, რომ იმერეთის სოფლების სიახლოვეს სამრეწ-
ველო და რაიონული ცენტრების აღმოცენება-განვითარებამ მახ-
ლობელი სოფლებიდან აყრასა და ქალაქად გადასახლების ტენ-
დენციას ნაკლებად შეუწყო ხელი. აღმოსავლეთ საქართველოს
ზოგიერთ რაიონში კი ეს ტენდენცია აქტიურ ხასიათს ატარებს,
რამაც გამოიწვია მთის უამრავი სოფლის გაუკაცრიელება.

ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში მომხდარმა დიდმა
ცვლილებებმა გამოიწვია ეთნოგრაფიული მასალის გაქრობა, ნა-
წილობრივ კი მისი ტრანსფორმაცია. დღეისათვის ეთნოგრაფიუ-
ლი მასალის მომწოდებელი არიან XX საუკუნეში დაბადებულნი,
რომელთაც კარგად იციან მხოლოდ ამ საუკუნის ცხოვრების დე-
ტალები. ეს გარემოება ეთნოგრაფებს ავალებს, რომ უფრო მე-
ტად გაამახვილონ ყურადღება ძველი ყოფის ამსახველი მასალების
შეკრებაზე.

მემინდვრეობა იმერეთში

იმერეთი ისტორიულად ჩამოყალიბებული ეთნო-გეოგრაფიული ერთეულია, რომელიც რამდენიმე ხეობისაგან შედგება. ხეობები თავს იყრიან კოლხეთის დაბლობში. იმერეთის დაბლობი ცხენისწყლის აღმოსავლეთით იწყება და ზესტაფონამდე აღწევს, აქედან კი იწყება მთის წინა ზოლი და იმერეთის ზეგანი.

იმერეთის დაბლობი, რომელიც ეწერებისა და ალუვიური ნიადაგური ფენებისაგან შედგება, მეოთხეულში ყოფილა გაჩენილი.¹ ცხენისწყლის აღმოსავლეთით წყალტუბოს რაიონის ნიადაგები წარმოდგენილია წითელმიწებით, ადვილ-ადვილ ნეშომპალა და ტყის ყომრალებით.²

აღნიშნული დაბლობის რაიონებში (სამტრედია, ზესტაფონი, ქუთაისი, წულუკიძე) მოდის 1160—1514 მმ ნალექი³.

ქვემო იმერეთის რაიონები დღეისათვის სპეციალიზებულია შემდეგი სამეურნეო პროფილით: მეჩაიეობა, მევენახეობა, მეხილეობა მარცვლეულის მეურნეობის (სიმინდი), სახორცე-სარძეო მესაქონლეობის, მეფრინველეობისა და მებარეშუმეობის პარალელურად⁴. ამავე რაიონში აქტიურად ვითარდება სოფლის მეურნეობის პროდუქტების გადამამუშავებელი სამრეწველო ცენტრები და მანქანათმშენებლობისა თუ მსუბუქი მრეწველობის დარგები.

ქვემო იმერეთის რამდენიმე რაიონი (მაიაკოვსკის, ვანის, ზესტაფონის) ბორცვიანი და დაბალმთიანია, სიმაღლეთა სხვაობა 100-500 მეტრამდე აღწევს, წლიური ტემპერატურაა 16-20°, ხო-

¹ ლ. მარუაშვილი, საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, თბ., 1964, გვ. 215.

² იქვე, გვ. 236.

³ მ. საბაშვილი, საქართველოს სსრ ნიადაგები, თბ., 1965, გვ. 53.

⁴ ნ. დევიძე, სოფლის მეურნეობის გეოგრაფია, „საქართველოს სსრ, ეკონომიური გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები“, თბ., 1970, გვ. 334.

ლო ატმოსფერული ნალექების რაოდენობა—1200-1600 მმ⁶ და-
ნისა და მიაკოვსკის რაიონებში მეურნეობის ძირითადი დარგე-
ბია მარცვლეულის წარმოება, მეჩაიეობა და მესაქონლეობა.
იმერეთის ზეგანი აერთიანებს ძირულა-ყვირილს, ალუბს, მცხეთა-
თურის, ხარაგაულისა და საჩხერის რაიონებს; ამის ზემოთ იმერე-
თის პლატოს უწოდებენ. მისი სიმაღლე ზღვის დონიდან 800-900
მეტრია, წლიური საშუალო ტემპერატურა 13-14⁰ მერყეობს, ნა-
ლექები — 700—1200 მმ⁶.

ზემო იმერეთში მევენახეობა-მეხილეობა შეთანაწყობილია
მარცვლეულის მეურნეობასთან (სიმინდი), სახორცე-სარძეო მე-
საქონლეობასთან, მელორეობასთან, მეაბრეშუმეობასთან. ჩაი
მხოლოდ ჭიათურის რაიონში მოჰყავთ, ისიც ძალზე მცირე რაო-
დენობით.⁷ აღნიშნულ ტერიტორიულ ერთეულზე დიდი სამრეწ-
ველო უბანია ჭიათურა, რომელიც ცნობილია მანგანუმის საბა-
დოებით. ამ სამრეწველო წარმოებაში ჩაბმულია რაიონის რო-
გორც ქალაქის, ისე სოფლის დიდძალი მოსახლეობა.

იმერეთის ტერიტორიაზე დღეისათვის 11 რაიონია განლაგე-
ბული, რომლის საერთო ფართობი შეადგენს 6356,3 კვ. კმ⁸. იმე-
რეთში 9 ქალაქია (მათ შორის სამი დიდი, სამრეწველო) და 6
დაბა; 156 სასოფლო საბჭო აერთიანებს 598 სოფელს. 1965 წლის
აღწერით, იმერეთის მოსახლეობა შეადგენდა 711,5 ათას მცხოვ-
რებს, ერთ კვ. კმ მოდის 112 კაცი, დამუშავებული მიწის ერთ კვ.
კმ — 305 კაცი⁹. ასე რომ, იმერეთი, შედარებით საქართველოს
სხვა რაიონებთან, საკმაოდ მჭიდრო დასახლებით გამოირჩევა. ეს
გარემოება იმერეთისათვის მარტო ბოლო საუკუნის შუაწლები-
სათვის არ არის დამახასიათებელი. აქ მჭიდრო დასახლებას საუ-
კუნეების სიღრმეშიც უნდა ჰქონოდა ადგილი; სოფლის დასახლე-
ბებში და მის სიახლოვეს ხშირად უთითებენ სავაჭრო ადგილებსა
და ვაჭართა ნამოსახლარებზე. ტოპონიმულაში არაერთგან შემო-
ნახულია სახელები: ნაურიალი, ურიების დელე, ნადუქნარი, სა-
ვაჭრო გზა, ბაზარი, ნაქალაქარი და სხვ. აღნიშნულ გარემოებაზე

⁶ ლ. მარუაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 247.

⁶ იქვე, გვ. 240.

⁷ ნ. დევიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 335.

⁸ ვ. ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობის გეოგრაფია, „საქართველოს
სსრ ეკონომიური გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები“, თბ., 1970, გვ. 139.

⁹ ვ. ჯაოშვილი, იქვე, გვ. 139.

XVIII საუკუნეში ვახუშტი ბატონიშვილი მიუთითებდა¹⁰. შუა-საუკუნეებში, როგორც გვიანი დროისათვისაც, მკიდროდ დასახლებული ადგილებიდან მოსახლეობის გასვლა-განტვირთვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ქართლის მიმდგომი რაიონის სოფლებში იმერეთიდან მოსულ გვარებზე დღესაც ბევრი მიუთითებს.

მოსახლეობის დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ დენა გარკვეულ გავლენას ახდენდა სამეურნეო იარაღების მსგავსება-გავრცელებაზე. შემთხვევითი არ არის, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში საყოველთაოდ გავრცელებულ მხრებდახრილ თოხს იმერულს უწოდებენ.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, იმერეთის ნიადაგები ხეობების შესაბამისად და ბარისა თუ ზეგნის მიხედვით მრავალგვარია.

ადგილმდებარეობის რელიეფურობისა და ნიადაგების ნაირგვარობის მიხედვით იმერეთში დამოწმებულია შავი მიწა, წითელი, მძიმე, ფხეკა, მჩატე, თირი, აყალო, თიხა მიწა, ლავაზი, ქირში, სილა მიწა და სხვ.¹¹

ექსპოზიციის მიხედვით: მზიგული, ჩუყვერი (ჩრდილიანი), მერდმი (ჩაღრმავებული), გვერდო, ჩინჭყლოფი, ქარი (დაჭაობებული).¹² ჩამოთვლილი ნიადაგები ძირითადად ორი კატეგორიის ზოგადი სახელის ქვეშ ნაწილდება: მბილარი ან ქვიანი. ქირში, სილა მიწა, თირი, აყალო, მჩატე ქვიანი მიწების კატეგორიაშია მოქცეული. სახელი მბილარი ან ქვიანი ხშირად მთელი სოფლის, ზოგჯერ მთელი მიკრორაიონის მიწების ხასიათსაც კი გამოხატავს.

ისე როგორც ქართლში, ურწყავ და სარწყავ სოფლებს შორის მოსახლეობა დიდ განსხვავებას ხედავდა იმერეთშიც. მბილარის მცხოვრებნი ქვიანი სოფლების მცხოვრებლებთან გარკვეულ დამოკიდებულებას იჩენდნენ, მათთან საქორწინო ურთიერთობასაც კი ერიდებოდნენ.

იმერეთის ზოგიერთ ხეობაში სახნავ-სათესი მიწის მოპოვება ახოს ადების სისტემაზე იყო დამყარებული. მიწის სიმცირე იწვევდა მისი მაქსიმალურად გამოყენების აუცილებლობას. მეურნე გლეხებს ამ მხრივ ფერდა ადგილების ათვისებისათვის დიდი შრომა გაუწევიათ. სოფელ ღვედში (წულუკიძის რ-ნი) მთის კალ-

¹⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1940, გვ. 153.

¹¹ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული ლექსიკონი, თბ., 1974, გვ. 609.

¹² იქვე, გვ. 470.

თებზე დღემდეა შემორჩენილი მრავალი ოროკი, რომელსაც აქ ანგარს უწოდებენ. მიწის ნაკვეთები ერთიმეორისაგან სათანადო ნიშნებით მტკიცედ იყო გამიჯნული. ამ ნიშნებს ზემოქვემოთაში სამანი ეწოდებოდა,¹³ მეორე სახელად სირონიც ეწოდებოდა, როგორც მიწის ნაკვეთის სამიჯნი ნიშანი. იმერეთის XVIII საუკუნის ისტორიულ საბუთებშიც მოიხსენიება¹⁴. სახნავ-სათესი ფართობის გამოსახატავად ხმარობდნენ ქვევასა და დესეტინას. ისტორიულ საბუთებში დღიურიც მოიხსენიება, მაგრამ ეს საბუთები ეხება იმერეთის ტერიტორიაზე მდებარე ქართლელი თავადების საბატონო სოფლებს. მაგ.: 1751 წლის 6 ოქტომბერს ვახუშტი აბაშიძეს უმცროსი შვილისათვის უწყალობებია გოლათუბანში „მთა და ბარი სამი დღიური“¹⁵.

დღიურთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს იგი მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოსათვის იყო დამახასიათებელი¹⁶. ჩვენს მიერ ზემოთ მოტანილი საბუთების მიხედვით კი ჩანს, რომ დღიური იმერეთის გარკვეულ ტერიტორიაზედაც იხმარებოდა როგორც მიწის ფართობის აღმნიშვნელი სახელი.

დღიურის სიდიდე დაახლოებით 0,5 ჰას შეადგენდა. ქვევა უდრიდა 900 კვ. მხარს, ანუ 3600 კვ. მეტრს¹⁷. ჩხარელი მთხრობლის მიხედვით, 1,5 ქვევა 1 ჰექტარს უდრის.

იმერეთში დამოწმდა სატაძრო მიწის ნაკვეთების არსებობაც. მაგ., ჩხარში, მთხრობლის გადმოცემით, „ოქონის საკვირაო მაცხოვარს ჰქონდა სახნავ-სათესი ყანები. იმას გლეხები ამუშავებდნენ. 10—15 ქვევა იქნებოდა, ბრეკი ადგილია, მაგრამ კარგი მოსავალი იცოდა“ (საბიტო იაგორის ძე ფანჩულიძე, 90 წლის, 1973 წ., ს. ჩხარი). ანალოგიური ცნობა მოგვცაწოდეს სხვა სოფლებში მდებარე ეკლესიების შესახებაც.

მარცვლეული კულტურები და სამუშაო იარაღები. ჯერ კიდევ XVII-XVIII საუკუნეებისათვის ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავდა, რომ იმერეთში მარცვლეულის ყველა ჯი-

¹³ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, გვ. 471.

¹⁴ შ. ბურჯანაძე, ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროებისა, I, თბ., 1959, გვ. 89.

¹⁵ • ქვევა, გვ. 87.

¹⁶ გ. ჯაფარიძე, ნარკვევი ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან, თბ., 1973, გვ. 158.

¹⁷ გ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 159.

ში ითესებოდა, მათ შორის ბრინჯიც და ბამბაც¹⁸. განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით მოჰყავდათ ღომეულს: „სთესენ ღომსა ფრიად მრავლად და გამოიზრდებიანც. შითო-სამ-ვახუშტი სიმინდს არ ასახელებს. იგი ამ დროისათვის თანდითან იყიდებდა ფებს და ღომეულის ნათესი ფართობების შევიწროვებას იწყებდა. მანამდე კი დასავლეთ საქართველოს როგორც ბარში, ისე მთაში დიდი რაოდენობით ითესებოდა ფეტვი. ეს კულტურა მინდვრის ღანაჩენ მარცვლეულს მოსავლიანობით ბევრად მჯობნიდა. ფეტვის პროდუქტები ძველად უხვად გამოიყენებოდა. ხალხის რწმენით, ფეტვის მჭადი, რომელსაც ცხიმოვან საქმელთან ერთად ჭამდნენ, ადამიანისთვის ძალღონის მომნიჭებელი ყოფილა. ხალხური თქმულებით, ერთი გლეხი ფეტვის მჭადით იკვებებოდა და თურმე დევსაც ერეოდა²⁰.

ხალხურ ყოფაში შემორჩენილია სხვა მსგავსი მასალაც: მაგ., თურმე სვან ტყის მჭრელებს სამუშაოზე საგზლად მხოლოდ ფეტვის ნამცხვარი მიჰქონდათ. ფეტვი იყო შესანიშნავი საფურაქე პროდუქტიც.

დასავლეთ საქართველოში ფეტვის რამდენიმე ჯიში იყო გავრცელებული. ყველაზე ძველი ჯიში ცოცხის სორგო ყოფილა. ამ ჯიშის ფეტვს საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში თესდნენ. ქართლში ამ ჯიშს სიმინდა ცოცხს უწოდებდნენ, კახეთში რუსულ ცოცხს, რაქასა და იმერეთში — ჯიქურას, გურიაში — ხაზარულას, აჭარაში — ურუშას სამეგრელოში — ოქროსალეს, ხოლო სვანეთში იგი ნანგავიარქის სახელით იყო ცნობილი²¹. სულხან-საბას ლექსიკონში იგი „ინდოური ფეტვის“ სახელით არის შეტანილი. საქართველოში გავრცელებული ფეტვის ძირითადი ჯიშის სახელწოდებაში ოთხი სხვადასხვა ქვეყნის სახელი იკითხება: ჯიქეთი, ინდოეთი, ხაზარეთი და რუსეთი. თუ ხორბლეულის რომელიმე სახელწოდებაში მისი წარმომავლობა შეიძლება ვიგულისხმოთ, მაშინ ჯიქურა ფეტვის ჯიში შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სამხრეთ რუსეთიდან ჯიქეთისა და ხაზარეთის გზით შემოვიდა საქართველოში.

¹⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 145.

¹⁹ ი ქ ე ე.

²⁰ თ. ს ა ხ ო კ ი ა, ფეტვი და სიმინდი ხალხის თქმულებაში, ჟურნ. „მეურნე“, 1886, № 35.

²¹ ა. მ ა ყ ა შ ე ი ლ ი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1961.

ზემო იმერეთში ორი ჯიშის ფეტვი დაგვისახელეს: ქართული და იმერული, რომელსაც სოფელ კორბოულში ჩვენებურიც უწოდეს.

ფეტვი სხვა გადასახად-გამოსაღებთან ერთად მოიხსენიება ნიკორწმინდის XI საუკუნის სიგელში²².

დავით წარინის 1246—1250 წწ. სიგელში, რომელიც გელათის მონასტრისადმია ბოძებული, იფქლთან და ღომთან ერთად მოიხსენიება ქვრიმა²³, როგორც სხვა რიგის მარცვლეული. ამ სიგელის მიხედვით, სოფ. ზარათელი გლეხები ღვინისა და ქვრიმის ბეგარას იხდიან, ხოლო ფარსმანაყანელი და მალლაკელი გლეხები იფქლით, ფეტვითა და ღომით არიან დაბეგრნილი. ქვრიმა ფეტვს აღმოსავლეთ საქართველოშიც დიდი რაოდენობით თესდნენ და მას ძურწა ფეტვთან შედარებით მეტ უპირატესობას აძლევდნენ. ანალოგიურ გარემოებას ჰქონია ადგილი რაჭა—ლეჩხუმშიც²⁴. დავით წარინის დასახელებული სიგელის მიხედვით, ნაწილი სოფლებისა ქვრიმას თესდა, მეორენი—ჩვეულებრივ ფეტვს.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იმერეთში დიდი რაოდენობით მაინც ღომი მოყავდათ²⁵. ეს კულტურა დასავლეთ საქართველოსათვის ყველაზე უფრო ძველია, იგი ენეოლითის ხანაშიც კი არსებულა, რაზედაც მეტყველებენ არქეოლოგიური ძეგლები და დასავლეთ საქართველოში შემორჩენილი გარეული ღომის ფორმები²⁶ (მისი 75-ზე მეტი ჯიშით²⁷).

ღომს თესდნენ აპრილში. ვერტიკალური ზონალობის მიხედვით იგი 600—700 მეტრის ზემოთ აღარ ითესებოდა. სახნავი ფენა 3—5 სმ უფრო ღრმად არ უნდა დამუშავებულიყო. რადგან

²² ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 29.

²³ თ. კორდანიძე, ქრონიკები, II, თბ., გვ. 129.

²⁴ ნ. ბრეგაძე, მთის მიწათმოქმედება დასავლეთ საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 76.

²⁵ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I, თბ., გვ. 366.

²⁶ В. Менабде, Ботанико-систематические данные о хлебных злаках древней Колхиды, СГФ АН ГССР, I, № 9, Тб., стр. 683—686; Н. Хоштария, Диха-Гудзуба, Вестник АН ГССР, т. V, Тб., № 2, 1941, стр. 208—210; Н. Килაძე, Многослойный археологический памятник «Сагвард-ჯილე», საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XIV, № 9, თბ., 1953.

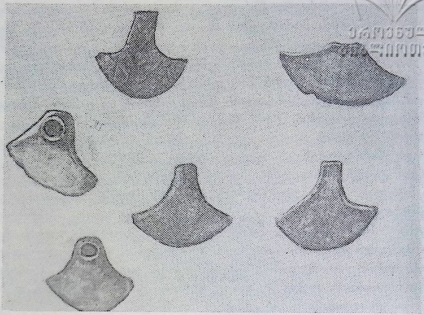
²⁷ ჯ. რუხაძე, ღომის კულტურა დასავლეთ საქართველოში, მსე, XI, თბ., გვ. 82—83.

ლომის მარცვალი ძალზე წვრილია, თესვის დროს სათესლეს ნახევარზე მეტს მიწას მიუტრეუნენ და ისე მოაბნევენენ. ხოლო ერთ ქცევაზე 2—3 კგ ითესებოდა. ლომი ერთ კვირაში აღმოცენდებოდა. ამოსვლიდან 10—12 დღის შემდეგ პირველი თოხნა ანუ როგორც იმერეთში იტყვიან მარგვლა, ნათესის გახილვა-გამოხშირვა, უნდა ჩაეტარებინათ. ამისათვის მძიმე თოხები არ გამოიყენებოდა, იმერული კეკო თოხის ტიპი დამისი წინამორბედი მხრებდაქნილი ბრინჯაოს თოხები ლომის კულტივაციისათვის სრულიად საიმედო იარაღს წარმოადგენდა. მეორე თოხნას თავთავში შესვლის პერიოდში ატარებდნენ. ლომის მარცვალმა დაცვენაც იცოდა, ამიტომ მას სრულ დამწიფებამდე ქრიდნენ და აშრობდნენ. თუ ლომის გასაშრობად ამინდები არ იდგა, ნალიაში ფენდნენ და აშრობდნენ ცეცხლის საშუალებით. გამშრალ, გაფიცხებულ თავთავებს ჩამურში ცეხავდნენ და მარცვალს ჩენჩოსაგან ათავისუფლებდნენ. საცეხვი ჩამური იმერეთში გვხვდება ხისა და ქვისაგან გამოთლილიც. სკოდნიათ ცეხვა როგორც ხელით, ე. ი. კაკუტების ცემით, ისე მოწყობილი ჰქონიათ ფეხით და წყლის ენერჯით მოქმედი საცეხველიც.

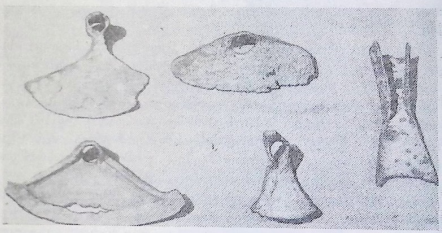
ლომის ცეხვის საქმეში წყლის ენერჯის გამოყენება დასავლეთ საქართველოში საერთოდ გავრცელებული ჩანს; იგი დაკავშირებულია აგრეთვე პურეულის ენდემურ ჯიშებთანაც და ამ თვალსაზრისით ეს ერთგვარი მარტივი მანქანა ხალხური სამეურნეო ტექნიკის განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეს გამოხატავს.

როგორც ცნობილია, სიმინდის კულტურა დასავლეთ საქართველოში XVIII საუკუნიდან გამოჩნდა. მან ადგილობრივ სამეურნეო ცხოვრებაში დიდი გარდატეხა გამოიწვია, შეავიწროვა იმერეთის ბარისა და მთის რაიონებში ლომის, ფეტვისა და ხორბლეულის ნათესები. XIX ს. სიმინდი თანდათან დვენის სხვა კულტურებს, ხოლო XX ს. დასაწყისში ერთ-ერთი ძირითადი მარცვლეული ხდება. მას კარგად შეეწყო ლომის მოვლასთან დაკავშირებული ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობა (თხლად თესვა, ორჯერადი თოხნა, ნალია და სხვა), რამაც მისი მოყვანა მომგებიანი გახადა.

იმერეთის მთის სოფლებში ძირითადად საადრეო სიმინდს: ყვითელ ან თეთრ „შვიდკვირიას“, თესდნენ. უთვისაო აგრეთვე საადრეო წვრილკაკალა ძაძა, შავქიპიანი ძაძა და მრგვალი საად-

სურ. 1. ბრინჯაოს თოხები. სოფ. ჩხარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის კოლექცია.

სურ. 2. ბრინჯაოს თოხები. სოფ. ქორეთის სასკოლო მუზეუმის კოლექცია.

რეო²⁸. სიმინდთან ერთად, როგორც წესი, ითესებოდა ლობიო, რომლის ერთი წილი 5 წილ სიმინდს ერეოდა. საინტერესო ჩანს ლობიოს სახელები: ზულა, ფადელა, ერუნა, ხორა, რაქოცხე ყველა დაბალკვიანი ჯიშები ყოფილა და სიმინდში შეთესვისათვის იყენებდნენ. თესდნენ აგრეთვე წითელპარკას, გურულს და ქონა ლობიოს.

სიმინდის აღების ორი წესი იქნა ჩვენს მიერ დამოწმებული ზემო იმერეთში, განსაკუთრებით ქართლის მიმდგომ სოფლებში, სიმინდს ძირში ქრიან, სახლებში მიაქვთ და იქ არჩევენ, იმერეთის დანარჩენ რაიონებში სიმინდს ზედ არჩევენ და შემდეგ ღეროებს ქრიან. სიმინდს ტაროს სახით ინახავენ სასიმინდეში, რომელსაც სასიმინდე ხულასაც უწოდებენ და ძარსაც. ხულაში ჩაყრილი ტარო რომ კარგად გამოშრეს, შიგ ათაესებენ მსხვილი მილის ფორმით დაწულ ხულის სიგრძის ჭინს. ასეთი ჭინი დაახლოებით 30—40 სმ დიამეტრისა მაინც იყო და აერაციის კარგ საშუალებას წარმოადგენდა.

იმერეთში სიმინდის სათოხნი თოხების მრავალსახეობა იყო გამოყენებული, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

იმერეთის ჩრდილო-დასავლეთ რაიონებში გვიანდლამდე შემოინახა ხორბლის ძველი ჯიშები. წულუკიძის რაიონის მთის სოფლებში დაგვისახელეს მახა, ინჭლი, ზანდური და კენტეხილა. მთხრობლის ვადმოცემით, „ზანდურს თაველი ბრტყელი ჰქონდა, მას მეტი მუშაობა უნდოდა. ინჭლი საღეწი პური იყო. ინჭლი ზანდურს ჰგავდა, ნამგლით ვჭრიდით და კალოში ილეწებოდა, ქერიც კალოში ილეწებოდა. კენტეხილაც კარგი პური იყო. იგი უნდა მოგვეკრიფა და გავვეცხვა, კევრში არ ილეწებოდა, ეს სხვა პურს ჯობდა. იყო მახა, მახა და კენტეხილა სხვადასხვა ჯიშისაა. მახა უფრო ფართო თავებიანია და კენტეხილა სხვანაირია: დიკა აქ არ ითესებოდა, აქ ხულუნგოც ითესებოდა. კაცი შამკვით 9—10 კალათას მოკრეფავდა“ (ჯანელიძე ბიჭიკო კიკოლას ძე, 90 წლისა, კინჩხა, 1972).

სოფ. ძეძილეთში გადმოგვცეს, რომ „კენტეხილა პურს ჯობებით კრეფდნენ. თითებით რომ გვეკრიფა, თითს ახურებდა. ზანდური და მახაც საკრეფია“ (გორდულაძე ამბროსი ლევანის ძე, 87 წლისა, ძეძილეთი, 1972).

როგორც მოტანილი მასალიდან ჩანს, მთხრობლები შნაკვით

²⁸ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, გვ. 479.

საკრეფ პურეულებში ასახელებენ მახას, ზანდურსა და კენტე-
ხილას. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული ხორბლეულის
ჯიშების შესახებ საკმაო მასალაა და აქ მის განხილვას ~~შე-~~ შე-
ვუდგებით. იმერეთში ჩვენი შეკრებილი მასალები ~~მახას უჭერს~~
და ავსებს იმ მონაცემებს, რაც დღემდე ასლისნაირთა ანუ კილი-
ან ხორბლეულთა შესახებ ვიცოდით. ჩვენი აღრე გამოთქმული
მოსაზრება, რომ მახა საქართველოში ფართოდ გავრცელებული
ხორბლეულის სახეობა უნდა ყოფილიყო, ეს იმერეთის მემინდვ-
რობის შესწავლამაც წარმოაჩინა.

იმერეთის ქართლის მიმდგომ რაიონებში უთესიათ ქერი, დი-
კა, ხულუგო, დოლი. აქვე ითესებოდა ქერის ორი სახეობა:
ოთხკუთხა, რომელსაც კეყერასაც უწოდებენ, და ორმწკრივა ქერი.

იმერეთის ბარის სოფლებში თესდნენ ბამბასაც. მთხრობელ-
თა გადმოცემით, მას თითქმის ყველა ოჯახი თესდა და იყენებდა
ტანსაცმლისა და ლოგინისათვის. ბამბას ასუფთავებდნენ ჩიხრის-
ზე, რომელიც შედგებოდა საყრდენი ბიჭგებისა და კეკოსგან. კე-
კოს დაატრიალებდნენ და გამოიყრებოდა ბამბის თესლი, მას გა-
ზაფხულზე მოზნევით თესავდნენ ხნულში, შემდეგ დაფარცხე-
დნენ. თესლი ორ კვირაში აღმოცენდებოდა. აქედან ორი კვირის
შემდეგ იწყებოდა გათოხნა კეკო თოხის საშუალებით, რომელიც,
ჩანს, დაკავშირებული იყო ღომის, ფეტვისა და ბამბის კულტუ-
რების მოვლა-მოყვანასთან. ამავე კულტურების მეორე თოხნაზე
გამოუყენებიათ ლინგა თოხები.

იმერეთის ზეგანის სოფლებში დამოწმდა ქუმელის თესვის
ფაქტებიც. ქუმელი, როგორც მთხრობლები აღნიშნავენ, მცირე
რაოდენობით ითესებოდა. მის ზეთს იყენებდნენ სამარხვო საქ-
შელების შესაგემებლად. ქუმელის ღეროებს დაწეწავდნენ და თო-
კებად გრეხდნენ.

თესდნენ აგრეთვე კანაფს, რომელსაც იყენებდნენ ძირითა-
დად საბოჭკოე დანიშნულებით. კანაფისა და ქუმელის თაველებს
გადმობრუნებულ გოდრებზე ფშენეტდნენ.

სოფ. კობოხულში, ლავრენტი როსტომის ძე ჯალაბაძის გად-
მოცემით, უთესიათ აგრეთვე ძაძა სოია.

ზემოთ ჩამოთვლილი ხორბლეულისა და მარცვლეული კულ-
ტურების სიმრავლე მემინდვრობის ინტენსიურობის მაჩვენებელია.
რბილი კლიმატი ხელს უწყობდა, მარცვლეულის მრავალსახეობას-
თან ერთად მაღალი მოსავალიც მოეყვანათ. ამ გარემოებას ვახუშტი

ზატონიშვილი საგანგებოდ შენიშნავს: „ერთი მხოლოდ მუშაკად მოქმედი კაცი, მხოლოდ წალდ-თოხისა მქონებელი, დასახლებების, მოიყვანს საზრდელსა ჯალაბთასა და გარდაიხდის ბეგარსაცა²⁹ აქედან კარგად ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოში ბუნებრივი გარემო იმდენად ხელსაყრელ პირობას უქმნიდა მუშაკს, რომ მიწის დასამუშავებლად და საზრდელის მოსაყვანად თოხი და წალდი წამყვან სამეურნეო იარაღებს შეადგენდა, რომ ამ მარტივი იარაღითაც კი იმდენი მოსავლის მოყვანას ახერხებდნენ, რომ ერთი კაცის შრომით ოჯახის შენახვა და სახელმწიფო ბეგარის გასტუმრებაც კი ყოფილა შესაძლებელი. უკანასკნელი სპეციალური გამოკვლევებით დადგინდა, რომ კოლხეთში მცხოვრებ ერთ სულ მოსახლეზე, აღმოსავლეთ საქართველოსა და მთის ზოგიერთ რაიონთან შედარებით, მეტი მატერიალური დოვლათი და შემოსავალი მოდის³⁰, რაც ვახუშტის დაკვირვებას უდავოდ სანდოს ხდის.

ასეთ გარემოში ბრძოლა არსებობისათვის გაიოლებული ჩანს. დასავლეთ საქართველოს უხვმა საარსებო საშუალებებმა, ბუნების ნაბოძარმა დოვლათმა და ბარაქამ განსაზღვრა აქ მოსახლეობის აღრიდანვე მქიდროდ დასახლება. ამ პირობას დასავლეთ საქართველოს როგორც ტაფობი, ისე ხეობები იძლეოდა. თევზი, ნადირი, ტყეური ხილი, რბილი ჰავა ადრეული ხანის ადამიანის ადგილზე დამაგრების კარგი საშუალება იყო. რიონის, ყვირილის, ცხენისწყლის, ხანისწყლის, ძეგრულას ხეობებში სულაც არ არის შემთხვევითი პალეოლითის დროის არქეოლოგიური მასალების სიუხვე.

მეტად მრავალგვარი სამეურნეო იარაღები შეიქმნა ბრინჯაოს ხანაში. მოსახლეობის სამეურნეო დაწინაურება ერთგვარად გამოიხატა როგორც იარაღის ნაირფეროვნებაში, ისე კოლხური ბრინჯაოს იარაღების როგორც ჩრდილოეთის, ისე აღმოსავლეთის ქვეყნებში ფართო გავრცელებაში³¹. კოლხური ბრინჯაოს კულტურა თანდათან ახალ ფაზაში შედის, საომარი იარაღების გვერდით იწყება დიდი რაოდენობის სამიწათმოქმედო იარაღების დამზადება, სამეურნეო საქმიანობაში ჩნდება ბრინჯაოს მრავალნაირი თოხები— პირველი უნივერსალური სამიწათმოქმედო იარაღი, რომლითაც

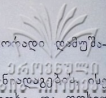
²⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 145.

³⁰ ვ. გ ო რ გ ი ლ ა ძ ე, მოსახლეობის ფულადი შემოსავალი, სყიდვითი ფონდი და მათი ტერიტორიული გაადგილება საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 77.

³¹ საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 116—117.

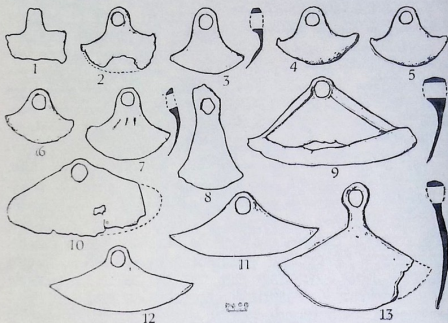
2. მასალები იმერეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის

ს ა მ ა რ თ ვ ი ლ 17
პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს
ე რ ო შ ე ს უ ლ ი
ბ ი ბ ლ ი ო თ ე კ ა

შეიძლებოდა მიწის როგორც პირველადი, ისე მეორეადი დამუშავება (სურ. 1).

თოხით წარმოებდა როგორც ახალნატეხი ნამუშევარი—ნამბილებს დახვნა, დაჩერკვნა. თოხი და თოხით შრომა იყო პირველი პირობა დაფუძნებული მეურნეობისა.

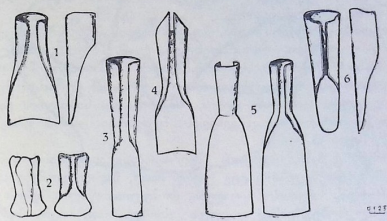
სურ. 3. სპილენძისა და რკინის თოხები (ძვ. წ. II და I ათასწლეული). 1. სპილენძის სეგმ. იარაღი. ჩხარის მხარეთმცოდნ. მუზეუმის კოლექცია № 420. 2. სპილენძის თოხი. ჩხარის მუზ. კოლექცია № 410. 3. სპილენძის თოხი. ჩხარის მუზ. კოლექცია № 411. 4. სპილენძის თოხი. ჩხარის მუზ. კოლექცია № 414. 5. სპილენძის თოხი. ჩხარის მუზ. კოლექცია № 412. 6. სპილენძის თოხი. ჩხარის მუზ. კოლექცია № 426. 7. შრინჯაოს თოხი. ჩხარის მუზ. კოლექცია. № 409. 8—13. თოხები. ქორეთის სასკ. მუზ. კოლექცია.

ხალხები, რომელთაც თოხით დაიწყეს თავისი სამეურნეო საქმიანობა, მიწას აღარ მოსწყვეტიან და ადგილიდან იოლად არ აყრილან³².

იმერეთში, როგორც დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებ-

³² ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941, გვ. 185.

ში, ეწერი ნიადაგის დასამუშავებლად ხის თოხებიც ყოფილა გამოყენებული. გადმოცემით, მათ მუხის, აკაციისა და ბზის ხისაგან აკეთებდნენ. ხის თოხებსა და ბარებს იყენებდნენ დასავლეთ საქართველოს ბევრ რაიონებში: რაჭაში, იმერეთში, ლეჩხუმში, ქვემო სვანეთში, სამეგრელოში³³, აფხაზეთსა³⁴ და გურიაში.

სურ. 4. რკინის ბართოხები და სახნისები (ძვ. წ. I ათასწლეული). ქუთაისისა და შუალუკიძის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმების კოლექციებიდან. 1—4. რკინის სახნისები. ქუთაისის მუზ. კოლექცია. 5. რკინის ბართოხი. ქუთ. მუზ. კოლექცია, 6. რკინის სახნისი. შუალუკიძის მუზ. კოლექცია.

დასავლურ ქართული ბრინჯაოს თოხები აგებულებითა და ზომებით რამდენიმე სახით წარმოგვიდგება, რომელთა შესახებ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ ბევრი დანიშნულია³⁵. თოხური მიწათმოქმედება იმერეთში მრავალდარგოვანი იყო. თოხების სიმრავლეს და ნაირგვარობას არაერთ მუზეუმში დაცული არქეოლოგიური მასალა მეტყველებს. იმერეთის ტერიტორიიდან წაღებული ბრინჯაოს მრავალი თოხია დაცული მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში, თბილისში საქართვე-

³³ И. А. Аджинджали, Из этнографии Абхазии, Сухуми, 1969, стр. 334.

³⁴ ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, მიწათმოქმედების იარაღები დასავლეთ ქართულ კულტურაში, თსუ შრომები, თბ., 49; ნ. რ ე ხ ვ ი ა ნ ე ი ლ ი, მკედლობა რაჭაში, თბ., 1952; ო. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე, თხზორის განძი, თბ., 1963.

³⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1970, გვ. 353.

ლოს სახელმწიფო მუზეუმში, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში, ქიათურის, ჩხარის, წულუკიძის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებსა და ქორეთის სასკოლო მუზეუმში (სურ. 2). ბრინჯაოს თოხების ძირითადი ტიპია მწივრებდაქნილი გორდაპირიანი და ფართო სატარე ზვრელიანი თოხები. ზოგ მათგანს, მაგ., ჩხარის მუზეუმში დაცულ სპილენძის თოხებს, ჩასდევს ნეკნები და სქელი ბეჭები.

ნეკნიანი ბრინჯაოს თოხი, მსგავსი ჩხარის მუზეუმში დაცულ ნეკნებიანი თოხისა, დათარიღებულია ძვ. წ. II და I ათასწლეულის მიჯნით³⁵ (სურ. 3). ასე რომ, ჩხარის ექსპონატიც შეიძლება ამავე პერიოდს მივაკუთვნოთ. ამავე პერიოდისაა ქუთაისის მუზეუმში დაცული ფარცხანაყანევის, საქარისა და სიმონეთის განძისეული ინვენტარი, სადაც გვხვდება ნეკნებიანი თოხის ფრაგმენტები³⁶ (სურ. 3, 1—5).

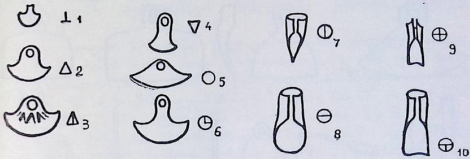
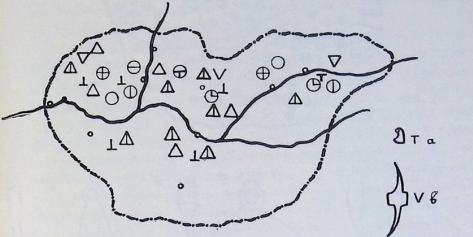
როგორც ჩანს, იმერეთის მეურნეობაში ადრერკინის ხანისათვის მიწათმოქმედება კიდევ უფრო ახალ, მაღალ, დონეზე აღის. ამ პერიოდის რკინის იარაღები, რომელთა ნაწილი ზემოთ ჩამოთვლილ მუზეუმებშია დაცული (სამწუხაროდ, ბევრი მათგანი უპასპორტო და უნომროა), ხასიათდებიან ნაირსახეობით. მაგ., ქუთაისის მუზეუმის კოლექციაში დაცულია სახნისი თუ ბართოხის ტიპის იარაღები, პირფართო, შუაში შევიწროვებული, სატარე გახსნილი. ამ ტიპის იარაღი დაცულია აგრეთვე ქორეთის სასკოლო მუზეუმში. შემოსულია იგი სოფ. სარეკის გამოქვაბულიდან. არქეოლოგებს აღნიშნული კოლექცია ძვ. წ. ა. VIII—VI საუკუნეებით დაუთარიღებიათ (სურ. 2—5). ქუთაისის სახელმწიფო ისტ. ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცული № 2324 რკინის სახნისად გატარებული ბართოხიც ამავე ფორმისაა და ამავე პერიოდით უნდა დაუთარიღოთ. ქორეთის ბართოხის სიგრძეა 27 სმ, პირის სიგანე 2 სმ; ქუთაისის მუზეუმში დაცული ბართოხის სიგრძე 32 სმ, პირის სიგანე 6 სმ.

თოხებისა თუ ბართოხების აღნიშნული ტიპი ფართოდ ყოფილა გავრცელებული როგორც იმერეთში, ისე მთელ საქართველოში და მის მეზობელ ქვეყნებში. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ლენინგრადის საბჭოთა კავშირის ხალხთა ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცული თოხი (კოლ. № 996—89), რომელსაც ტარსაგები ისევე

³⁵ დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965, გვ. 61, გვ. 27.

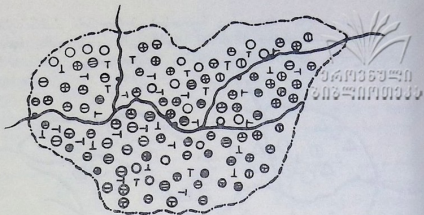
აქვს მოწყობილი, როგორც ქუთაისის მუზეუმის „სახნისებს“. ეს არის თოხი — სიგრძით 16,5 სმ, ტარსაგები კონუსური ფორმისა, პირგაშლილი, პირის სიგრძეა 9 სმ, ხოლო სამუშაო პირის სიგრძეა 11 სმ.

საქართველოს მუზეუმთა

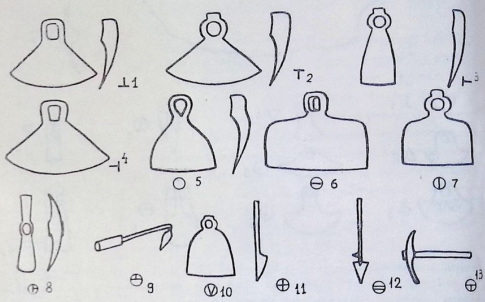

სურ. 5. იმერეთში გავრცელებული ხელით სამუშაო სამიწათმოქმედო იარაღები ძვ. წ. ა. II და I ათასწლეულში. ა. ბრინჯაოს მინიატურული თოხი ამულეტი, საქ. სახ. მუზ. კოლ. ბ. წერაქვი არქეოლოგიური, ჩხარის მუზ. კოლ. 1. ბრინჯაოს სეგმენტური იარაღი, ჩხარის მუზ. კოლ. 2. ბრინჯაოს თოხი, ქორეთის მუზ. კოლ. 3. ბრინჯაოს ნეკნებიანი თოხი, ქორეთის მუზ. კოლ. 5. რკინის თოხი, ქორეთის მუზ. კოლ. 6. ყურიანი თოხი რკინისა, ქორეთის მუზ. კოლ. 7, 8, 9, 10. რკინის სახნისები, ქუთაისის მუზ. კოლ.

6,5 სმ. ეს ნივთი თერგის აუზიდან ყოფილა ჩამოტანილი და მუზეუმის დაეთარში გატარებულია „კაპეს“ სახელით. დაეთარში მითითებული არ არის, კონკრეტულად რომელი პუნქტიდან არის იგი წამოღებული. ამ სახნის-თოხის ფუნქცია ტყიანი რაიონების

საქართველოს
არქეოლოგიის
ინსტიტუტი

სურ. 6. ხელით სამუშაო სამიწათმოქმედო იარაღები იმერეთში XIX—XX სს.
1. ეჩოლა, 2—4. კეკო, 3. შერაქვა, 5. ყურიანი, 6. მთავარი, 7. ქართული
(სწორი), 8. შალკატი, 9. თეკია, 10. ლინგა, 11. ძელბარი, 12. ბარი, 13. შერაქვი.

საახოო სისტემასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. თოხ-სახე-
ნელს 90°-ით მოხრილი ტარი ეგებოდა და ბართოხისებურად
იყენებდნენ. მსგავსი იარაღები რუსეთის საახოო სისტემაშიც იყო
გავრცელებული. ქართლში მკედლები მთიელთათვის აღნიშნულ

საქმიანობაში გამოსაყენებლად საგანგებოდ ამზადებდნენ მსგავს იარაღებს (სურ. 4, 1—2).

თუ აღნიშნული იარაღები ძვ. წ. VIII საუკუნით თარიღდება, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ პერიოდში ფართო მასშტაბის საახოო სისტემას უნდა ჰქონოდა ადგილი იმერეთის მთისწინა და ზეგანის რაიონებში.

როგორც ქუთაისში, ისე ქორეთში დაცულია რკინის მხრებ-გაშლილი თოხები (იხ. ქუთაისის მუზეუმის კოლექცია: № 1159^ა და №1159^ბ, ქორეთის სასკოლო მუზეუმში დაცულ ამ ტიპის თოხებს ნომერი არა აქვს). მხრების გაშლა 23—28 სმ აღწევს, სიმაღლე 10—15 სმ, სატარე ნახვრეტი ზურგიდან მრგვალი სოლის დარტყმით არის გაკეთებული. სატარეს ზომა 3 სმ-ია. ამ ტიპის თოხები ეთნოგრაფიულ ყოფაში ძირითადად იმერეთის ბარის რაიონებში გვხვდება და მას ზოგან ლინგას უწოდებენ, ზოგან კეკოსა და ჩეკოს³⁷. საყურადღებოა ერთი გარემოება: საჩხერის რაიონში მხრებდაქნილი თოხი ეთნოგრაფიულ ყოფაში ნაკლებად მოწმდება. აქ ძირითადად ოთხკუთხაპირიანი თოხია გაბატონებული. ადგილობრივთა გადმოცემით, მხრებდაქნილი თოხი დამახასიათებელია ქვემო იმერეთისათვის (ზესტაფონი, ქუთაისი, სამტრედია და სხვა).

ქორეთის მუზეუმში დაცული თოხების კოლექციაში შედის მესამე ტიპის რკინის თოხი (არქ. მონაპოვარი), რომელიც ხასიათდება შვეტი ტანით. მისი სიმაღლე 18,5 სმ-ია, სამუშაო პირის სიგანე 10 სმ, ხოლო საყურე ნახვრეტის სიგანე 2,5 სმ. ეს კოლექციაც ძვ. წ. VIII—VI საუკუნეებით თარიღდება (სურ. 2—5). ჩვენ ხელთ გვაქვს ქორეთის ახლოს მდებარე ს. არგვეთში დამოწმებული „შვეტი თოხი“, რომლის ზომებია: სიგრძე 25 სმ, სამუშაო პირის სიგრძე 12 სმ, ხოლო ნახვრეტის დიამეტრი 6 სმ. ეთნოგრაფიული სახელწოდება შვეტი თოხი პირობითად შეიძლება ქორეთის სასკოლო მუზეუმის მესამე ტიპის თოხის სახელადაც გამოვიყენოთ. ამ ტიპის თოხები აღმოსავლეთ საქართველოში ხელეჩოსმაგვარი იარაღის რიგშია მოქცეული და იგი ძირითადად საახოო სისტემასთან იყო დაკავშირებული. მასვე იყენებდნენ აგრეთვე ნიადაგების პირველადი დამუშავებისათვის.

ძვ. წ. პირველი ათასეულის პირველი ნახევარი საერთოდ

³⁷ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973, გვ. 482.

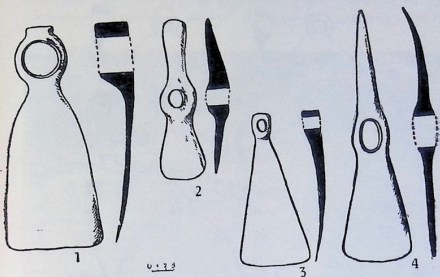
კოლხეთის ისტორიაში დიდ სამეურნეო აღმავლობასთან არის დაკავშირებული. როგორც არგონავტების თქმულებიდან ჩანს, ამ პერიოდში კოლხეთში ხარებს ნალებით ჭედავდნენ და რკინის სახენისიან სახენელს იყენებდნენ³⁸. იმერეთის მეტად ტელუფუფუფა რემო სახენელთან ერთად თხოულობდა ხელით სამუშაო იარაღების გამოყენებასაც, რაც განაპირობებდა I ათასეულში რკინის თოხების მრავალსახეობას (იხ. სურ. 5), რომელთა შორის ერთი საინტერესო ნიმუში დაცულია ქორეთის სასკოლო მუზეუმში. ეს არის ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამოწმებული „ყურიანი თოხის“ ტიპი, რომელიც თავისი პირვანდელი, ე. ი. არქეოლოგიური მონახაზებით, შემონახულია ადიღეში, ქ. მაიკოპის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში. ჩვენს მიერ 1957 წელს აზომილი იქნა ყურიანი თოხი, შემოსული სოფ. პანახესიდან. მისი ზომაა 17×25,5 სმ, ქორეთის მუზეუმში დაცული არქეოლოგიური თოხის ზომაა 22×26 სმ. თოხის ამ ტიპისათვის დამახასიათებელია დაქნილი მხრები და ორიგინალური ყუა, რომელიც ტანიდან მაღალი ყელით არის აწეული. მსგავსი თოხი ჩვენს მიერ ჩამოტანილი იქნა ადიღედან (იხ. საქ. სახ. მუზეუმში კოლ. №28 — 58/5). ადიღეშიც, როგორც ცნობილია, ძველთაგანვე მისდევდნენ ისეთივე კულტურების მოყვანას, როგორც კოლხეთში. ადიღი შესაძლებელია, რომ მსგავსმა კულტურებმა და მათთან დაკავშირებულმა სამეურნეო საქმიანობამ მსგავსი იარაღების წარმოქმნა-განვითარებას შეუწყო ხელი. ანალოგიური თოხის ტიპი გავრცელებული ყოფილა აგრეთვე აფხაზეთშიც. ზემო იმერეთში გავრცელებული იყო და არის ოთხკუთხა თოხის ტიპი, რომელსაც ადგილზე ქართულ თოხს უწოდებენ. ქართული იმერეთში ქართლურის გავებით იხმარება. მართლაც, ამ ტიპის თოხები ძირითადად ქართლისათვის არის დამახასიათებელი. ძველად ზემო იმერეთიდან ქვემო იმერეთში გასვლით სამუშაოზე სათოხნად მიდიოდნენ გლეხები. როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ: „ქვემო იმერეთში ჩვენი თოხები უკვირდათ“ (სურ. 6, 7).

იმერეთში მებოსტნეობასთან დაკავშირებულია ე. წ. ჩეკია თოხი, რომელიც პატარა წერაქვს წააგავს. მისი ზომებია: სიგრძე 20 სმ, სამუშაო პირის სიგანე 6 სმ, მეორე სამუშაო პირის სიგანე

³⁸ ა. უ რ უ შ ა ძ ე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964, გვ. 214.

3 სმ, შუაში სატარე ნახერტი აქვს, მოკლე ტარს უკვებენ და ჩამუხლული მუშაობენ.

ლომისა და ბოსტნეულის მეურნეობაში იყენებდნენ მსგავსი ანალოგიური ტიპის თხევს, რომელთაც ეჩოლა თხევსაც უწოდებდნენ.

სურ. 7. ახოს თხევები.

სახ. მუზ. კოლ. №7—61/2; № 28—49/წ; № 30—40/7). ეჩოლა თხვის ტიპია დახატული ქრისტეფორე კასტელის სურათზე (XVII ს.)³⁹, რომელზედაც მოცემულია სოფელ არგვეთში მყოფი კათოლიკე მისიონერთა ჯგუფი.

მთის ზოლის სოფლებში ახოს აღებასთან დაკავშირებით იყენებდნენ წალკატს—წერაქვისებურ იარაღს (სურ. 6 და სურ. 7). აღნიშნულ ზოლში ახოს სისტემა ფართოდ იყო ფეხმოკიდებული. მართო სოფელ პერევის ტოპონიმიკამ ახოს გამომხატველი მრავალი სახელი შემოგვიწვინა. მაგ., სახნაე—სათესის სახელებში: სხანარი (მსხალნარი), ბზანალი (ბზანარი), ივანეს ახო, ათანას ახო, მამუკას ახო, ვარსაიას ახო, ჩოჩორაძის ახო, ბეკოშვილის ახო და სხვა.

³⁹ დონ კრისტოფორო დეკასტელი, ცნობები და აღზომი საქართველოს შესახებ, ბ. გიორგაძის რედ., თბ., 1977, სურათი 426.

იმერეთში ახოს ალების წესი საერთოდ საქართველოში გავრცელებული წესისაგან არ განირჩევა. იცოდნენ სათანადო ადგილას შერჩეული ხის ძირების შემოთლა, ბარდის ჩაკაფეჟი და ცეცხლი მოწევა, ამის შემდეგ მიწის გადახენა, გადაბარვა და დათესვა.

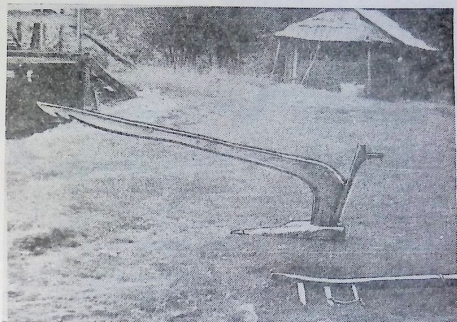

სურ. 8. ხელით სამუშაო სამიწათმოქმედო იარაღები: 1—4. კეკო. ფეტვის და ღომის სამარჯელი, 5. ყურიანი თოხი, 6. იმერული თოხი, 7. მეგრული თოხი, 8. მთა-კარი თოხი — კეკო.

საქმიანობაში თოხი იმერეთში უძველესი ხანიდან მოყოლებული XIX საუკუნის ბოლომდე ძირითად სამეურნეო იარაღს წარმოადგენდა. ზედაპალეოლითში საკაქიასა და საგვარჯილე კლდის გამოქვაბულის მცხოვრებნი ცხოველთა ლულოვანი ძვლებისა და რქის თოხებს იყენებდნენ⁴⁰. თოხის გამოყენება ადამიანის აზროვნებაში

⁴⁰ საქართველოს არქეოლოგია, 1959, გვ. 45; В. М. Массон, Первобытное земледелие, «Возникн. и развит. земледелия», М., 1967, стр. 24.

გარკვეულ წარმოდგენას დაუკავშირდა. თავისი დროისათვის ამ უნივერსალური იარაღის გამოგონებას სუმერული ლეგენდა უზენაეს ღვთაებას ეწვლილს მიაწერდა. ლეგენდის მიხედვით, ცნობილი ოქროს ლაყვარდოვანი თოხი ჰქონია⁴¹. ქართველთა ბრინჯაოს ხანაში თოხზე გარკვეული მაგიური წარმოდგენა უნდა ჰქონოდათ. სხვანაირად ძნელი ასახსნელია საჩხერის რაიონის

სურ. 9. იმერული სახენელი კავი. გორდი.

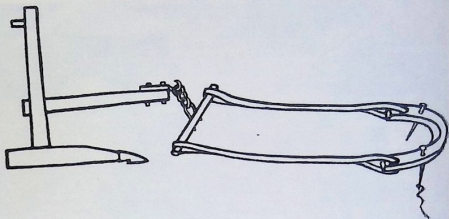
სოფ. ქორეთში⁴² და ურბნისში ტვლეპიას წყაროზე, აღმოჩენილი ბრინჯაოს მიწიატურული თოხები⁴³, რომელთა სიმაღლე 1,5—2 სმ-ია, ხოლო პირის სიგანე 1—1,5 სმ. ჩვენს მოსაზრებას მხარს უჭერს ვახუშტის ზემოაღნიშნული დაკვირვება. დასავლეთ საქართველოში გლეხი კაცი ცულითა და თოხით შეიარაღებული იმდენ დოვლათს ქმნის, რომ ოჯახსაც აკმაყოფილებს და საბატონო ხარ-

⁴¹ В. Массон, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24.

⁴² ი. ჯ ა თ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961, გვ. 180.

⁴³ საქ. სახ. მეზეუმის არქეოლოგიის განყ. ფონდი, კოლ. № 5—55/103.

ჯებსაც ისტუმრებსო. სამეურნეო იარაღის მინიატურული ფორმებით დამზადების მაგალითი მხოლოდ არქეოლოგიური მასალით არ მოიფარგლება. 1971 წელს ზემო იმერეთში საჩხერელმა მკვლელმა გრიგოლ აბრამიშვილმა გადმოგვცა, რომ ძველი მკვლელი ბი დიდ ხუთშაბათს უმძრახზე გამოქედავდნენ ხოლმე აკვანზე ჩამოსაკიდებელ კვესს, ნაჯახს, ან წალდს, რომლებიც ბავშვს ავი ძა-

სურ. 10. იმერული სახენელი ცხენის წევაზე

ლისაგან იცავდნენ. მაგალითად, სოფ. დუნთაში (საჩხერის რაიონი) ლ. თოდაძეს აკვანზე მინიატურული ნაჯახი ჰქონია შებმული. მკვლელმა გრ. აბრამიშვილმა (საჩხერე) საქ. სახ. მუზეუმს შემოსწირა სააკვანე მინიატურული იმერული წალდი და კვესი. წალდი (კოლ. № 20—972/მ) სიგრძით 4,5 სმ-ია, ყუასოან სიმაღლე 3,5 სმ. კვესის (კოლ. № 20—972/9) სიგრძე 3,5 სმ, სიგანე 2,5 სმ. ცხადია, ბრინჯაოს მინიატურული თოხები ტვლებიას წყაროდან და სოფ. ქორეთიდან აკვანზე შესაბამელი დანიშნულებისა არ იყო, მაგრამ მათი სახით შესაძლებელია ადამიანი გაიაზრებდა მიწასთან მუდმივი კავშირის ძალას. როგორც ცნობილია, ძველი აღმოსავლეთის ხალხებში მიწის მოხვნა იგაიაზრებოდა, როგორც მიწის განაყოფიერების აქტი, მამაკაცი კი ამ აქტის შემსრულებელს წარმოადგენდა. ვფიქრობთ, რომ სახენელში ხარის შებმის წესიც ამ კონცეპციას უნდა გამოსატავდეს.

ბრინჯაოს მინიატურული თოხები ავგაროზად მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება გამოყენებულიყო, თუ მას მეურნეო-

ბაში წამყვანი სამეურნეო იარაღის მნიშვნელობა ექნებოდა. ბრინჯაოს ხანაში და შემდეგაც, როცა სახენელი იარაღი უკვე მასობრივად იყენებოდა, იმერელი გლეხისათვის მასობრივი ევრსალურ სამიწათმოქმედო იარაღს წარმოადგენდა (სურ. 8, იმერული თოხის ტიპები, საქ. სახ. მუზეუმის კოლექცია).

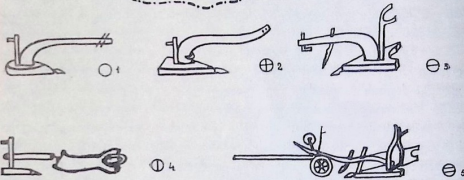
იმერეთში თოხთან ერთად დიდი გამოყენება ჰქონდა ბარსაც. იგი ძირითადად მეხილეობა-მევენახეობასთან არის დაკავშირებული. მევენახეობაში განსაკუთრებით ვაზის გადაწიდვის დროს, ფართოდ იყენებდნენ ხის ბარებს. მთხრობელთა გადმოცემით, იგი ვენახში სამუშაო იარაღია, ვაზს ფესვს არ უზიანებს, რკინის ბარი კი ფესვებს უჭრის და ვაზს არ უხდებო. ხის ბარით მუშაობისას თან დაჰქონდათ წყლით სავსე ხის გობი. ბარს წყალში დროდადრო ასველებდნენ, რომ უფრო გამყოლი ყოფილიყო. ხის ბარს თვითონვე ამზადებდნენ აკაციის, მუხის ან იფნისაგან, რკინის ბარებს კი სოფლის ან ქალაქის მჭედლები ჰყავდნენ.

იმერეთში კავის გარდა გამოყენებაში იყო ორხელას ტიპის იარაღი. აქ XVII საუკუნიდან, ჩვენი ვარაუდით, სახენელის გამწევი ძალად ცხენიც უნდა ყოფილიყო გამოყენებული; ქართლის მიმდებარე რაიონებში და ზემო იმერეთის ზოგიერთ სოფელში დამოწმდა სახენელში ცალი ხარის შებმის წესიც, ხოლო ზოგიერთ სოფელში მოქმედებაში ყოფილა ქართული დიდი გუთანის. XIX ს. მეორე ნახევარში დასავლეთ საქართველოს მსხვილ მეურნეობებში დაინერგა ფაბრიკული გუთნები, შემოტანილი ევროპიდან და რუსეთიდან.

იმერეთში გავრცელებული სახენელი იარაღები ჩვენს მიერ იმერეთში ჩატარებული სავლეთეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების საფუძველზე დადგენილი იქნა, რომ მემინდვრობაში ძირითადად სახენელად გამოიყენებოდა იმერული კავი. იგი გურიაში, სამეგრელოში, აჭარასა და აფხაზეთში გავრცელებული სახენელი კავის სახესხვაობას წარმოადგენს, რომელსაც ჩვენ პირობითად ვუწოდებთ კოლხურს. იმერული კავის გვერდით მოქმედებაში იყო ცხენის სახენელი და დიდი გუთანის. XIX ს. მეორე ნახევრიდან აქ ფესვს იკიდებს ფაბრიკული გუთნები რკინისა, რომელთა გამოყენება მსხვილ მეურნეობებსა და შეძლებულ გლეხებს დაუწყიათ.

იმერული კავი შედგება მხრის, კბილას, ერქვანისა და სახნისისაგან. მხარი, რომელსაც „ხასარაყს“, „მოლტას“ და „კავსაც“ უწოდებენ, 90°-ით მოხრილი ხეა. იგი უმეტესად ბრტყლად არის

გათლილი და მოკლე თავით ქუსლშია ჩასმული. მხარს წვერთან
 ორი რიკი აქვს გაყრილი უღლის ასაბმელად; უღლის სიმაღლე
 რომ არ დასხლტეს, ქვედა მხრიდან გამოკბილულა და სი-
 გორც შეკრებილი მასალებიდან ირკვევა, მხრის სიგრძე სავა-
 მად მერყევია, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ—ეთნო-
 გრაფიულ მუზეუმში დაცული კავის მხარი, მოხრილობიდან
 ბოლომდე 200 სმ-ია, ქიათურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში
 დაცული კავის მხარის სიგრძე კი 244 სმ-ია. ამავე კავის მხრის
 სიგრძე მოხრილობის კუთხიდან კბილამდე 22 სმ, სიბრტყე მოხ-
 რილობასთან 8—12 სმ, ფიცრის სისქე 4 სმ.

სურ. 11. იმერეთში გავრცელებული სახენწელების კარტოგრაფია: 1. იმერული კავი,
 2. ბელტის საყარიანი კავი, 3. ორხელა, 4. ცხენის სახენწელი, 5. ღიდი გუთანი

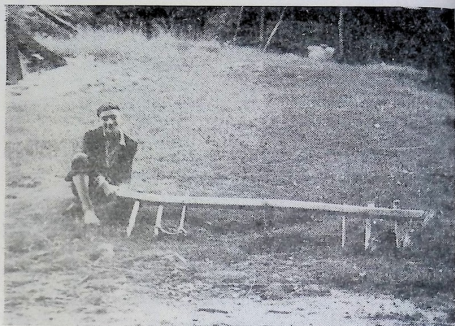
ზესტაფონის რ—ნის სოფ. ბოსღევში ჩვენ მიერ ფიქსირებუ-
 ლი კავის ანაზომებია: მხრის სიგრძე 240 სმ, მოხრილობიდან კბი-
 ლამდე 30 სმ, კბილასთან ფიცრის სიბრტყე 12 სმ. ქართლის მო-

საზღვრე სოფლებში დამოწმდა მცირე ზომის ხის ან რეზინის ნაკრებშიყრული კავის მხრები. მისი დანიშნულება, როგორც ადგილზე აგვიხსნეს, ბელტის უკეთ დაფშენა ყოფილა. მხარს წიფლის თელისაგან ამზადებდნენ. იგი ჩამაგრებული იყო ქუსლში და ხის ლურსმანი ჰქონდა გაყრილი. ქუსლის ფორმა სოლისებურია და სიგრძე 50—65 სმ შორის მერყეობს. ჩვენ მიერ დამოწმებული იქნა კავის ქუსლი ოვალური ძირითა და სწორი ზედაპირით და ქუსლი სწორი ძირითა და შემალღებული ზურგით. ეს უკანასკნელი უფრო ვაკობი ადგილებისთვის არის დამახასიათებელი, მთის ზოლში კი პირველი ტიპის ქუსლია გავრცელებული. კავის ქუსლის პირველი ტიპი დავაფიქსირეთ სოფ. ბოსლევში: სიგრძე 53 სმ, უდიდესი სიგანე 22 სმ, სისქე 15 სმ. მეორე ტიპის ქუსლის სისქე 15—20 სმ აღწევს და სიგრძეც შედარებით მეტია. საერთოდ ბარის რაიონებში გავრცელებული კავი ბევრად ჩამოუვარდება იმერეთის მთის სოფლებში გამოყენებული კავის ზომებს. აღნიშნული ვარემოება იმაზე მიუთითებს, რომ იმერეთის მთისა და ზეგანის სოფლების სახნავი ველები შედარებით მძიმე დასამუშავებელი იყო, ვიდრე ბარის მიწებები. ამდენად იმერეთის მთისა და ზეგანის სოფლებში უფრო მძიმე სახვნელებს იყენებდნენ, ვიდრე ბარში. შედარებით მშრალ ნიადაგებს ღრმად დახენა უხდებოდა, ხოლო იმერეთის დაბლობი ნესტიანი მიწები მიწის ზედაპირულ დამუშავებას მოითხოვდა (სურ. 9). ეს ვარემოება მიწის დასამუშავებელ იარაღებსაც თავისებურ აღნაგობას უქარნახებდა.

იმერეთის აღმოსავლეთ რაიონში დიდი გუთანიც ყოფილა ხნარებაში. ეთნოგრაფმა გ. გასიტაშვილმა არგვეთში ორხელა ტიპის სახვნელი დაამოწმა. ზემო იმერეთის ზოგიერთ სოფელში მიწის ღრმად მოხვნის მიზნით იცოდნენ ყვეარი ხარის შებმა. ყოველივე ეს იმაზე მიუთითებს, რომ იმერეთის ზეგანის რაიონებში თითქმის ისეთივე სახვნელი იარაღები ყოფილა ხმარებაში, როგორიც ქართლის რაიონებში იყო გავრცელებული. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ჩანს, რომ ზემო იმერეთში საკმაოდ დიდი რაოდენობით მოყაედათ ხორბლეული და, მთხრობელთა თქმით, ძველად თბილისშიც კი მოჰქონდათ გასაყიდად.

ერქვანი ანუ ვერქვა-ხელა სახელურიანი სწორი ჯოხია, სიგრძით 65—75 სმ. ვერქვას საშუალებით წარმოებდა ხვნის რეგულირება. კავის ჩამვება მიწაში — ე. წ. იწვერით, და ზედაპირულად ანუ იჩოჩით ხენა, მიმართულების მიცემა და სხვ.

სახენელის უღელი მრგვლად იყო გათლილი, მთხორბელთა დაკვირვებით, ასეთი მრგვალი უსაქედურო უღელი ხარს არა სტკენდა ქელს და ამდენად მოსახერხებელი იყო. **საქონის**
სიზღვირეთა

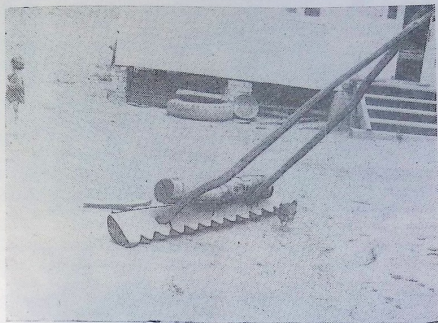
სურ. 12. სატოლმეტო უღელი.

იმერულ სახენელ კავში ჩვეულებრივ ორი ხარი იბმოდა და ორი ადამიანი სჭირდებოდა: მხენელ-მეხრე და ხარის წინამძღოლი.

ზემო იმერეთის ზოგიერთ სოფელში ჩვენ მიერ დაფიქსირებული იყო მასალა დიდი გუთნის არსებობა-გამოყენების თაობაზე. დიდი გუთნის გავრცელება დასტურდება დღევანდელი იმერეთის იმ სოფლებში, რომლებიც ისტორიულად ქართლში შემოდინდნენ⁴⁴.

⁴⁴ ვახუშტის ცნობით, ქართლი ვერტყვილამდე ვრცელდებოდა (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941, გვ. 81). ქართლის მეფეს ქაიხოსროს 1711 წელს წყალობის წიგნი მიუცია ვახუშტი აბაშიძისათვის, სადაც მისთვის დაუმტკიცებია ფუძემოვარდნილი პაატა აბაშიძის მამულები. საბუთში ჩამოთვლილია სოფლები ქვი-

რავ. ერისთავის მიხედვით, დიდ გუთანს შორაპნის მარხის წემო სოფლებში ამუშაებდნენ⁴⁵. მის გამოყენებას, ჩანს, ნიადაგებისა და რელიეფის თავისებურებაც აქვე შეინიშნება სოციალური მომენტიც: სახელლობრ — როგორც

სურ. 13. ღორჩხი.

საჩხერეში შეკრებილი მასალიდან ირკვევა, დიდი გუთნით წერეთლები საჩხერეში ყვირილას მარცხენა მხარეზე მდებარე ხოდაბუნებს ხნავდნენ. აქ დიდი გუთნის გამოყენების შესახებ XIX საუკუნეშიც აღნიშნავდნენ.⁴⁶

შხეთი, ტაშისკარი, ციხისძირი, მონასტერი, ტეზერი, წითა, გუდათუბანი, გოლათუბანი, ნებოძირი, გდვისი, ზედუბანი, ჩრდილი, მზვარე, ლომლათუბანი, ფიჭვნარი, ხარაგაული (შ. ბურჯანაძე, ისტორიული საბუთები იმერეთის სამეფოს და გურია-ოდიშის სამთავროებისა, 1959, გვ. 47—48).

⁴⁵ Р. Эрстов, Земледелие в Имерети, Тб., 1876, стр. 22.

⁴⁶ Материалы для изучения экон. быта гос. крестьян Закавказского края, т. V, 1887, с. 202.

იმერეთში ტერმინი „გუთნის დედა“ ან „კავის დედა“ არ დასტურდება.

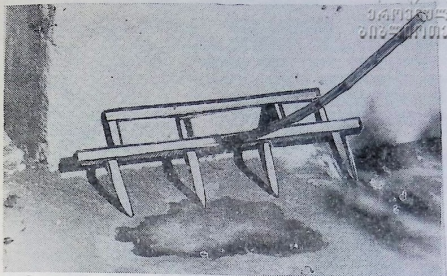
კავის გვერდით მოქმედებდა მისი გარდაქმნილი სახეობა „ცალუღელა კავი“ და „ცხენის კავი“. პირველ სახეხელს აგებულებით მოკლე მხარი, მსხვილი ერქვანი და მხარზე გამობმული ხელნები გააჩნდა: მასში იბმოდა ერთი ხარი ან ერთი ცხენი.

ცალუღელა სახეხელის ერთი ეგზემპლარი ავზომით სოფ. მაღლაქში. იგი ეკუთვნოდა სიმონ კონსტანტინეს ძე ლექვიანაძეს. ამ სოფელში აღნიშნულ სახეხელს „აგლობია კავიც“ უწოდეს. ცალუღელა შედგება მხარის, ერქვანის, ქუსლის, სახნისის, ასაკრაფი ჯობის, თასმებისა და ცალუღელისგან. მასში ერთი ხარი იბმოდა (სურ. 10). მისი მხრის სიგრძეა 110 სმ, ერქვანის სიმაღლე — 100 სმ, ქუსლის სიგრძე სახნისით — 70 სმ. მხარს რკინის კაპზე ყულფით გამობმული აქვს მცირე უღელი. უღლის სიგრძეა 50 სმ, რომელსაც მიბმული აქვს 170 სმ სიგრძის თასმები. თასმებზე გამობმულია ხის ცალუღელი. ცალუღელი 4 სმ სისქის მორკალული ხეა, რომელსაც გამოყვანილი აქვს საქედური, ორი სატაბიკე და თასმის გამოსაბმელი ნაჩერტები.

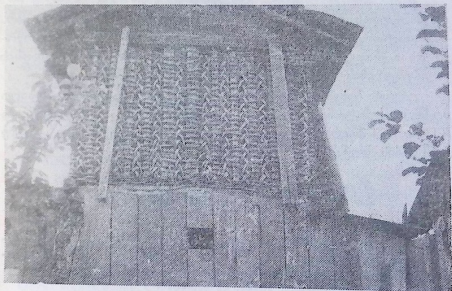
ცალუღელა სახეხელში თუ ცხენს შეაბამდნენ, მასში ცხენის უღელს იყენებდნენ, რომელსაც „ხამუტის“ სახელი უწოდეს. მას ტყავის სარჩული ჰქონდა გამოკერებული. სარჩულს შიგნით თხის ბეწვს ან ქეჩას უღებდნენ, რათა გაწევის დროს ცხენს მოხერხებულად ემოძრავა და მხრები არ დაზიანებოდა.

როგორც ჩვეულებრივი კავით, ისე ცალუღელა კავით მიწა შედაპირულად მუშავდებოდა, ნახნავის სიღრმე 10—15 სმ დაბლა არ მიდიოდა.

იმერეთში დამოწმდა ნიადაგების ორჯერადი დახვნის წესი. სიგრძივი დახვნის შემდეგ სკოდნით მიწის გადახვნა გარდვიარდმო. ცხენის სახეხელს ხარის სახეხელი კავის შესაბამისად ამუშავებდნენ. როდღიდან შემოვიდა ჩვენში ცხენით მომუშავე კავი, ცნობილი არ არის. მას იყენებდნენ, იმერეთის გარდა, გურია-სამეგრელოში, ხევსა და დუშეთის რაიონებში. 1958 წელს ყაზბეგის რაიონის სოფლებში რამდენიმე ადგილას აღვწერეთ და დავაფიქსირეთ მოხეური ხის სახეხელი — გადაკეთებული ცხენის წევაზე. ასეთივე მასალა მოვიპოვეთ დუშეთის რაიონის სოფლებში. ეთნოგრაფ კ. კახიანის ცნობით, ცხენით ხვნა წყალტუბოს რაიონის სოფლებში მამა-პაპიდან იცოდნენ. 1962 წელს სამეგრელოში დავაპოწმეთ ცხენის წევაზე მომუშავე ხის სახეხელი. იმერეთის,

სურ. 14. ტორი.

სურ. 15. სასიმინდე.

განსაკუთრებით ქვემო იმერეთის, სოფლებში სახენელოში გამოვე
ძალად ცხენის გამოყენებას, როგორც ჩანს, თავისი ხანგძლივი
ისტორია აქვს. სახენელის ფორმა ისე კარგად არის შენარჩუნებული,
რომ მას ახალი წარმოქმნის კვალი არ ეტყობა.

იმერეთის ისტორიული საბუთების შესწავლის საფუძველზე
ლ. მუსხელიშვილი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ XVI საუკუნეში
დასავლეთ საქართველოში მიწის დასამუშაველად ცხენი ყოფი-
ლა გამოყენებული. ამ მოსაზრებას იგი ამყარებს ფერსათის ნუს-
ხაზე და საქუთათლოს დავთარში მოხსენებული ბეგრის ერთ-
ერთ სახეობაზე, რომელსაც „მსახურებაი ცხენითა“, ანუ ცხენით
სამსახური, ეწოდებოდა⁴⁷. ფერსათის ნუსხის მიხედვით ცხენით სამ-
სახური ევალდებოდათ თვით ფერსათელებს, პატინისხეველებსა და
ბახველებს. ბახველთაგან 61 კომლიდან თითქმის ყველა გლესს
გადასახადად ადევს „სამსახური ოჩისაი“. ამინდარ და ზავლა ანდ-
ლულაძეებისა და გიორგი დოლიძისათვის ბეგრად დაუდვიათ
„ცხენით სამსახური ოჩისაი“⁴⁸. ოჩი—ოჩე, ქართული განმარტები-
თი ლექსიკონის მიხედვით, ახლნატეხი, ე. ი. ახო, ყოფილა. დო-
კუმენტში ჩამოთვლილია, ახლად მოახოებულ მიწაზე ვინ უნდა
იმუშაოს და რით. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ანდლულაძე და
დოლიძე ახოში სამუშაოდ ცხენით უნდა გამოსულიყვნენ⁴⁹.

ჩვენი აზრით, „ცხენით სამსახური ოჩისაი“ სხვა არაფერს უნ-
და ნიშნავდეს, თუ არა ცხენის წევით მოქმედი სახენელით მუშაო-
ბას ახლნატეხ მიწაზე. ბოლო წლების გამოკვლევები (გ. გრომო-
ვი და ი. ნოვიკოვი) ცხენის წევით მოქმედი სახენელის მუშაობის
თავისებურებას საახლო მიწათმოქმედებას უკავშირებენ.

ცხენის სახენელი შემდგომ საუკუნეებში საკმაოდ ცნობილი
მოქმედი სამეურნეო იარაღი უნდა ყოფილიყო. იგი მოიხსენიება
XIX ს. I ნახევრის ქართველი რომანტიკოსი პოეტის ალექსანდრე
ჭავჭავაძის ლექსში „გუთნისდედა“:

„შვიდობით, ხოდაბუნო, შვენიერო და კარგო,
ამას იქით ვეღარ გნახე, ასე უნდა დაგკარგო,

⁴⁷ ლ. მუსხელიშვილი, დასავლეთ საქართველოს გლეხობის სოციალურ-ეკონომიური კატეგორიები, ენიშკის შოამზე, VI, თბ., 1940, გვ. 292; ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, III, 1970, გვ. 320—325.

⁴⁸ ი. დოლიძე, დასახ. შრომა, გვ. 320—340.

⁴⁹ ი. დოლიძე, დასახ. შრომა, გვ. 339.

ცხენი დამზანტებია, დრო მრავალ გამოვლილი,
გღია თავჩამოგდებით ჩუთის წვეთით მოღლილი“⁵⁰

ბოლო წლებში სახენელის წარმოშობა-განვითარების შესახებ მისი ცვლევების ფართოდ ჩაებნენ აგრონომები, ხინკინერ-ტექნოლოგები და სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები. 1947 წელს „სახელოთა ეთნოგრაფიის“ პირველ ნომერში დაიბეჭდა გ. გრომოვისა და ა. ნოვიკოვის წერილი სათაურით: „Некоторые вопросы агроэтнографических исследований“. ავტორები აღნიშნავენ, რომ სახენელში ცხენის გამწვევ ძალად გამოყენება ცვლის ხენის პირობას. ცხენი შეიძლება ადგილიდან ადვილად მოწყვიტო და სწრაფად გააჩერო. ეს უკანასკნელი გარემოება ცხენსა და ადამიანს შორის შრომით ურთიერთობას ამარტივებს და აადვილებს. აქედან გამომდინარე, დასახელებული ავტორები ვარაუდობენ, რომ ცხენი, როგორც გამწვევი ძალა, გამოიყენეს იქ, სადაც მინდვრები იყო ძლიერ დასარეგლიანებული, გაბალახებული, სავსე ხის ფესვებით, ქვით, სადაც სახნავი ფართობი ძალზე მცირე იყო და მხენელს უხდებოდა ხშირი გაჩერება ან მიბრუნ-მობრუნება⁵¹ (სურ. 11).

ამ მოსაზრებას თუ დაუუჯერებთ, ცხენის გამწვევ ძალად გამოყენების მაგალითები ყველა ქვეყნის მემინდვრობაში უნდა ვეძიოთ და სახენელის პირველ გამწვევ ძალად ცხენი ვაღიაროთ. ისტორიული მონაცემები კი ამასთან დაკავშირებით სხვა სურათს გვაძლევს. ცნობილია, რომ დიდი ცივილიზაციის კერებში (წინა აზია, ეგვიპტე, ინდოეთი, ხმელთაშუა ზღვის აუზი, ჩინეთი) ცხენი სახენელის გამწვევ ძალად არ ჩანს. მისი მოშინაურობა II ათასეულის დასაწყისიდან ივარაუდება, ხოლო შუა პერიოდში იგი საბრძოლო ეტლებშიც გამოუყენებიათ. ამავდროულად, მკვლევართა აზრით, მცირე აზიასა და ირანში ცხენი უნდა შეეხებოთ აგრეთვე სახენელში⁵². მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჯერ კიდევ III ათასეულის დასაწყისში სახენელის გამწვევ ძალად ხარი და სახედარი გამოიყენებოდა როგორც წინა აზიაში, ისე ნილოსის აუზში. ასე რომ, საახოო სისტემასთან ცხენის დაკავშირება, როგორც ამას

⁵⁰ აღ. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, თხზულებანი, ი. გრიშაშვილის რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 130.

⁵¹ Г. Громов, Ю. Новиков. Некоторые вопросы агроэтнографических исследований, СЭ, 1947, № 1, стр. 91.

⁵² Всемирная история, т. I, М., 1956, стр. 262.

გ. გრომოვი და ი. ნოვიკოვი გვთავაზობენ, სარწმუნოდ არ გამოაყურება.

სავსებით მართებულია ი. დიაკონოვისა და გ. ელინის მოსაზრება: „Ссобое важное значение лошадь имела для скотоводческих племен, придав им подвижность, некоторые из них смогли перейти на кочевое хозяйство, другие на полукочевое“⁵³.

ე. ი. ცხენის, როგორც გამწევი ძალის გამოყენება საშუალებას იძლეოდა, მესაქონლე ტომებს ადვილად გადაენაცვლათ ადგილიდან ადგილზე და იმავე საშუალებით დაპატრონებოდნენ როგორც მდიდარ საძოვრებს, ისე სამიწათმოქმედო რაიონებს. ეს გარემოება, ე. ი. ცხენის გამწევე ძალად გამოყენების ფაქტი, წინა აზიის ხალხებში საკმაოდ დიდი მნიშვნელობის მოვლენას წარმოადგენდა — ხელს უწყობდა მათს სამხედრო ძლიერებას და ერთი ორად ზრდიდა შრომის ნაყოფიერებას. ყოველივე ეს ეკონომიური დაწინაურების შესაძლებლობას უქმნიდა მიწათმოქმედ თუ ძლიერ მეჯოგე ტომებს, მათ ხელში თავს იყრიდა სიმდიდრე და სამხედრო ძალა.

თუ დავუშვებთ იმ გარემოებას, რომ ცხენის სახენელი საქართველოში გავრცელებული სამეურნეო იარაღი იყო, რაც დღეისათვის ეჭვს აღარ იწვევს, იბადება კითხვა — ამ სახენელს ჰქონდა თუ არა განსაკუთრებული სახელი? საქართველოში მსუბუქი სახენელი იარაღების გამოსახატავად მრავალი ტერმინია გამოყენებული: აჯილა, აჩაჩა, ოში, ჩუთი, ლანწუში, ოგაფა, სახენელი, არონა. აქედან პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე ცხენის სახენელს ჩუთის სახელით მოიხსენიებს.

ცხენის სახენელის გამოსახატავად შესაძლებელია გამოიყენებოდა აგრეთვე აჯილა და აჩაჩა. პირველი იმიტომ, რომ თვით ტერმინი აჯილა ცხენს გამოხატავდა და, შესაძლებელია, აქედანვე მიიღო სახელი ამ იარაღმაც. მეორე შემთხვევაშიც სახენელის ეს სახელი — აჩაჩა — აჩაჩა ნიადაგის ხვნას კი არა, არამედ მიწის მონაკვეთის აჩეჩვით დამუშავებას გამოხატავდა, რაც უოთუოდ, კარგად უპასუხებს იმ მიზანს, რომელიც ახონაკვეთ მიწებში ცხენის სახენელის ფუნქციას შეადგენდა, ე. ი. მოკლე მონაკვეთებში საჭირო იყო მიწაზე ხშირი მოკიდება სახენელისა და ისევე აგლეჯა, ხოც ფესვებს სახენელი რომ არ დაეღეწა. აქვე საგულისხმოა ცხე-

⁵³ იქვე, გვ. 262.

ნისათვის მიძახილი „აჩუ“ და მისივე კინობითი სახელი „აჩუა“ ხომ არა გვაქვს სახენელ აჩაჩას სახელწოდებაში შემონახული ცხენის სახელი, ისე როგორც სვანურში ხარისა და სახენელ-სახელი ერთი სახელწოდებით „ჯან“-ით გამოიხატებოდა⁵⁴.

თანამედროვე საკოლმეურნეო სამუშაოებში ცხენის წვევზე მომუშავე სახენელებს იყენებენ ჩაის მწკრივთაშორის მიწის ასაფხვიერებლად, სასიმინდე ყანების დასახნავად, სადაც ტრაქტორი ვერ უდგება, და სიმინდის ნათესების კულტივაციისათვის.

ხის სახენელს ადგილობრივი დიდ უპირატესობას აძლევენ იმის გამო, რომ იგი მსუბუქი და ადვილი მოსაარშიებელია. იმერული, გურული, მეგრული, ხევსურული, სვანური, მოხეური და აფხაზური სახენელები ძირითადად ერთიანდება სახენელის კოლხურ ტიპში. კოლხურს ჩვენ პირობითად ვუწოდებთ იმდენად, რამდენადაც იგი ხასიათდება 90° მოხრილი მხრით, რომელიც ჩადგმულია ქუსლში და არ გააჩნია საკვეთელი. ძირითადად გავრცელებულია კოლხეთში. აღნიშნულ გარემოებას 1937 წელს უწრადღება მიაქცია გ. ჩიტაია. მან კოლხური სახენელი მიიჩნია ეტრუსკულის ანალოგიურად⁵⁵ და გააკეთა დასკვნა, რომ ქართველთა წინაპარ ტომებსა და ლიდიელებს მალალი სამიწათმოქმედო კულტურა ჰქონიათ. აქვე დააყენა საკითხი ამ ტომებს შორის კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის შესახებაც⁵⁶.

იმერული, ანუ კოლხური, სახენელის ძირითადი ტიპი, რომელიც აღნაგობით შავი ზღვისპირეთის აღმოსავლეთ რაიონებს მოიცავს და ხმელთაშუა ზღვის აუზში პოვნებს გავრცელებას. იმ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ იგი ძირითადად მაინც ენდემებთან არის დაკავშირებული (სურ.12). ენდემები კი ადგილსშეგუებული ხორბლეულია, რომელთა მოვლა-მოყვანას ადგილობრივ ძალიან დიდი ხნის ისტორია აქვს.

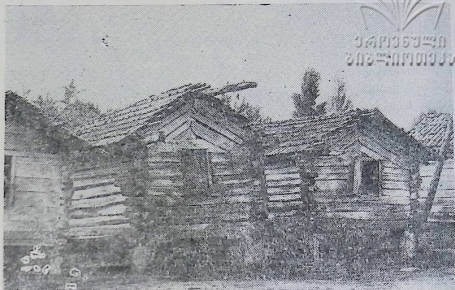
ძველი წ. II ათასეულის მიწურულისათვის დასავლეთ საქართველოში განვითარებული სახენელია მოქმედებაში. ამას ბერძნული თქმულებაც ადასტურებს, რომლის ანალიზის საფუძველზე ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: ეს თქმულება ხაზს უსვამს ძველი საქართველოს მიწათმოქმედების მალალ დონეს⁵⁷.

⁵⁴ ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე, ქართული (სვანური) საშესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, 1953, თბ., გვ. 158.

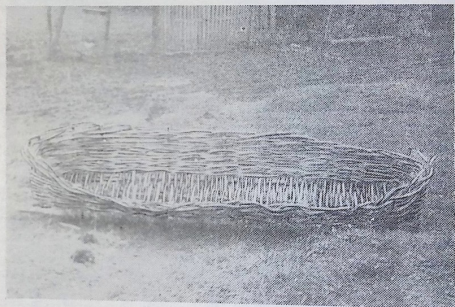
⁵⁵ გ. ჩ ი ტ ა ი ა, რაქული სახენელი, ენიმეის მოამბე, ტ. I, თბ., 1937, გვ. 284.

⁵⁶ ი ქ ვ ე, გვ. 287.

⁵⁷ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, საქ. ეკონომიური ისტორია, წ. I, თბ., 1930, გვ. 253.

სურ. 16. კოლმეგრნეობის სასაშინდე ბედლები.

სურ. 17. ხეირი.

კოლხური სახენელი იარაღის ადრეულ ერთ-ერთ ფორმად, ჩვენი აზრით, მაინც მოხეური სახენელის ტიპი უნდა მივიჩნიოთ, რომელსაც თავისი ანალოგები ეძებნება სუმერეთისა და ბაბილონის ძვ. წ. IV ათასეულის სამიწათმოქმედო კულტურაში⁵⁸. კოლხური სახენელი ამ ტიპის სახენელთა განვითარების შემდგომი ეტაპია, დამუშავებული და შეგუებული იმ მიკროლოკალურ გეოგრაფიულ-ეთნოგრაფიულ ერთეულებს, სადაც კოლხთა წინაპრებს და მათ ჩამომავლებს უხდებოდათ სამიწათმოქმედო საქმიანობა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ნიადაგის მოხვნა, ძველი სტილით, შუა მარტიდან იწყებოდა. პირველი გასვლა სახნავად კვირის სამ დღეს უნდა დამთხვეოდა: ორშაბათს, სამშაბათსა და ხუთშაბათს. დანარჩენ დღეებში სახნავად გასვლა არ შეიძლებოდა (მთხრობელი იაკო ნაცვლიშვილი, 84 წლის, არგვეთი, 1971). თუ ხორბლეული უნდა დაეთესათ, ჯერ მიწას მოხნავდნენ, შემდეგ თესავდნენ და დათესილზე ფარცხს გადაატარებდნენ. თუ სიმინდს თესავდნენ, სიმინდისა და ლობიოს თესლს მოუხნავ მიწაზე მოახნევდნენ და შემდეგ მოხნავდნენ. იყო შემთხვევები, როცა სიმინდის მოსავალი არ იყო აღებული და იმავე ნაკვეთში თოხით თესავდნენ საშემოდგომო ხორბლეულს. ამას „შახნას“ უწოდებდნენ.

ზეგანის სოფლებში იცოდნენ მიწის მოხვნა და დატოვება საგაზაფხულოდ. გაზაფხულზე დახნული ნაკვეთი საპირისპიროდ უნდა გადაეხნათ. იცოდნენ ბელტების დაფშენა თოხით, რასაც იმერეთში „დახართოხებას“ უწოდებდნენ⁵⁹.

დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ნიადაგის ხვნისათვის საჭირო ბუნებრივ პირობებს. ზეგანის სოფლები ძირითადად ურწყავია და შედარებით ბარის რაიონებთან ნაკლები ნალექის გამო მიწის ღრმად ხვნას მოითხოვს. ღრმად ხვნას აქ საგანგებო ტერმინს — „იწვერით ხვნას“ უწოდებენ. ბარის ნესტიან რაიონებში ხვნა ზედაპირულად მიმდინარეობს, ამას „იჩოჩით ხვნა“ ჰქვია.

მოხნული მიწის ბელტების დასაშლელად და დასაფშენელად გამოიყენებოდა ფორჩხი. იმერეთში მისი რამდენიმე სახეობა დაუწოწმებია პოეტ რაფ. ერისთავს⁶⁰. ფორჩხის ზოგიერთ სახეობას

⁵⁸ გ. ჯალაბაძე, მიწათმოქმედება თერგის ხეობაში, ნუზეუმის მოამბე, ტ. XXII — ბ, 1961, გვ. 233.

⁵⁹ ქ. ძოწენიძე, ზემოიერული კილოკავი, 1973, გვ. 472.

⁶⁰ Р. Эристов, Земледелие в Имеретии, Тб., 1876, стр. 15, табл. 7 и 38.

იმერეთში ძველთაგანვე იყენებენ სიმინდის ნათესების კულტივაციისათვის. 1971—1973 წლებში ჩვენს მიერ დაფიქსირდა რჩი სახის ფორჩხი, ერთი მათგანი ხის ფიცარია, რომლის ერთ-ერთი ფორმა დაკბილულია, გაყრილი აქვს ხელნები და ებმება ფრჩხილის ტიპის ფორჩხს ხის დედანში ჩასმული კბილები აქვს, დედანს ზემოდან მაგრდება ჩარჩოსებური მოწყობილობა, რაზედაც ადამიანი დგება. დედანში გაყრილია ხელნები ხარების შესაბამელად (სურ. 13, 14).

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ ცალუღელა სახენელის გამოყენების შესახებ. უნდა შევნიშნოთ, რომ ასეთ ცალუღელა და ზოგჯერ ორხარბმულ სახენელებს აქტიურად იყენებენ სიმინდის ნათესების საკულტივაციოდ. სახელდობრ, ივლისის ბოლოს სიმინდს აძლევენ დამატებით სასუქს აზოტის სახით და იგი შეაქეთ ხის სახენელით სიმინდის მწკრივთაშორის გავლებულ კვლებში. ამ მუშაობის დროს ხარმა რომ სიმინდის ყანა არ ჭამოს, პირზე წამოცმული აქვს მრგვლად მოწნული კალათი.

ხორბალი ერთ კვირაში ამოილოჯება, ფესვს მოიმაგრებს და შემდეგ დაჯეჯილდება, მაისიდან იწყებს თაველში შესვლას. პურის თაველი შედგება მარცვლების, ჭიორისა და ქიცორისაგან. ჭიორი მარცვლის ბუდეც ეწოდება, ხოლო ქიცორა — ფხას.

როგორც ხორბალი, ისე სიმინდი იჭრებოდა ნამგლით. ხორბლეულის მკის დროს იყენებდნენ ხის ორ სათითეს მარცხენა ხელის თითებზე წამოსაცმელად. გარდა ამისა, მარჯვენა ხელზე წამოიკვამდნენ ხოლმე საგანგებოდ შეკერილ ტყავის სამკლავეს ან მოქსოვილ პაჭიჭს.

მოსავლის აღების დღეს ოჯახიდან საციქველის გატანა არ შეიძლებოდა — მორწმუნეთა აზრით, ოჯახს ბარაქა დაეკარგებოდა. ანალოგიურად იქცეოდნენ აგრეთვე თესვის დღესაც.

პურეულის მკის პერიოდში ადგილი ჰქონდა მუშის შეყრას. მკას იწყებდა გამოცდილი და ძლიერი მშველი. იგი ითვლებოდა ამავე დროს მესვეურადაც, მას ზემო იმერეთში მესვერლეც⁶¹ რქმევია. შრომა მკის დროს ასე ნაწილდება: მკელი, მკველავი (ქ. ძოწენიძის მასალებით, მენაფენე) და მკონავი. მკველი ეწოდება მკის დროს მუტში დაგროვილ პურის ნამკალს, ერთ კონაში 14 მკველამდე გროვდებოდა. მკველს ანუ ნაფენს მკველავი — მენაფენე, წნელის საკონავზე დააწყობდა.

⁶¹ ქ. ძოწენიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 474.

შკონავი ჩამოუვლიდა და შეკონავდა. კონებს აწყობდნენ ხუთოდ ან ურმეულად, ურემზე 40—45 ნამჯა (ძნა) ედებოდა (იმერეთში ტერმინი ძნა არ გვხვდება). ურმით გადატანილ ნამჯას დგამდნენ კალოს პირას ჩერგილებად. ჩერგილა 150 ძნას მოიცავდა.

კალოს დიამეტრი 15 მ მაინც უნდა ყოფილიყო. ერთ ჩამლაზე თუ ორი კევრი, ე. ი. ორი უღელი ხარი, იყო შებმული, 100 ძნა უნდა ჩაეშალათ, ერთი ძნიდან 4 კგ ხორბალი უნდა გამოფშენილიყო. კევრებს ადგილზე ამზადებდნენ თელის ან წიფლისაგან.

ხორბალი, როგორც წესი, ინახებოდა ხის ბელლებში, ან დიდი ზომის კოდებში. სკოდნიათ ამ დანიშნულებით თიხის დორების გამოყენებაც. ხის ბელლები განსაკუთრებით ცავრცელებული ყოფილა საჩხერის, ჭიათურის და ხარაგაულის რაიონებში.

მოწეული მოსავლის გარკვეული ნაწილი სათესლე დანიშნულებით გადაინახებოდა ხოლმე, ხოლო დანარჩენი ინარჩუნებოდა საოჯახო მოთხოვნილების შესაბამისად (სურ. 15, 16).

მარცვლეულის საწყაო ერთეულებად იმერეთში გვევლინება საპალნე, გოდორი, ბათმანი, ოყა, კოდიანი, ფუთიანი, ჩაფი.

იმერეთის ისტორიული საბუთებიდან ჩანს, რომ გოდორს XVI—XVII სს. იყენებდნენ ღომისა და სიმინდის საწყაო ერთეულად⁶². ამ დანიშნულებით გოდორი იმერეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში კვლავ გამოიყენება და 2 ფუთს, ზოგიერთ სოფელში 4 ფუთსაც, უდრის (სურ. 17).

საპალნე სხვადასხვა ხეობაში სხვადასხვა წონას გულისხმობდა. ზესტაფონის რაიონის იღემის ხეობაში და სვირში საპალნე 12 ჩაფიანია; კვალითში, გორდში, კინჩხაში საპალნე 22 ბათმანს, ანუ 11 ჩაფს (11 ფუთს) უდრის.

საპალნე საკმაოდ მერყევი წონის ერთეულია, მის ქვეშ ვარაუდობენ ხარის, ცხენის, სახედრისა და აქლემის ტვირთს. იმერეთში საპალნე, როგორც გ. ჯაფარიძე იკვლევს, XIX ს. 8—10 ფუთს შორის მერყეობდა⁶³. როგორც ჩანს, XX ს. საპალნე უფრო გამზრდილა და იგი 12 ფუთამდე ასულა.

იმერეთში ჩაფი, როგორც საპალნე, სხვადასხვა დროს განსხვავებულ წონას გულისხმობდა. ს. ზოვრეთში გადმოგვცეს, რომ ძველი ჩაფი 18 ლიტრს შეადგენდა, ახალი კი 16 ლიტრიანი გამხდა-

⁶² გ. ჯაფარიძე, ნარკვევები ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან, 1973, გვ. 81.

⁶³ იქვე, გვ. 112.

რა. გ. ჯაფარიძის გამოკვლევით, ჩაფი მერყეობდა 7,5-დან 9 ლიტრის ტევადობამდე⁶⁴. როგორც ჩანს, ჩაფს გარდა ღვინისა, ხორბლელულის საწყაოდაც იყენებდნენ.

იმერეთის ცალკეული კუთხეების მიხედვით, ბათუმის რეგიონში, ბათუმის რეგიონის როგორც მარცვლეულის საწყაო ერთეულად გამოყენების ფაქტები. ბათუმის წონა საკმაოდ მერყევია: ს. გორდში იგი 10 გირვანქას უდრიდა, ს. ზოარეთში 12 კგ, ჩხარში ბათუმანი 10 ოყიანია, ოყაში კი 3 გირვანქაა. ე. ი. ჩხარული ბათუმანი 30 გირვანქიანი ყოფილა. სოფ. კინჩხაში ბათუმანში 9 ლიტრს ანგარიშობდნენ.

ბათუმანი დასავლეთ საქართველოში თურქეთის გზით შემოსულა და XVIII ს. იგი 7,37 კგ იწონიდა⁶⁵.

რაც შეეხება ოყას, იგი XIX ს. დასავლეთ საქართველოსა და ახალციხის მაზრის სოფლებში ფართოდ გავრცელებული საწყაო ერთეული ყოფილა — იგი იტევდა 1,36 კგ⁶⁶. ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ოყას იყენებდნენ როგორც მარცვლეულის, ისე ყველის საწყაო ერთეულად და ზოგრეთში 3 გირვანქას უდრიდა, სოფ. ნოლაში 2,5 გირვანქას, ხოლო ჩხარში 3 გირვანქას.

იმერეთში კოდის დადგენილი, ზუსტი, წონა არ დასტურდება. კოდი ეწოდებოდა ფქვილის ან მარცვლის შესანახ ხის კასრს, რომელიც ნებისმიერი ტევადობისა იყო. ზემო იმერეთში, სახელდობრ არგვეთში, კოდში 4 ბათუმანის, 2 ფუთის ოდენობა დაგვისახელეს, რაც აღმოსავლეთ საქართველოს მთის რაიონების კოდის წონას ეფარდება.

ზემოთ წარმოდგენილი მასალების საფუძველზე შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ მემინდვრეობის კულტურა იმერეთში მეთურნეობის უძველესი დარგია. ამის ნათელ სურათს იძლევა როგორც სამეთურნეო კულტურათა სიუხვე, ისე ამ კულტურებთან დაკავშირებული სამეთურნეო იარაღების ნაირსახეობა და მათი ტრადიციული ფორმები. იმერეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახული სამიწათმოქმედო იარაღებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ხელით სამუშაო იარაღები, რომელთა წინაპარი ფორმები დასტურდება ბრინჯაოს ხანიდან.

ძვ. წ. II ათასეულში დასავლეთ საქართველოში განვითარე-

⁶⁴ გ. ჯაფარიძე, ნარკვევები ქართული მეტროლოგიის ისტორიიდან, 1973, გვ. 125.

⁶⁵ იქვე, გვ. 69.

⁶⁶ იქვე, გვ. 74.

ბული სახენელი იარაღია მოქმედებაში. ამ პერიოდშივე ფართო
გასაქანი ეძლევა საახო მიწათმოქმედებას, მიმდინარეობს ტო-
მობრივი ერთეულების შერწყმა-გადაადგილება. ძვ. წ. I ათასე-
ულში სამეურნეო იარაღების ფორმებში ერთგვარი ცვლილებები
შეიმჩნევა — რკინის მადნის სიუხვე და ბრინჯაოსთან შედარებით
მისი ადვილად ქედადობა ხელს უწყობდა ნაირი სახის იარაღების
შექმნას. ამ პერიოდში ჩნდება ყურიანი თოხები და ბართოხები,
ქარჩის ტიპის იარაღები და წერაქვები. აღნიშნული იარაღები საა-
ხოო სისტემასთან არის უშუალოდ დაკავშირებული. ამ დროისათვის
მემინდვრობასთან ერთად მებაღეობა-მებოსტნეობა და ვენახის
მოვლა სამეურნეო წარმოების ახალ დონეზე აღის.

ახალი წ. I ათასეულის დასაწყისში კლასობრივი ბრძოლა ახ-
ალ ფაზაში შევიდა — ფეოდალური საზოგადოების გამარჯვებამ
შეცვალა რა წარმოების ადრეული წესი, ახალი სამეურნეო განვი-
თარების დონეს ვეღარ აკმაყოფილებდა ის იარაღები და საშუა-
ლებანი, რაც თემური საზოგადოებისათვის საკმარისს წარმოად-
გენდა. ახლანაებში საუკეთესო მიწის სავარგულები გაბატონებუ-
ლი კლასის ხელში ექცევა. ჩნდება ე. წ. ბატონის ყანები (შრომა),
ზოდაბუნები (საჩხერე) და სხვა. ხელით სამუშაო მრავალნაირ იარ-
აღთან ერთად მოქმედებდა სახენელიც.

ფეოდალური ხანის იმერეთში სხვადასხვა სახის სახენელი იარ-
აღი იყო მოქმედებაში: კოლხური კავი, ორხელას ტიპის სახენელი,
ცხენით სახენელი დიდი გუთანი. სახენელთა მრავალსახეობა უფ-
რო ზემო იმერეთისათვის იყო დამახასიათებელი.

XIX ს. მეორე ნახევარში დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ
მსხვილ ფერმერულ მეურნეობაში (საქარის, ვარციხის, ბანოჯის,
დიშის და სხვ.) დაინერგა რკინის მსუბუქი გუთანი, რაც შემოდით-
და ძირითადად დასავლეთ ევროპიდან, ნაწილობრივ რუსეთიდან.
რკინის გუთანი იმერეთის ფართო მოსახლეობაში ადვილად ვერ
დაინერგა, სიძვირის გამო მისი შექმნა მოსახლეობას უჭირდა.

იმერეთის კლიმატურ-გეოგრაფიული გარემო მემინდვრო-
ბის ინტენსიფიკაციის საუკეთესო პირობებს ქმნიდა, თუმცა მიწის
ჩიმცირე გარკვეულად ზღუდავდა ფართო მასშტაბებით მის განვი-
თარებას, ეს უკანასკნელი ფაქტორი უარყოფითად მოქმედებდა
მოსახლეობის ნამატის ადგილზე დამაგრებაზე. ქარბი მოსახ-
ლეობა ზემო იმერეთიდან ქართლ-კახეთისაკენ, ქვემო იმერეთი-
დან კი გურია-სამეგრელოსაკენ მიდიოდა.

ПОЛЕВОДСТВО В ИМЕРЕТИИ

Резюме

В работе рассмотрены вопросы, относящиеся к полеводческой культуре Имерети — зерновые культуры, орудия предназначенные для ручной обработки почвы и типы пахотных орудий.

В работе даются подробные сведения о распространенных на данной территории типах мотыг, начиная с бронзовой эпохи до наших дней. Автор дает классификацию мотыг и ареал их распространения.

В работе представлено несколько картограмм. На I картограмме даны основные типы, распространенных в Имерети бронзовых мотыг (датируются II—I тысячелетиями до н. э.). На II картограмме даны железные орудия (II половина I тысячелетия). На III картограмме даны распространенные в XIX и XX вв. ручные орудия труда.

На основании изучения археологич. и этнографических материалов автор приходит к заключению, что на территории Имерети, начиная со II тысячелетия до н. э., основные типы мотыг не меняются.

В работе дается много интересных материалов, относящихся к пахотным орудиям. Автором установлено, что в феодальный период в Имерети употребляли четыре основных типа пахотных орудий:

1. Имеретинское и колхское пахотное орудие (соха).
2. Орхела.

В данных типах пахотного орудия тягловой силой являлась пара волов.

3. Пахотное орудие, в котором тягловой силой являлась лошадь.

4. Большой плуг, который применялся только лишь в некоторых районах Имерети.

Во II половине XIX в. в некоторых крупных фермерских хозяйствах появляются фабричные плуги, поступившие из России и стран Западной Европы.

თ. ბელაძე

ზრომის ორგანიზაციის ფორმაში იმერეთში

იმერეთში ზოგიერთი შრომატევადი სამუშაოს შესრულებისას ადგილი ჰქონდა შრომის დროებით გაერთიანებას. ჩვენ შევეხებით მემინდვრობასთან დაკავშირებულ შრომის ორგანიზაციის ფორმებს, რადგან მემინდვრობა იმერეთის მეურნეობის ერთ-ერთი მთავარი დარგი იყო და ოჯახის ძირითად საქმიანობას მასთან დაკავშირებული სამუშაოები წარმოადგენდა.

იმ დროისათვის, რომელსაც ეხება ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალა, იმერეთში გავრცელებული ოჯახის ძირითადი ტიპი იყო პატარა ოჯახი, თუმცა გადმონაშთის სახით განავრცობდა არსებობას დიდი ოჯახებიც — ცნობილი „ჯალაბი ოჯახის“¹, „ერიანი ოჯახისა“ და „ჯავარიანი ოჯახის“ სახელწოდებით. დიდი ოჯახი ერთად ფლობდა გარკვეული რაოდენობის მიწას, სამეურნეო იარაღს, განწევვ ძაღას და ერთადვე ეწეოდა მეურნეობას. იგი დამოუკიდებლად ასრულებდა ყველა სახის სამუშაოს. პატარა ოჯახები კი ხშირ შემთხვევაში მიმართავდნენ შრომით გაერთიანებას.

საერთოდ შრომის ორგანიზაციის ხასიათს, მის სირთულესა და გავრცელებას განაპირობებდა შესასრულებელი სამუშაოს სირთულე, რომელზედაც, თავის მხრივ, გარკვეულ გავლენას ახდენდა ადგილობრივი პირობები. ამ მხრივ იმერეთში ბუნებრივი გარემო (რბილი ჰავა, ნიადაგის თავისებურება) ხელსაყრელ ბაზას ქმნიდა მიწათმოქმედებისათვის; ბევრ შემთხვევაში პატარა ოჯახსაც დამოუკიდებლად შეეძლო სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის წარმართვა. ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა: „რამეთუ ერთი მხოლოდ მუშაკად მოქმედი კაცი, მხოლოდ წალდ-თოხისა მქონებელი, დასახლდების, მოიყვანს საზრდოსა ჯალაბთასა და გარდაის-

¹ Р. Харадзе, Грузинская семейная община, I, Тб., 1960, стр. 67.

დის ბეგარასაც². მიუხედავად ამისა, მემინდვრეობასთან დაკავშირებით შრომით გაერთიანებას ზოგჯერ მაინც ჰქონდა ადგილი. მას მიმართაუდნენ შედარებით შრომატევადი სამუშაოების შესრულებისას. ერთ-ერთ ასეთ სამუშაოს, რომლის შესრულებაც უმრავლეს შემთხვევაში პატარა ოჯახის ძალებს აღემატებოდა, ახოს ალება იყო.

ახოს ალება ფართოდ ყოფილა გავრცელებული როგორც ზემო, ისე ქვემო იმერეთში. ზემო იმერეთში ამას ახოს ალებას, ხოლო ქვემო იმერეთში ახალპირის გახოსრას, მოკაფვას, ტყის გათიბვას, ახოს ალებას, ჩხოპოს, კაპეტის, უყის ალებას უწოდებდნენ. ახოს ალება ხდებოდა ზაფხულში, თუმცა იგი წლის სხვა დროსაც შეიძლებოდა. სახელდობრ, გაზაფხულზე-მარტში (სანამ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოები დაიწყებოდა) და შემოდგომაზე. ყველაზე კარგ დროდ საამისოდ აგვისტო ითვლებოდა (როცა მოთავებული იყო თოხნა და მკა). სამუშაო იარაღს წარმოადგენდა ნაჯახი, წალდი, წერაქვი, თოხი, ცული. ხეებს მოჭრიდნენ, შემას გამოიტანდნენ, დარჩენილ წვრილ ტოტებს ცეცხლს წაუყიდებდნენ. იმ შემთხვევაში, თუ ახოს ალება გაზაფხულზე ხდებოდა, მაშინვე წაუყიდებდნენ ცეცხლს, ხოლო თუ ახოს ზაფხულში იღებდნენ, შეიძლებოდა გაზაფხულამდე ისე დაეტოვებინათ და მარტში, საგაზაფხულო ხვნა-თესვის დაწყებამდე დაეწვათ. ზოგჯერ შემოდგომაზე წვავდნენ. ნაცარს მოაბნევდნენ ნაკვეთს. ეს იყო მიწის განოყიერების ერთ-ერთი საშუალება. ამის შემდეგ თოხით ფესვებს ამოყრიდნენ.

ტყე, რომელშიც ოჯახი ახოს იღებდა, ან საბატონო იყო, ან სათემო. საბატონო ტყეში ახოს ალებისას გლეხი გადაუხდიდა ტყის პატრონს გარკვეულ თანხას — „ადგილის გადასახადს“, და მერე ყოველწლიურად მოსაველიდან გარკვეულ ნაწილს აძლევდა. საბატონო ტყის გატეხვის შემთხვევაში საგლეხო კომლი დამოუკიდებლად, საკუთარი ძალებით, ან ნადით ამუშაებდა საახოე მიწას და ეს ნაკვეთი გარკვეული დროის მანძილზე მის სარგებლობაში იყო. განსაკუთრებული მდგომარეობა იყო, როცა ახოს ალება ხდებოდა სათემო ტყეში. ამ შემთხვევაში ხშირად „ბაბუიშვილები“ (დიდი ოჯახის რღვევის შედეგად წარმოშობილი ნათესაური

² ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1942, გვ. 145.

გაერთიანებები³ ერთდებოდნენ და ისე ტეხდნენ ტყეს. ასეთი გზით მოპოვებულ ნაკვეთს ნატეხობა ერქვა. ეს იყო გადმონაშთის სახით შემორჩენილი წესი ტყის გაკაფვისა და დამუშავების გზით მიწის კერძო საკუთრებაში გადასვლისა. ამ გზით ნაკვეთის მოპოვების შემდეგ „ბაბუიშვილები“ ამ მიწას ან გაიყოფდნენ ერთმანეთს შორის, ან ერთად ფლობდნენ, კოლექტიურად ამუშავებდნენ და მოსავალს იყოფდნენ. უმეტეს შემთხვევაში შრომითი მონაწილეობა განსაზღვრავდა როგორც „ნატეხობის“ რაოდენობას (როცა ერთად მოპოვებული მიწა ოჯახებს შორის ნაწილდებოდა), ასევე მოსავალს (იმ შემთხვევაში, თუ კოლექტიურად მიწის მოპოვების შემდეგ ბაბუიშვილები ერთად ფლობდნენ მას).

გარდა ამისა, იმერეთში ამ დროისათვის იყო ერთეული შემთხვევები რამდენიმე ოჯახს (ბაბუიშვილებს) შორის გაუყოფელი მიწების არსებობისა, რომელთა დამუშავებაც კოლექტიურად ხდებოდა ამ ბაბუიშვილობაში შემავალი პატარა ოჯახების მიერ. მოგვეყავს სოფლებში — კვალითსა და კლდეეთში, ჩაწერილი მასალა: „მახათაძეებს გვექონდა გაუყოფელი მიწები, ცალ-ცალკე გვექონდა მიწები, მაგრამ ერთი მიწა იყო საზიარო, რომელიც მამა-პაპათაგან ასე გადმოგვდიოდა. ერთად ვამუშავებდით და ყველაფერს ვყოფდით. ანგარიშს არ ვუწევდით იმას, რამდენი წავიდოდა თითოეული ოჯახიდან სამუშაოდ. მოსავალს კი ერთნაირად ვიყოფდით. ასევე საზიარო გვექონდა ამ ოჯახებს ჭა, წისკვილი“ (კონსტანტინე მიქელას ძე მახათაძე, 80 წლისა, სოფ. კვალითა, 1973 წ.).

„ზოგიერთ ოჯახებს მიწები არ ჰქონდათ გაყოფილი. ქვეთარაძეები იყვნენ, კომლები გაყოფილები იყვნენ, მაგრამ ყანები არ ჰქონდათ გაყოფილი, ბაღდავაძეებსაც არ ჰქონდათ გაყოფილი. ეს ოჯახები ზოგს (ამ გაუყოფელი მიწებიდან) აზიარებდნენ, ზოგში კი თვითონ მუშაობდნენ და მეტე მოსავალს იყოფდნენ. ერთმანეთს არ უგზირაფდნენ — ვინ რამდენს იმუშავებდა, ამას არ აქცევდნენ ყურადღებას, მოსავალს კი ყოფდნენ. ერთი განაყოფები იყვნენ და არ ეინტერესებოდათ მიწის გაყოფა. ვენახები გაყოფილი ჰქონდათ, ყანა გაუყოფელი“ (მიხეილ პლატონის ძე მაჭავარიანი, 82 წლისა, სოფ. კლდეეთი, 1973 წ.).

მამასადაძემ, ამ შემთხვევაში ერთ ბაბუიშვილობაში შემავალი პატარა ოჯახები მოსავალს თანაბრად ინაწილებდნენ იმისგან და-

³ P. Харадзе. Грузинская семейная община, I, Тб., 1960, стр. 67.

მოუციდებლად, თუ ვინ რა შრომით მონაწილეობას იღებდა მის დაამუშავებაში, ახოს კოლექტიურად დამუშავების დროს კი პროდუქტი, ჩვენს მიერ მოყვანილი მაგალითების მიხედვით, ინაწილდებოდა გაწეული შრომის ოდენობის შესაბამისად. უნდა ვთქვათ, რომ პირველ შემთხვევაში (როდესაც ზიარ მიწებს ბაბუიშვილები კოლექტიურად ამუშავებდნენ, მიუხედავად შრომითი მონაწილეობის ოდენობისა) ადგილი ჰქონდა კოლექტიური შრომის შედარებით ადრინდელ ფორმას, რომელიც ტრადიციით განაგრძობდა არსებობას. კოლექტიური შრომის აღნიშნულ ფორმას განსაზღვრავდა ბაბუიშვილების მიერ ამ „ზიარი“ მიწების კოლექტიური მფლობელობა, რომელიც გადმონაშთის სახით არსებობდა და არ იყო ტიპური ამ პერიოდის იმერეთისათვის.

ჩვენი საველე მასალის მიხედვით, იმერეთში ბაბუიშვილებს უმრავლეს შემთხვევაში უკვე ყველაფერი გაყოფილი ჰქონდათ. გაყოფილი იყო იჯახებს შორის არა მარტო სახნავი მიწა, არამედ ხშირ შემთხვევაში ტყე, სათიბები და საძოვრებიც უკვე კერძო პირთა საკუთრებას წარმოადგენდა. ყანები ერთმანეთისაგან გამოყოფილი იყო ოცი სანტიმეტრის სიგანის დაუმუშავებელი მიწით, რომელსაც „გორას“ უწოდებდნენ. ტყე იყო დაყოფილი „თარჯით“ (დალით ნაპირის ხეებზე), სათავადო ტყეები „კორღებით“ (ნახშირით ამოვსებული ორმოებით), სათიბები „გორით“ (მიწაში შიგადაშიგ ჩასობილი ქვებით). ბარში საძოვრებიც დანაწილებული იყო და არხებით იყო „ჩამოკავებული“, რომლის გასწვრივ „საქარს“ (უმეტესად თეთრი აკაციისას) ჩამოაყოლებდნენ ხოლმე. ბაბუიშვილები ინარჩუნებდნენ ტერიტორიულ ერთობას, მაგრამ იშვიათად ჰქონდათ რაიმე საზიარო. ამ იშვიათ შემთხვევაში საზიარო ჰქონდათ ის, რასთან დაკავშირებული შრომაც პატარა ოჯახების ძალებს აღემატებოდა. ცნობილია, რომ პატარა ოჯახებს შორის, რომლებიც წარმოიშვა დიდი ოჯახის დაშლის შედეგად, განსაზღვრული ხნის მანძილზე არსებობდა გარკვეული ეკონომიური ერთობა, რაც თავს იჩენდა ზოგიერთი სამეურნეო ნაგებობის საერთო მფლობელობაში. ამ მხრივ იმერეთში იყო შემთხვევები ზიარი ქის, კალოს, ფუტკრის, წისქვილის არსებობისა. ჩვენს მიერ მოყვანილი მაგალითიც ბაბუიშვილებს მიერ სახნავი მიწების კოლექტიური მფლობელობისა გადმონაშთს წარმოადგენს და მიუთითებს ბაბუაშვილების ძველ ეკონომიკურ ერთობაზე. იდეოლოგიური ერთობა ბაბუიშვილებისა გამოიხატებოდა რელიგიური წესების ერთად შესრულებაშიც.

ურთიერთდახმარებას მიმართავდნენ ხენის დროსაც. იმერეთში ძირითადად გავრცელებული იყო სახენელის ერთი ტიპი — იმერული კავი. ქვემო იმერეთის ზოგიერთ სოფელში ეს სახენელი ცნობილი ყოფილა ხასარალის სახელწოდებით. იმერული კავი მარტივი სახენელი იარაღია რკინის სახნისით. ინფორმატორთა გადმოცემით, ზოგჯერ კავს უსახნისოდაც ხმარობდნენ. ასეთ შემთხვევაში ქუსლს უმთავრესად ძელქვისაგან უკეთებდნენ. ქვემო იმერეთის ზოგიერთ სოფელში დავადასტურეთ ორი ტიპის კავი — საბალახო და საჭვიო კავეები. განსხვავება მდგომარეობდა სახნისისა და ქუსლის სხვადასხვა ფორმაში. კავს გლეხი უმეტესად თვითონ თლიდა, სახნისს კი მჭედელი ჰქედავდა. ხის კავში გამწვევ ძალას წარმოადგენდა ერთი უღელი მუშა საქონელი, უმთავრესად ხარი, იშვიათად კამეჩი, მუშახელს — ერთი ან ორი კაცი. ერთი „ეკილა კავს“, მეორე (წინძლოლი) უღელს უძღოდა იმ შემთხვევაში, თუ საქონელი გაუხედნავი იყო. სამტრედიისა და წულუკიძის რაიონებში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, იქ იშვიათად, მაგრამ მაინც, ხმარებაში ყოფილა ცხენის კავი.

დიდი გუთანი იმერეთში გავრცელებული არ ყოფილა. ის იშვიათად თუ გამოიყენებოდა ზემო იმერეთის ვაკე ადგილებში, დიდ მეურნეობებში. ინფორმატორთა გადმოცემით, დიდ გუთანს იყენებდნენ საირხეში, ფრიდონ წერეთლის მეურნეობის ხოდაბუნებში. ქართლთან მოსაზღვრე სოფლებში ყოფილა შემთხვევები ორხელას გამოყენებისაც. დიდი გუთნისა და ორხელას ხმარება, როგორც ჩანს, გვიანდელი მოვლენა იყო. რევოლუციამდე ძალიან იშვიათად, აქა-იქ, დაბლობ ადგილებში, ჩნდება რკინის გუთანი.

მიუხედავად დიდი გუთნის, ორხელას, რკინის გუთნისა და ცხენის კავის აქა-იქ გავრცელებისა, შეიძლება ითქვას, რომ იმერეთში ძირითად და ყველაზე ტიპურ სახენელ იარაღს წარმოადგენდა ხის კავი, ერთი უღელი გამწვევი ძალით. იყო ადგილები, რომლებსაც კავი ვერ მიუღებოდა და მიწას თოხითა და წერაქვით ამუშავებდნენ. გარდა ამისა, სომინდში პურის და ვენახში სომინდის დათესვაც თოხით ხდებოდა.

ასეთ პირობებში, ბუნებრივია, ხენა-თესვას იმერეთში ოჯახების უმრავლესობა დამოუკიდებლად ახერხებდა.

იმ შემთხვევაში, როდესაც გლეხს საქონელი საერთოდ არ ჰყავდა ან ცალი ხარის პატრონი იყო და არ შეეძლო დამოუკიდებლად მიწის მოხვნა, მიმართავდა შრომის ორგანიზაციის გარკვე-

ულ ფორმებს. ხის კავთან დაკავშირებით დავამოწმეთ შრომის ორგანიზაციის რამდენიმე სახე.

ორი ოჯახი, რომელსაც თითო ხარი ჰყავდა, შეამხანაგდებოდნენ. ამ ჯახის შრომითს გაერთიანებას იმერეთში „შემახანაგებლობის“ დებდნენ. იხმარებოდა, აგრეთვე, ტერმინი „მომბავი“ (სოფ. დაბლაგომი) და „შებმული ხარები“ (სოფ. მათხოჯი, ნახახულევი). სოფ. დაბლაგომის მცხოვრებ კოწია ჩიჩუას (84 წლისა) განმარტებით, „ვისაც ცალი ხარი ჰყავდა, ისინი შეამხანაგდებოდნენ. ჯერ ერთისას მოხნავდნენ, მერე მეორისას. ამას ეძახდნენ მომბავს. ჩემი მომბავია ესაო — იტყოდნენ“. კავი და ულელი თითქმის ყველა ოჯახს ჰქონდა. ამიტომ კავსა და ულელს მიწის დამუშავების დროს ოჯახები თავთავისას ხმარობდნენ. იმ შემთხვევაში, თუ ერთ-ერთ მონაწილეს არ ჰქონდა კავი, სხვისაგან ითხოვდა, ან „ამხანაგის“ კავს გამოიყენებდა საზღაურის გარეშე (კავი, როგორც წესი, არ ეირავებოდა). ამხანაგობის წევრები თავთავისი მიწების დამუშავების დროს თვითონ „მოეკიდებოდნენ“ კავს. თუ ორი კაცი იყო საჭირო, ორივე ჯერ ერთთან მუშაობდა, მერე მეორესთან. მამასა-დამე, შეზიარების (მომბავის) მთავარი პირობა იყო მხოლოდ გამწევი ძალის ტოლი რაოდენობით მონაწილეობა. სახვნელი იარაღი და მუშახელი საკუთარი მიწების ხვნის დროს თავთავისი უნდა გამოეყენებინათ. თუმცა ამ პირობის დარღვევა შეიძლებოდა. კერძოდ, იარაღი ერთისა იქნებოდა, თუ ამხანაგობის მეორე წევრს იგი არ ჰქონდა. ასევე ხვნის მთელი პერაოდის მანძილზე შეიძლებოდა ერთი წევრი „მოჰკიდებოდა“ კავს, მაგრამ ამ შემთხვევაში ზოგჯერ ხდებოდა სამაგიეროს გადახდა სხვა სახის შრომით. ამხანაგობის თვითეული წევრი ხნავდა იმდენს, რამდენიც სჭირდებოდა. თუ სახნავი ამხანაგობის ერთ-ერთ წევრს მეტი ჰქონდა, მეორეს ნაკლები, ეს სხვაობა უნდა რამენაირად გაეთანაბრებინათ, ე. ი. ვისაც ნაკლები ჰქონდა დასახნავი ფართობი, იმას შეეძლო ხარები სხვა სამუშაოში გამოეყენებინა, ან „ამხანაგი“ (მომბავი) ხელის სამუშაოში მოეხმარებინა. ჩვენი მასალის მიხედვით, ამ „გათანაბრების“ მტკიცედ დადგენილი ნორმები არ ყოფილა. სოფ. მათხოჯსა და ნახახულევეში დამოწმებული „შებმული ხარები“ შედარებით უფრო მყარი შრომითი გაერთიანება ყოფილა, რომელიც დგებოდა რამდენიმე წლით. საყურადღებოა, რომ ამ შემთხვევაში უმთავრესად ბაბუიშვილები ერთდებოდნენ, ე. ი. აქ ნათესაობის პრინციპი მოქმედებდა. ამდენად, შრომის ორგანიზაციის ეს ფორმა შეზიარებასთან შედარებით ადრეული ხანის

უბრთიერობათა ამსახველია. ამ შემთხვევაშიც გაერთიანების აუცილებელი პირობა იყო მუშა საქონლის თანაბარი რაოდენობით (თითო ხარით) მონაწილეობა, ხოლო სახვეწი იარაღითა და მუშახელით თანაბრად მონაწილეობა არ იყო აუცილებელი. ერთ დღეს ერთი ოჯახი ხნავდა, მეორე დღეს მეორე, ან ჯერ ერთი ხნავდა მთელ ფართობს, მეორე მეორე. ხვნა არ იყო ნორმირებული. თითოეული ოჯახი ხნავდა იმდენს, რამდენიც სჭირდებოდა. იმ შემთხვევაში, თუ ამხანაგობაში შემავალ წევრებს არათანაბარი ფართობი ჰქონდათ მოსახველი, გათანაბრება არ იყო აუცილებელი.

მაშასადამე, როგორც „შეზიარების“ (მომბავის), ისე „შებმული ხარების“ აუცილებელი პირობა იყო მუშა საქონლის ტოლი რაოდენობით მონაწილეობა. ხვნა, როგორც პირველ, ისე მეორე შემთხვევაში არ იყო ნორმირებული, ე. ი. ამხანაგობაში შემავალი წევრები ხნავდნენ იმდენს, რამდენიც სჭირდებოდათ. მაგრამ „შეზიარების“ დროს, როგორც წესი, ხდებოდა გათანაბრება სხვა სახის სამუშაოში მონაწილეობით ხარებითა თუ პირადი შრომით, თუმცა ეს რეგლამენტირებული არ იყო. რაც შეეხება „შებმულ ხარებს“, აქ გათანაბრების მხოლოდ მორალური აუცილებლობა იყო. გარდა ამისა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „შებმულ ხარებში“ ნათესაობის პრინციპი მოქმედებდა; ამდენად შრომის ორგანიზაციის ეს ფორმა „შეზიარებასთან“ შედარებით უფრო ძველი უნდა იყოს.

იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახს არ ჰყავდა მუშა საქონელი, ის, ჩვეულებრივ, თხოულობდა ხარებს და სამაგიეროს იხდიდა შრომით, სურსათით ან ფულით. ინფორმატორთა განმარტებით, ხარების გამოყენებაში ფულის ან სურსათის გადახდა იყო „ქირით ხარების წამოყვანა“. ხოლო შრომით სამაგიეროს გადახდა — ხარების „თხოვება“. მეტ-ნაკლებად სამივე წესი დასტურდება ჟველა სოფელში, სადაც კი ჩავიწერეთ მასალა. ნორმები მტკიცედ იყო დადგენილი: ერთი დღით უღელი ხარი კავით — ხელით მუშაობაში დახმარება ორი დღე, იმ შემთხვევაში, თუ ხარების პატრონი „მოეკიდებოდა“ კავს, მაშინ — სამი დღე. სურსათით სამაგიეროს გადახდის შემთხვევაში ერთი დღით უღელი ხარის გამოყენებაში უხსდიდნენ ას კონა ჩალას, ან ერთ ბათმან (10 კგ) სიმინდს. ან საქონლის პატრონი უხარო ოჯახს მოუხნავდა მიწის გარკვეულ ფართობს, დაფარცხავდა, ოღონდ ამ ნაკვეთიდან აღებულ ჩალას თვითონ აიღებდა. 1900-იანი წლებისათვის ერთი დღით ერთი უღელი ხარის გამოყენება ღირდა ორი მანეთი.

ხენის დროს მიღებული იყო უხარო ოჯახის დახმარება ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე. ეს იყო უმარტივესი ფორმა შრომის ორგანიზაციისა. ერთი ან რამდენიმე მოსახლე-ენაზღაურების გარეშე, ხშირად თავისი საგზლით, მიდიოდა და დაეხმარებოდა გაქირვებულ ოჯახებს. შრომის ორგანიზაციის ეს ფორმა ცნობილი იყო არა მარტო ხენის დროს, არამედ სხვა სახის სამუშაოებშიც: თოხნა, მოსავლის აღება, გადმოზიდვა და სხვ. XX ს. დასაწყისში ასეთი სახის შრომის ორგანიზაცია უკვე იშვიათი მოვლენაა. ამ დროისათვის მუშა საქონლის გამოყენებას უფრო ხშირად ანაზღაურებენ შრომით, სურსათით ან ფულით, მაგრამ დახმარების ეს მარტივი ფორმა აქა-იქ მაინც შემორჩა. მოგვყავს მასალა: „ვისაც არ ჰყავდა საყოლებელი, იმას ვეხმარებოდით ჩვენ, გლებობაი, თვითონ გვეტყოდა, მომეხმარე ხვალეო, თუ გაქვს დროი. ერთი კაცი ერთი კავით გავიდოდა და დაეხმარებოდა. ისე მეზობლურად ვეხმარებოდით, მაგრამ იმას შეეძლო სამაგიერო გადაეხადა, თუ დაგვჭირდებოდა, თუ არა და ნაპატივარი იყო“ (გიორგი ზურაბის ძე კურტანიძე, 91 წლისა, სოფ. სკინდორი, 1971 წ.). ანდა: „რამდენიმე დღეს ტყვილათ მოვეხმარებოდი, რამდენიმე დღესაც გამისწორდებოდა; მე რომ ერთ დღეს დავეხმარებოდი ხარებითა, ის ორ დღეს წამომყვებოდა სათოხარში“ (დიმიტრი პეტრეს ძე ეზიაშვილი, 101 წლისა, სოფ. ქორეთი, 1971 წ.).

უხარო ოჯახის დახმარებაში ადრე ნათესაური პრინციპი მოქმედებდა. იმ დროისათვის, რომელსაც ეხება ჩვენი მასალა, ეს პრინციპი უმეტესად დარღვეულია. გარდა ამისა, შრომის ორგანიზაციის ამ ფორმას, როგორც ჩანს, თავისი პირვანდელი სახეც დაკარგული აქვს. თუ ადრე საკუთარი ინიციატივით მიდიოდნენ უხარო ოჯახის დასახმარებლად, ახლა თვითონ, უხარო მოსახლე, სთხოვს მეზობელს დახმარებას, რასაც ზოგჯერ ნაწილობრივ ანაზღაურებს კიდევაც პირადი შრომით.

შემო იმერეთში დავადასტურეთ ხენასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაცია, როდესაც რამდენიმე ოჯახი ერთიანდებოდა საკუთარი სახენელი იარაღებითა და ხარებით და ერთად რიგრიგობით ამუშავებდა ერთმანეთის მიწებს. ეს იყო სანაცვლო შრომის ანაზღაურებაზე აგებული ორგანიზაციის ფორმა, რომელიც ფართოდ გამოიყენებოდა თოხნის, მოსავლის აღების, ლეწვის, მოსავლის გადმოზიდვისა და სხვა სამუშაოების დროსაც. ხენაში სანაცვლო მუშაობას იმერეთში „მაგიერობას“ უწოდებდნენ.

საგაზაფხულო ხენის დროს ქართლიდან გადმოდიოდნენ დი-
დი გუთნით ზემო იმერეთის ვაკე ადგილებში და ქირით ხნავდნენ.
ერთი დღითურის მოხენაში ხუთ მანეთს იღებდნენ.

XX ს. დასაწყისში იმერეთის სოფლებში იშვიათად მოხდებოდა
მაინც, აქა-იქ ჩნდება რკინის გუთნები. იყო შემთხვევები, როცა
შრომის იარაღის (ამ შემთხვევაში რკინის გუთნის) საშუალებით
შებლებული გლეხი ექსპლუატაციას უწევდა ღარიბ გლეხობას —
ათხოვებდა რკინის გუთანს, რასაც სამაგიერო შრომით ინაზღა-
ურებდა: „ვაკის“ გუთნის ერთი დღით გამოყენებაში ღარიბი გლე-
ხი სამ დღეს უნდა დახმარებოდა პირადი შრომით, „გვერდას“
გუთნის გამოყენებაში — ერთ დღეს. ეს გვიანდელი მოვლენა უნ-
და იყოს, შედეგი სოფლად კაპიტალისტურ ურთიერთობათა გან-
ვითარებისა.

იმერეთში ფართოდ იყო გავრცელებული შრომითი ურთი-
ერთდახმარების ერთ-ერთი ფორმა, რომელიც ცნობილი იყო ნა-
დისა და მუშის (ჭიათურისა და საჩხერის რაიონები) სახელწოდე-
ბით. იგი გულისხმობდა გარკვეულ კოლექტივს. მთხრობელის
თქმით, „ერთი კაცი, რომ მხოლოდ დაეხმარებოდა, ამას გადახმა-
რიებას ეძახდნენ. ნადი ის იყო, როცა რამდენიმე კაცი ერთს ეხ-
მარებოდა“ (ვანო იაკობის ძე ჯულუხაძე, 78 წლისა, სოფ. სიმო-
ნეთი, 1972 წ.). რა იყო ამ დახმარების პირობა? იმერეთში ნადის
ქვეშ იგულისხმებოდა როგორც შრომითი დახმარება ანაზღაურე-
ბის გარეშე, ასევე სანაცვლოდ ერთად მუშაობა. სამუშაოს პატ-
რონი იწვევდა ხალხს დასახმარებლად და შემდეგ გულუხვად
უმასპინძლებოდა. ასეთი სახის შრომითი დახმარება ხდებოდა
ანაზღაურების გარეშე. იყო მხოლოდ მორალური ვალდებულება
სამაგიეროდ სხვისი დახმარებისაც იმ შემთხვევაში, თუ ამ უკა-
ნასკნელს ექნებოდა ამისი საჭიროება.

ურთიერთდახმარების ამ ფორმას განსაკუთრებით ხშირად მი-
მართავენ თოხნის დროს, რადგან ეს უკანასკნელი იმერეთში
მეტად შრომატევად სამუშაოდ ითვლებოდა. ხშირად იმართებოდა
ნადი მოსავლის აღების, გადაზიდვის, ასევე სიმინდის რჩევის,
ზორბლეულისა თუ ქადის ცეხვის ან სხვა სამუშაოების დროს.

ცეხვის, ასევე სიმინდის რჩევის დროს, ქალების ნადს შეი-
წევდნენ ხოლმე. სიმინდის რჩევა, ჩვეულებრივ, ღამე ხდებოდა.
20—25 ქალი მოიყრიდა თავს და ანაზღაურების გარეშე ეხმარე-
ბოდა ოჯახს. ცეხვის დროს ნადში ახალგაზრდა, უმთავრესად გა-
უთხოვარი ქალები იყრიდნენ თავს.

ჩვენი საველე მასალის მიხედვით, იმერეთში ნადი ფართოდ იყო გავრცელებული, მაგრამ მისი ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ანტიტუტის ფუნქციები ყოველთვის ერთნაირი არ იყო. მუშა შემთხვევაში ის წარმოადგენდა ურთიერთდახმარებას, სადაც ტონებრივ მდგომარეობას ჯერჯერობით ვაკლენა არ მოუხდენია შრომის ორგანიზაციაზე, სხვა შემთხვევაში კი მას ფაქტიურად ჩამოშორდა ურთიერთდახმარების აუცილებელი პირობა და გადაიქცა სოფლის მოსახლეობის შეძლებული ნაწილისათვის მუქი მუშახელის შოვნის საშუალებად. ამ შემთხვევაში გარკვეულ როლს თამაშობდა სამუშაოს სახეობა, რომელიც სრულდებოდა გაერთიანებული ძალით. ურთიერთდახმარების ამ მარტივმა ფორმამ უფრო მეტად შემოინახა თავი შედარებით იოლი სამუშაოების შესრულებისას, რომლებშიც ხშირად ქალებისა და ახალგაზრდების შრომა გამოიყენებოდა (სიმინდის რჩევა, ცეხვა). განსაკუთრებით შრომატევადი და საშური სამუშაოების შესრულებისას კი, როდესაც დიდი მოთხოვნილება იყო მუშახელზე, ასეთ დახმარებას უმეტესად უწევდნენ შეძლებულებს, რომლებიც ღარიბი გლეხობა ერთგვარად დამოკიდებულებს იყო.

ჩვენი მასალის მიხედვით, რომელიც XIX ს. ბოლოსა და XX ს. დასაწყისის სურათს ასახავს, ნადს აზნაური ან შეძლებული გლეხი აწყობდა. მოგვყავს სოფ. ღვანკითში ჩაწერილი მასალა: „გაბეხაძეები იყვნენ გლეხები, თავადზე მეტი ჰქონდათ, დაუძახებდნენ გლეხებს და სამავიეროს გარეშე ამუშავებდნენ. მაგრამ ისინიც ეხმარებოდნენ სხვადასხვა შემწეობით. ასევე ბაგრატიონებიც იხმარდნენ ხალხს. სამავიეროდ ამათ ადგილები ჰქონდათ გაშვებული და ამაში გლეხები ზოგჯერ საქონელს აძოვებდნენ. ნადს შეძლებულები მართავდნენ, გინდა გლეხი, გინდა თავად-აზნაური“ (კონსტანტინე როსტომის ძე ხიდირბეგიშვილი, 103 წლის, სოფ. ღვანკითი, 1973 წ.). მაშასადამე, შეძლებული, იქნებოდა ეს აზნაური თუ გლეხი, მხოლოდ ერთი გამასპინძლების ფასად შოულობდა მუქ მუშახელს. კოლექტიური შრომის ამ სახეს ლენინი შრომამიყვების ერთ-ერთ ფორმად თვლიდა, სადაც გლეხები მუშაობდნენ „სინიდლისის გამო“, ე. ი. მუქთად, მხოლოდ ქამასისათვის, რომ არ დაეკარგათ სხვა „საშოვარი“ მიწათმფლობელთან⁴.

მეორე შემთხვევაში ნადის პრინციპს წარმოადგენდა სანაცვლო მუშაობა — შრომითი დახმარების აუცილებელი ანაზღაურე-

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. III, თბ., 1948, გვ. 215—216.

ბა იმავე რაოდენობის შრომით. გარკვეული ჯგუფი (8—10 კაცი) რიგრიგობით ეხმარებოდა ერთმანეთს. სანაცვლო მუშაობაზე აგებული შრომითი გაერთიანება დამყარებული იყო ურთიერთშედეგითანხმებასა და თანასწორუფლებიანობაზე და არ ატარებდა კრიტიკულ დაკანონებულ ვალდებულებათა ხასიათს. იგი ბუნებრივი და აუცილებელი ჩანს წვრილი გლეხური მეურნეობისათვის. თოხნის დროს სანაცვლო მუშაობის აღსანიშნავად ქვემო იმერეთის სოფლებში (ნაბაკევი, მათხოჯი, ნახახულევი) იხმარებოდა „ნადური თოხნა“. მთხრობელის თქმით, „ნადი სხვაა და ნადური თოხნა სხვაა. ნადს შეძლებული მართავდა. ნადური თოხნა ისაა, რომ რამდენიმე კაცი რიგრიგობით ეხმარებოდა ერთმანეთს, ნადი კი ის იყო, როცა სამაგიეროს გარეშე ყველა ერთს ეხმარებოდა“ (ილარიონ ერასტისძე სანოძე, 83 წ., სოფ. ნახახულევი, 1974 წ.).

თოხნის დროს ფართოდ იყო გავრცელებული „გადახმარება“, რაც გულისხმობდა ერთი კაცის მიერ მეორის დახმარებას. სამაგიეროს გადახდა შეიძლებოდა სხვა დროს და სხვა სახის შრომითაც.

როგორც სანაცვლო შრომითი ურთიერთდახმარება, ასევე შრომითი დახმარება გასამრჯელოს გარეშე პატრონის მოწვევით ცნობილი იყო სხვა სამუშაოების დროსაც (მოსავლის აღება, გადაზიდვა და სხვა).

პურეული მოსავალი კალოზე იღეწებოდა კევრებით, რომელშიც უღელი ხარი ან ერთი ცხენი იბმებოდა. იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახს საქონელი არ ჰყავდა, მიმართავდნენ ე. წ. „საბზევედ გაღეწვას“ (ზემო იმერეთი). საქონლის პატრონი გაულეწავდა უხარო მოსახლეს პურს და ამასი აიღებდა ბზეს. გარდა ამისა გავრცელებული იყო საქონლისა და კევრის „თხოვება“, რაშიც სამაგიეროს გადახდა ხდებოდა სურსათით ან შრომით. პირველ შემთხვევაში ერთი დღით უღელ ხარსა და კევრში უნდა გადაეხადათ ერთი ბათმანი (10 კგ) ხორბალი, მეორე შემთხვევაში ორდღეს სამუშაოდ წასვლა იყო დაწესებული. გარდა ამისა, მიღებული იყო სანაცვლოდ მუშაობა ლეწვის დროს, თითო ხარის პატრონები ჯერ ერთთან გაღეწავდნენ კალოს, მერე მეორესთან. კევრის იყო, ამას არ ჰქონდა მნიშვნელობა.

XX ს. დასაწყისისათვის იმერეთში საკმაოდ გავრცელებული ჩანს ქირით მუშაობა. დამქირავებელი, ჩვეულებრივ, იყო შეძლებული, ქირავდებოდა გაქირავებული. ადგილობრივნი შრომის სა-

ფასურად ფულსაც იღებდნენ და სურსათსაც — დღეში ორ პაი-
მან სიმიდს ან 50—60 კაპიკს. გარდა იმისა, რომ სოფლის მიწით
ზღებოდა მუშახელის დაქირავება, იმერეთის მთისა და ვეფხისტყაოსნის
რაჭიდან, ლეჩხუმიდან და სამეგრელოდანაც მოდიოდნენ ქიმიკები
იმერეთის ბარის სოფლებში. სამკალად და პურის საცელად მოსუ-
ლებს „ნამვლის კაცებს“ და „მაცელავ კაცებს“ ეძახდნენ.

განსაკუთრებით დამახასიათებელი იყო იმერეთიდან გასვლა
ქირით სეზონურ სამუშაოზე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.
სამოვარზე წასვლა მცირემიწიანი გლეხისათვის საარსებო სახსრე-
ბის მოპოვების ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენდა. ფეოდალუ-
რი ხანის საქართველოში სამოვარზე სიარულის შესახებ ბევრი
საბუთი არსებობს⁵.

ჩვენს მიერ შეგროვილი სველე მასალის მიხედვით, ქვემო
იმერეთის სოფლებიდან ქირით მიდიოდნენ სათოხნად გურია-სა-
მეგრელოში. ჩვეულებრივ, ჯგუფებად — რამდენიმე კაცი ერთად,
მიდიოდა ერთი კვირით ან ათი დღით. მუშაობდნენ დღიურად, გა-
სარმჯელოდ იღებდნენ ფულს ან სიმიდს. ზემო იმერეთიდან მი-
დიოდნენ ქართლ-კახეთში: კახეთში სამკალად და საცელად, ქართ-
ლში სამკალად, საცელად და სათოხნად; მუშაობდნენ დღიურადაც
და ნარდადაც. ფასი სხვადასხვა დროს სხვადასხვა იყო. ინფორმა-
ტორთა მოწმობით, 1903 წელს მკაში დღეში მანეთს, ან ექვს აბაზს
იღებდნენ. იმ რაიონებში, სადაც მეცხვარეობაც იყო განვითარე-
ბული, მატყლსაც იღებდნენ გასამრჯელოდ — დღეში შვიდ გირ-
ვანქას. შედარებით დიდი ჯგუფი (10—12 კაცისაგან შემდგარი)
ერთი თვით ან ორი კვირით ნარდად იღებდა სამუშაოს.

მემინდვრეობასთან დაკავშირებულ საქმიანობაში შრომა გა-
ნაწილებული იყო სქესის მიხედვით. ხენა-თესვა კაცის საქმედ
ითვლებოდა. ზოგჯერ, მუშახელის გაჭირვების შემთხვევაში, ქალს
შეიძლებოდა დაეთესა. კაცი კავს „მოეკიდებოდა“, ქალი თესავდა;
თოხნა კაცის საქმედ ითვლებოდა. პურეულის მოსავლის აღების
დროს ქალი იღებდა მხოლოდ გარკვეულ ჯიშებს (მახას, კენტეხე-
ლას, ზანდურს). მკაში ქალი იმერეთის ბარის სოფლებში არ მო-
ნაწილებოდა, გაჭირვების შემთხვევაში იგი შეიძლებოდა ყოფი-

⁵ პ. ინგოროვიჩა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, II, 1941; დოკუმენ-
ტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, II, ნ. ბერძენიშვილის
რედაქციით, თბ., 1953; თ. სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს
გლეხობის ისტორიიდან, თბ., 1967, გვ. 175.

ლიყო მეხელეურე. მთის სოფლებში კი ქალი პურეულის მოხა-
ლის აღების დროს კაცთან თანაბრად მონაწილეობდა, კიდევ მე-
და. კალის კაცი ამზადებდა, ხოლო ლეწვის დროს ერთნაირად მო-
ნაწილეობდნენ ქალი და კაცი. ღომის, ფეტვისა და პურეულის
(ცენტხელა, მახა, ზანდური) კრეფა ქალის საქმეს შეადგენდა. სი-
მინდს კაცები და ქალები ერთად ტეხდნენ, ჩაღას კაცები ქრიდნენ,
ხოლო სიმინდის რჩევა ქალის საქმედ ითვლებოდა.

პატარა ოჯახში შრომის ამგვარი დანაწილება ზოგჯერ ვერ
ხერხდებოდა მუშახელის სიმცირის გამო, მაგრამ კოლექტიური
შრომის სხვადასხვა ფორმებში შრომის სქესობრივი დანაწილება
ყოველთვის ძალაში რჩებოდა. მაგალითად, მკის დროს ნადი ან
მუშა გულისხმობდა მხოლოდ კაცების ჯგუფს. ოჯახის მიერ დამოუ-
კიდებლად ყანის აღების დროს კი მცელავი ქალიც შეიძლებოდა
ყოფილიყო. ასევე გარკვეული საქმიანობის შესრულებისას (სი-
მინდის რჩევა, პურის ცეხვა) ეწყობოდა „ქალების ნადი“.

ზემოთქმულიდან შეიძლება გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნა:
იმერეთში მოქმედებდა კოლექტიური შრომის სხვადასხვა
ფორმა, რომლებიც შრომის ორგანიზაციის განვითარების ისტო-
რიის სხვადასხვა სტადიის გამომხატველნი არიან. იმერეთში და-
დასტურებული შემინდვრობასთან დაკავშირებული შრომის ორ-
განიზაციის ფორმები სიბრტელის მიხედვით შემდეგი თანმიმდევ-
რობით შეიძლება დალაგდეს.

1. მარტივი ფორმა შრომის ორგანიზაციისა — გაჭირვებული
ოჯახისათვის დახმარება ანაზღაურების გარეშე.

2. „ქალების ნადი“, სადაც ქონებრივი მდგომარეობა გავლენ-
ას არ ახდენდა შრომის ორგანიზაციაზე და სადაც შრომა არ იყო
ნორმირებული.

3. კოლექტიური შრომა, რომელიც დგებოდა ერთ ბაბუიშვი-
ლობაში შემავალი პატარა ოჯახების მიერ გაუყოფელი მიწების
დამუშავების დროს. ამ შემთხვევაში ერთ ბაბუიშვილობაში შემა-
ვალი პატარა ოჯახები მოსავალს თანაბრად ინაწილებდნენ იმისგან
დამოუკიდებლად, თუ ვინ რით, ან რა სახის შრომით მონაწი-
ლეობდა.

4. „შებმული ხარები“, რომელიც გულისხმობდა გარკვეულ
რეგლამენტაციას. ამ შემთხვევაში შრომითი გაერთიანების აუცი-
ლებელი პირობა იყო მუშა საქონლის თანაბარი რაოდენობით
მონაწილეობა. კავითა და მუშახელით თანაბარი მონაწილეობა არ

იყო აუცილებელი. ხენა არ იყო რეგლამენტირებული, თითოეული ოჯახი ხნაედა იმდენს, რამდენიც სჭირდებოდა. შრომის ორგანიზაციის აღნიშნულ ფორმაში ჯერ კიდევ მოქმედებდა ნათესაობის პრინციპი.

5. „შეზიარებაში“ („მომბავი“) მონაწილეობა უფრო მეტად იყო რეგლამენტირებული. ამ შემთხვევაში აუცილებელი იყო არა მარტო მუშა საქონლით, არამედ მუშახელითაც თანაბარი მონაწილეობა. ხენა აქაც არ იყო ნორმირებული, მაგრამ ამ შემთხვევაში ხდებოდა გათანაბრება სხვა სახის საწარმოებში მონაწილეობით ხარებითა თუ პირადი შრომით, თუმცა ეს ნორმები მტკიცედ დადგენილი არ იყო. გარდა ამისა, აქ ნათესაობის პრინციპი არ მოქმედებდა. ამდენად, შრომის ორგანიზაციის ეს ფორმა შედარებით უფრო გვიანდელი ხანის ურთიერთობათა ამსახველი უნდა იყოს.

6. სანაცვლო მუშაობის პრინციპზე აგებული შრომითი გაერთიანება (მაჯიერობა, ნადი, ნადურბი თოხნა, მუშა) დამყარებული იყო ურთიერთშეთანხმებასა და თანასწორუფლებიანობაზე და არ ატარებდა რაიმე დაკანონებულ ცალდებულებათა ხასიათს.

7. კოლექტიური შრომა (ნადი, მუშა), რომელიც ეწყობოდა შეძლებულთან, მისი მოწვევით, ანაზღაურების გარეშე. მიწის პატრონი, თავის მხრივ, მთხრობელის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ეხმარებოდა სხვადასხვა შემწეობით“ და ამით ერთგვარად ავალდებულებდა ხალხს და შოულობდა მუქთ მუშახელს. კოლექტიური შრომის ამ სახეს ლენინი „შრომამიგების“ ერთ-ერთ ფორმად თვლიდა⁶.

Т. Ш. ГЕЛАДЗЕ

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА В ИМЕРЕТИИ

Резюме

В конце XIX и в начале XX веков в Имеретии в связи с полеводческими работами возникали временные трудовые объединения, которые по своему характеру отражали разные стадии истории развития организации труда.

По этнографическим материалам установлены опреде-

⁶ ვ. ი. ლენინი თხზ., ტ. III, თბ., 1948, გვ. 215—216.

ленные формы коллективного труда, более или менее сложные по своему характеру:

1. Самой простой формой организации труда ~~являлась~~ безвозмездная трудовая помощь бедняку.

2. Коллективный труд при лущении кукурузы, при котором собирались женщины. В данной форме организации труда имущественное положение семьи, которой помогали, не играло роли и труд не был регламентирован.

3. Коллективная форма труда, которая применялась для обработки неразделенных земель, которыми сообща владели родственные объединения «бабуишвилоба» (патронимия), образованные посредством сегментации семейных общин. В данном случае маленькие семьи, входящие в одно «бабуишвилоба», поровну делили урожай, независимо от степени участия в работе.

4. Сравнительно сложную форму организации труда представляла трудовая взаимопомощь «Шебмули хареби», в которой объединялись родственники и которая содержала определенную регламентацию.

5. В форме трудовой взаимопомощи «Шезнареба», эта регламентация являлась более детальной и в ней фактор родственности не играл роли. Поэтому должно быть, указанная форма организации труда по сравнению с предыдущей отражает отношения более позднего периода.

6. Форма организации труда, которая была основана на принципе обязательного возмещения затраченного труда («нади», «надури тохна», «муша», «магнероба»).

7. Трудовая помощь без возмещения («нади», «муша»), крестьяне собирались по приглашению владельца земли. Эта форма коллективного труда генетически восходит к тому периоду, когда она являлась видом отработки барщины. Указанная форма коллективного труда к тому периоду, к которому относится собранный нами этнографический материал, утратила свое первоначальное содержание, но продолжала существовать, опять являясь средством эксплуатации.

ა. მაკალათია

მეცხოველეობა ზამო იმერეთში¹

ზემო იმერეთის მეურნეობის ძირითად დარგებს წარმოადგენდა მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. მეურნეობის ეს ორი დარგი ურთიერთშერწყმული იყო და რამდენადმე შეზღუდულ ხასიათს ატარებდა.

აქ აშენებდნენ ძროხას, ცხვარს, თხას, ცხენს და კამეჩს (მდინარე ყვირილას ზედა წელის ზოგიერთი სოფლის ვარდა თითქმის ყველგან ჰყავდათ კამეჩები).

ტერმინით ოთხფეხი აღინიშნება ძროხა, ცხვარი, ღორი, თხა, ცხენი, კამეჩი. სხვილფეხი ძროხას და კამეჩს ეწოდება, წვრილფეხი კი გულისხმობს ქათამს, ბატს, იხვს, ინდაურს და ციცარს. შინაური ცხოველი და ფრინველი ზოგადად მოიხსენიება ტერმინით — საყოლიებელი. მსხვილფეხის ჯოგს ნახირსაც უწოდებდნენ. მაწველი აღნიშნავს მეწველ საქონელს. ჩვეულებრივი მნიშვნელობის მქონე ტერმინები — ბერწი, ურწანი (გაურწნებული), ქანი (ცუდად დაყოფილი ხარი).

ძროხის მაკინტლობა აღინიშნება ტერმინებით — ასურებული ||ატეხილი|| ავარდნილი, თხისა — აბოტებული. მაკე პირუტყვზე ამბობენ თავი დაიცვა ||მოვლილია. დამაკებიდან რვა თვის შემდეგ ფური ძუძუს დაიწყებს, თვეში ჩამდგარი ძუძუს დაუშვებს. ხბოს მოგების შემდეგ მამყოლი||ბუდე ანუ სახბოე მოდის. ახლად მოგებულ ძროხა სამ დღემდე ხსენს იწველის. მოგებულ ხბოს ნამატი ჰქვია; ძროხის ცურს ჭიქანი, თითებს ღეროები ეწოდება; ცური შეიძლება იყოს ჭიშკვიანი (ძნელად მოსაწველი); ხბოს მიერ ძუძუს

¹ გამოკვლევა ეყრდნობა საჩხერისა და ჭიათურის რაიონებში (სოფლები — ბერევი, ჭალა, დარყა, კორბოული, არგვეთი, ქორეთი, ჭალოვანი, ზოდი, ზედუბანი, თვალუეთი, ტყემლოვანი, დიდი და პატარა ჩხიროული) 1971 წლის „იმერეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის“ მუშაობის დროს შეგროვილ მასალას.

გამოწოვას გამოლოცნა² ეწოდება. ძროხას წველიან საში თითოთ, თხას მუჭით. თუ ძროხა რძეს არ იძლევა მძალავი ჰქვია. ძროხა შეიძლება იყოს დანაღრიბალბული (მოუვლელით დაგლობსავესტლი), ჯანდრაკი, ხიოჭი (გამხდარი), ალაკი (აზიზად მკამელი)³.

ხარი შეიძლება იყოს ოჩანი, რბილი, ფიცხი, ცქვიტი, ფთხოზია, რჩოლია. „მოზვერს ეტყვიან ფიცხი გამოდი, მბილო არ გამოხვიდეო“⁴.

მცირე ასაკის მსხვილფეხს წლამდე ხბო||ხოლოა ეწოდება, მას მოფერებით კოტინასაც ეტყვიან (კოტინია — სამეგრ.). ორიდან სამ წლამდე ასაკის დედალი პირუტყვი დეკეული ანუ უშობელია, მამალი — მოზვერი, შემდეგ შესაბამისად ძროხა და ხარი. მცირე ასაკის კამეჩი ზაქად იწოდება, მოგების შემდეგ დედალი ფურკამეჩია, დაკრძილი მამალი — ხარკამეჩი. მცირე ასაკის თხას თიკანი ჰქვია. დედალი თხა მოგებად დარგაა (ტერმინი დარგა იგივე მნიშვნელობის მქონეა სამეგრელოსა და სვანეთში), მამალი — დაკოდვამდე ბოტი, შემდეგ — ფაცი. მცირე ასაკის ცხვარს კრავს უწოდებენ, დედალს მოგებად ნეზვი კრავი, მამალს დაკოდვამდე ვერძი კრავი, მოგების შემდეგ დედა ცხვარი, დაკოდვის შემდეგ ვერძი ჰქვია. ცხვარი გიორგობის თვეში დაიცავს თავს და მარტში კრავს დააჯენს||დაკრავიანდება. იმერული ცხვარი წლის განმავლობაში ზრდის სამ ბუდეს და შობს ერთ ან ორ ბატკანს, სამს იშვიათად. ცხვარს არ წველიან. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საერთოდ იმერეთში ცხვარი ფარად არ ერთიანდება. ამ გარემოებას ჯერ კიდევ ვახუშტიმ მიაქცია ყურადღება: „გარნა ცხოვარნი უდუმონი და კუდიანნი, მარადის მშობელნი ტყუბთა, და ოდესმე სამთა-ოთხთა, არცა ჰყავთ არვედ“⁵. ძველად მთელ საქართველოში ფართოდ გავრცელებული, კუდიანი, უდუმო ადგილობრივი ჯიშის ცხვარი მხოლოდ იმერეთს შემორჩა, რაც იმით უნდა აიხსნას, რომ მეურნეობის აღნიშნული დარგის წარმოების ფორმა და როლი არ შეცვლილა. თხა თიკანს იანვარში იგებს, თიკნობა||დოლიანობა თებერვალშიც გრძელდება. ნაგვიანევი კი მარტს გაჰყვება.

მსხვილფეხი პირუტყვი მეწველისა და გამწვევი ძალის სახით

² ქ. ძო შე ნ ი ძ ე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973, გვ. 465.

³ ი ქ ვ ე, გვ. 467.

⁴ ბ. წ ე რ ე თ ე ლ ი, ზემოიმერული ლექსიკონი, ქართველურ ენათა ლექსიკონი, I, თბ., 1938.

⁵ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 1.

ყველას ჰყავდა. ინფორმატორთა ცნობით, ყველაზე მეტი საქონელი იმერეთის მთიან ნაწილში იყო. მათივე თქმით, „უწინ უფრო საყოლილებლით ეცხოვრობდით“.

მსხვილფეხთან ერთად აშენებდნენ ღორსა და ცხვარს, რაც უფრო მალე მდებარეობდა სოფელი, მით უფრო კლებულობდა ცხვრის რაოდენობა და მატულობდა თხის რიცხვი. პერევეში ოჯახით სულ ცხვარზე მეტს ვერ იყოლიებდა, რადგან თოვლიანი ზამთრის გამო გაძნელებული იყო ცხვრის ბაგური კვებით შენახვა.

საყოლიებელი ზამთარ-ზაფხულ სოფელში ჰყავდათ. გამონაკლისს შეადგენდა მალამდებარე სოფლები, სადაც პირუტყვი ზაფხულობით თაში (მთა), ხოლო ზამთრობით, რამდენიმე თვით, სოფლის გარეთ მდებარე პარალელურ სამეურნეო ბაზებში მიჰყავდათ. სამეურნეო ბაზას, გარდა გეოგრაფიული სახელისა, სპეციალური აღმნიშვნელი სახელწოდება არ გააჩნია. სოფლის გარეთ მდებარე საზაფხულო თუ საზამთრო სამეურნეო ბაზის გამოყენებას ზემო იმერეთში (საჩხერისა და ჭიათურის რაიონები) ორგანობა ორგანობა ეწოდება. ამ სახის მეურნეობას მისდევდა ის ოჯახი, ვისაც ბევრი ხიზანი ჰყავდა. მცირერიცხოვან ოჯახებს მისი წარმოების საშუალება არ ჰქონდათ.

სოფელი დარყა საზაფხულო საძოვრებად შემდეგ მთებს იყენებდა — დიდპერანგა. რიბისა, ხიხათა, ჭაბუკთა, ძირულა (მდ. ძირულის სათავე). საქონელი მთაში მაისის ბოლოს მიჰყავდათ. დიდპერანგაზე წყავნილი პირუტყვი სექტემბერში მთის ძირში, ლეკნარში, ჩამოყავდათ და ოჯახების ნაწილი იქ დეკემბრის ბოლომდე ანუ ზამთრის პირამდე რჩებოდა. ლეკნარში ჰქონდათ ბოსლები და სახნავ-სათესი ნაკვეთები, სადაც ითვისებოდა ქერი, შვრია და კარტოფილი. ბოსლები ჰქონდათ აგრეთვე ჭაბუკთასა და ჭიხარულაზე. ბოსლებში თივა მთიდან ჩამოჰქონდათ ლაშკინით.

სოფ. ჭალოვანს ეკუთვნოდა მთა კორტოხი. იქ საქონელი მიჰყავდათ კიკოლეების, კოცხეების და ოთაშვილების უბნებს. მთასთან ყველაზე ახლოს იყო დათუნაშვილების კუთხე⁶, მაგრამ მათი პირუტყვი გაშვებული იყო ბეკილაურის, რიკონაულისა და სამთე-

⁶ სოფ. ჭალოვანის კუთხეებია (უბნებია) — დათუნაშვილები, ჭაჭეები, კაცი-ნეები, ლომსაძეები, კიკოლეები, ნაწირიშვილები, ოთაშვილები, კოცხეები. ოთაშვილების, ლომსაძეებისა და ნაწირიშვილების გარდა ყველა გასახლებულია; მათი გვარებია შუბითიძე, ხარაიშვილი, ლაცაბიძე, ცარციძე.

ლას მთების ქვემოთ მდებარე საძოვრებზე (ოტიასელი, ლაშაი-
ხევი, ნეშტარა, წაკოდ, ქიშმოლარი, ქვარნალი).

სოფ. ჩხიროულიდან კვასალების სერს⁷ მდ. ხელქოსპოლას
ხეობაში ეკუთვნოდა ადგილი „ბარდნალი“. აქ ჰქონდათ ენახები და
ყანები. ზამთარში ბარდნალში მშრალ საქონელს ტოვებდა ხუთი
ოჯახი, აქვე ჰქონდათ სახლები და ბოსლები (სახ-ბოსელა). „ბარდ-
ნალში თოვლი აღრე გაზაფხულზე რილოვდება (ქრელდება) და ბა-
ლახი იშობება“. ასევე ორგანობდა სოფ. კორბოული.

იქ, სადაც ახლოს არ ჰქონდათ საზაფხულო საძოვრები, მეწვე-
ლი მუღმივად სოფელში ჰყავდათ, ხარები კი, ალოს რომ ჩაათავებ-
დნენ, მაისიდან მიყავდათ მთის სოფლებში — თაში აბარებდნენ.
სოფლებს ზედუბანს, ზოდს ხარები რაჭაში მიყავდათ (სოფ. კეცები,
ხოტევი, თლუხი), სოფ. არგვეთს ჯალაბეთში და ა. შ. უღელ ხარზე
ათ მანეთს იხდიდნენ. იცოდნენ აგრეთვე საქონლის აბარება: მთაში
წასული ოჯახი მიიბარებდა მეზობლების საქონელს და გარკვეულ
საზღაურს იღებდა.

სოფელი საქონლის მწყემსსაც იყვანდა მაისიდან ენკენისთვის
დაძლევაამდე და ერთ სულზე ერთ კოდ სიმინდს აძლევდა (კოდი ანუ
ბათმანი — 40 კგ).

თხებს ყველგან აშენებდნენ, მაგრამ ყველაზე მეტი რაოდენო-
ბით ჰყავდათ მთის სოფლებში (ჭალა, პერევი, დარყა), სადაც მეჯო-
გობასაც მისდევდნენ, რაც, როგორც დადგინდა, მეგრულ მეჯოგეთა
აქ მოსვლის შემდეგ განვითარებულა. მეგრულ მეჯოგეთაგან საჩხე-
რის რაიონში ცნობილნი იყვნენ დარსალიები და პაპაეები, რომლე-
ბიც საძოვრებად იყენებდნენ ჭალის, პერევისა და დარყას მთებს:
დიდი სხეპარი, პატარა სხეპარი, პერანგა, ლოხონი, რიბისა, ხიხა-
თა, პეპელიეთი. ერთ-ერთი პირველი იმერელი მეჯოგე იყო დოტია
(როსტომ) აბაშიძე (სოფ. ჭალა), როგორც თვით დოტიამ გადმოგვცა,
მას მეჯოგე დარსალიებისაგან⁸ თხები სანახევროდ აუყვანია და

⁷ გადმოცემით, ხუთი ძმა კაპანაძე გამოქცეულა გურიიდან და ჩხიროულში და-
სახლებულა, რომელიც რამდენიმე სერის ანუ უბნისაგან შედგება: ორღლე, კვასა-
ლების სერი, ფირანა ბიჭების სერი, ბეიკი ბიჭების სერი, ივანიკი ბიჭების სერი,
ნიქაბაძეების სერი, მალხაზიას სერი. ეს ორი უკანასკნელი ბეიკი ბიჭების ფუძეები
ანუ განაყრები იყვნენ... კაპანაძეების ცალკეულ ოჯახებს შემდეგი სახელებით
მოიხსენიებდნენ — ქეჭიები, პოტიტები, ერეკლეები, ილიკოები და ა. შ.

⁸ დარსალიები შეიდი ძმა იყო და მათ ჯოგში თხებთან ერთად ჰყავდათ „დაუ-
ხედნავი“ მოზერები, შავი ცხვარი (თის ცხვარი) და მეწველი საქონელი, რომელსაც
არ წველიდნენ. რძე მთლიანად სახარე ხბოებს ეძლეოდა, რათა ტანადნი და თამამ-

მოუმრავლებია. მათ ჯოგი მაისში მიჰყავდათ რიბისაზე (შეჯერ
წყლის აბანო, პებელიეთი). თუ ჯოგს მაისამდე გარეკავდნენ, მთის
ძირში დაბინავდებოდნენ და შემდეგ გადაინაცვლებდნენ მთაში
ზამთარში დოტიასა და დარსალიებს ჯოგი ჩიხითაში ჩამოყავდათ.
იქ სახლი დაეწვათ და ნასახიზრებში გადმოვიდნენ. ნასახიზრებს
მიწა ახალბირი იყო და ნაკელიც ბევრი ჰქონდათ, ამიტომ კარგ მო-
სავალს იღებდნენ. იმდენი ლობიო და კვახი ჰქონდათ, რომ 5—6
ურემი საჩხერის ბაზარში ჩაქონდათ გასაყიდად. ჩიხითასა და ნასა-
ხიზრებში თხები ტყეში ჰყავდათ გაშვებული და შქერითა და ჰყო-
რით კვებავდნენ.

სოფ. პერევეში იასონ შუკაკიძე მისდევდა მეჯოგეობას. იმის
გამო, რომ დოტია აბაშიძის თხები მეგრული ჯიშის იყო და ადგი-
ლობრივთან შედარებით გამძლეობით გამოირჩეოდა, შუკაკიძეებმა
(იასონმა და მისმა ბიძაშვილებმა) სანახევროდ აიყვანეს დოტიას თხე-
ბი. მათ 700 თხა ჰყავდათ, აქედან 400 მეწველი იყო და ერთ იჯრაზე
(ერთ ჯერზე) სამ ფუთამდე ყველი ამოყავდათ. შუკაკიძეები ზაფ-
ხულს რიბისასა და ხიხათაზე ატარებდნენ, გიორგობის თვეში ლო-
ხონის ტყეში მიდიოდნენ. ლოხონი საწერეთლო იყო და პატრონი
ტყით სარგებლობისათვის მათ ბაეს ახდევინებდა — „თას ვასცემ-
და საბაჟოთ“. შუკაკიძეები აქ თებერვლამდე რჩებოდნენ, ბინავდე-
ბოდნენ მთაწმინდის გვერდზე, სადაც ჰქონდათ თაელა (ძელური
შენობა, ყავრით დახურული და ლატნებით გატინებული). თიკნობა-
დოლიანობის დროს ჯოგი ღვანაში მიჰყავდათ. მეჯოგეობას მხო-
ლოდ მამაკაცები მისდევდნენ: წველიდნენ თხებს და ამზადებდნენ
ყველს. მათ საკვებს შეადგენდა მჭადი, თიკნის ხორცი, რძე, მაწონი
და ჯიკა ფაფა⁹. ატარებდნენ ღაზლის სამოსს; ქსოვილი მზადდებო-
და ნაცრისფერი ძაფისაგან, რომელსაც თეთრი და შავი ფერის
მატყლის შერევით იღებდნენ. ფეხზე ქალამნებს იცვამდნენ და
სოთბოსათვის შიგ თომს იფენდნენ. ყინვაში ხმარობდნენ ბანდულს,
რომელიც ტერფს მთლიანად ფარავდა.

მდინარე ყვირილას ზემო წელზე, სადაც სჭარბობდა წაბლნარი
და მუხნარი ტყეები, ფართოდ მისდევდნენ მეღორეობას. სოფ. დარ-
ყაში ცალკეულ ოჯახს 50—60 ღორი ჰყავდა. ჯოგს სექტემბერში

ნი ვაზრდილიყვენ და ზამთარში თავი თვითონ გაეტანათ. შავი ფერის ცხვარი თხა-
საერთ გამძლე იყო.

⁹ ჯიკა ფაფა — დილით ამოყვანილ ყველს ჩაფშენდნენ შრიტში, მ-უჯიდებდ-
ნენ ფქვილს და წამოადულებდნენ.

ტყეში გაუშვებდნენ მწყემსის გარეშე და „სანამ თოვლი არ მოუ-
კავებდა ფეხს“, შინ არ მოყავდათ. ჯოგს მიყვებოდა დედალოცუდა
ტახი. ჩვეულებრივ დედალორი კლდის ძირში ირჩევდნენ ბუნაგობდნენ — დიდ ღელეში, ცუ-
ლიყუაში, ლეკარში, პერანგას ძირში, ჭაბუკთაში, კონიორში. მგე-
ლი არ იყო საშიში, რადგან მას დედალორიც კი შოერვოდა —
მგლის კბილები ქონის სქელ ფენაში მკლემდე ვერ აღწევდა, ღორი
კი თავის ეშვებით მგლის ტყავს ფლეთდა.

იანვარში სოფელში მოყვანილი ღორები ახლომდებარე ტყეში
გაღიოდნენ და გვიმრის ძირებით იკვებებოდნენ.

ორგანობის ტიპის მეურნეობა ქვემო იმერეთის (ბაღდადისა
და ვანის რაიონები) მთიანი ნაწილისთვისაც ყოფილა დამახასიათე-
ბელი, თუმცა ტერმინი „ორგანობა“ იქ არ დასტურდება¹⁰. ორგანო-
ბა გულისხმობს ძირითადი სამეურნეო ბაზის პარალელური საზა-
ფხულო და საზამთრო დამხმარე ბაზების არსებობას. იმერეთში
დამხმარე სამეურნეო ბაზა მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის
ინტერესებს ერთნაირად ემსახურებოდა. სწორედ აქ წარმოებული
სამიწათმოქმედო სამუშაოები აძლევს მეურნეობის აღნიშნულ სის-
ტემას ასეთ სახელწოდებას — ორგანობა, როგორც რ. ხარაძე და
ა. რობაქიძე დამატებითი პარალელური სამეურნეო ბაზების სისტე-
მის ანუ მთიულური ორხელოობის არსის განსაზღვრისას აღგენენ,
ასეთი ბაზა თავდაპირველად მხოლოდ მესაქონლეობის ინტერესებს
ემსახურებოდა, მაგრამ შემდგომში მას გადაამწყვეტ მნიშვნელობას
აქ წარმოებული სამიწათმოქმედო სამუშაოები ანიჭებდა¹¹. იმერე-
თის პარალელურ სამეურნეო ბაზებში მიმდინარეობდა ახალპირა
ნიწების გატეხვა, სადაც თესავდნენ სიმინდს, ქერს, შვრიას, ფეტვს,
ხორბალს, კარტოფილს, გოგრას, ლობიოს. აქვე ჰქონდათ საცხოვ-
რებელი და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსები.

ამრიგად, ზემო თუ ქვემო იმერეთის მთიან ნაწილში თავს იჩი-
ენს კავკასიის მთიანეთის მეურნეობისათვის დამახასიათებელი კა-
ნონზომიერება — პარალელური სამეურნეო ბაზების არსებობა,
რაც გამოწვეული იყო მოსახლეობის ზრდითა და სახნავ-სათესი მი-
წების ნაკლებობით.

¹⁰ გ. ჩიტაია, იმერეთის ექსპედიცია (ბაღდადის რაიონი), ენიშკის მოამბე,
II, ტფ., 1937; P. A. Харაძე, Грузинская семейная община, I, Тб.,
1960, стр. 67, 68.

¹¹ რ. ხარაძე, ა. რობაქიძე, მთიულეთის სოფელი ძველად, თბ.,
1965, გვ. 14.

საქონლის ძირითად საზამთრო საკვებს ჩალა წარმოადგენდა. ითიბებოდა სათიბი ნაკვეთები, აგრეთვე გარემო (სახლთან) და პაროები (წყლიანი ადგილი ყანაში). სათიბად ქართული ცელი განიყენებოდა. თივის აღებისას იხმარებოდა ფიწალი და ფიცხი. ღრუბულ თივას ბულულებად დგამდნენ და თავზე გვერგვს აკრავდნენ. სახლში მოტანილს ზვინებად აგებდნენ, სიმინდის ჩალის ზვინებს კი საჩაღეში ინახავდნენ. საქონლის საკვებად გამოიყენებოდა აგრეთვე ნაქერალი (ქერის ბზე), ნაპურალი, ნალობიერი და ნაძაძარი (ძაძა—სოია). ბზეს საბძელში ინახავდნენ. პირ გაზაფხულზე, როცა საკვები შემოაკლდებოდათ, ტყიდან მოჰქონდათ ძმერხლი, შქერი და ჭყორი.

რადგან მეჯოგეებს მსხვილფეხიც ჰყავდათ, ზამთრისათვის სიმინდის ჩალას იმარაგებდნენ. ამისათვის მათ საზამთრო სადგომებთან სიმინდი მოჰყავდათ, ხოლო დადოლიანებული თხებისათვის შემოდგომაზე ინახავდნენ შქერის კონებს. ხარს, ცხენსა და კამენს ქერსა და შერისს აძლევდნენ.

წყაროსთან სასმელი წყლის დასაგროვებლად იდგა ხის ან თიხის კოდი (ტყემლოვანი, ჩხირეული). ხის გეჯა გამოიყენებოდა საყოლიებელის საჭმლის ჩასასხმელად. ჰქონდათ აგრეთვე ხის და თიხის სანარცხეები. თიხის კოდები ანუ სანარცხეები უმეტესად ერაძკული წარმოშობის ცენტრებში გვხვდება (ტყემლოვანი, დიდი და პატარა ჩხიროული, გეზრული).

ძროხეული ეწოდება რძესა და რძის პროდუქტებს. რძისაგან ამზადებდნენ ყველსა და ნადულს. მაწონი მხოლოდ მეჯოგეებს ჰქონდათ. ძროხასა და თხას წველიდნენ „მიწის“ ქოთნებში, ხის კოფალაში|კოფაში. სახლში ყველი თიხის ქოთანში ამოჰყავდათ, მთაში ხის კასრებში (დარყა, პირევი). რძის საწურავი სასამოსლე შალისაგან მზადდებოდა. შემთბარ რძეში ჩატყიდებდნენ საკიდელს, შემდგარს ხელით „გადლობავდნენ“, თოთოს აჭყლეტავდნენ და შრატს მოწურავდნენ. შრატს|წყას ჩაადულებდნენ და გაწურვის შემდეგ სანარცხეში ასხამდნენ. ახლად ამოღებული ყველის დასადებად გამოიყენებოდა ხის ან ქაშანური ჯამი (ქაშანური და ინგლისი გორელებს მოჰქონდათ) და ხელფინა.

საკიდელი (ყველის დედა) ღორის, თიქნის ან საქონლის მაჭიკისაგან მზადდებოდა. მას მარილში, ძმარში, შაბსა და არაყში „ამწნიდნენ“, შემდეგ კი ახმობდნენ. გამოყენების დროს გამწმარ მაჭიკს ქოთანში ან სასაკიდლე კოფალაში დებდნენ (სასაკიდლე კოფალა საწველელისაგან განსხვავებით უტუჩო იყო) და შრატს ასხამ-

უნენ. აქვე ამატებდნენ ლობიოსა და პურის მარცვლებს, კვერცხის ნაჭუქს, ღორის ყბის ძვალს (სვანეთის იფარის თემში ყველის კვეთ-ში ხბოს ფეხის ძვალს უმატებდნენ). საკიდელს წიფლეს საჭიროება ნაც ამზადებდნენ. ხალხური გამოცდილებით, ახალ მთვარეზე დაკ-ლული საქონლის მაჭიკი არ ვარგოდა — „ერთ ყველს ვერ ამოიყ-ვანს. კარგია ძველ მთვარეზე დაკლული, წელგამოვლილი პირუტ-ყვის მაჭიკი“. წიფლის სოკოს საკიდელს იმერელი მეჯოგეები მხო-ლოდ იმ შემთხვევაში იყენებდნენ, როცა ყველს საჩხერელი ყვე-ლით მოვაჭრე ებრაელების დაკვეთით ამზადებდნენ, რომელნიც არ ყიდულობდნენ ღორის ან სხვა საქონლის მაჭიკისაგან დამზადებუ-ლი საკიდელით ამოყვანილ ყველს. ხალხური გამოცდილებით — „რასაც მაჭიკის საკიდელი ამოიყვანს, იმისი ნახევარი ვერ ამოჰ-ყავს სოკოს საკიდელს“. ყველით მოვაჭრე ებრაელები რამდენიმე დღით მიდიოდნენ მთაში, კარავს დგამდნენ მეჯოგის ბინასთან ახ-ლოს და თვალყურს ადევნებდნენ ყველის დამზადების პროცესს.

ყველის შესანახად გამოიყენებოდა დერგილა, დერგი და ჭურ-რი. შესანახ ყველს წათხს (მარილწყალს) ასხამდნენ. ყველიან დერგს დგამდნენ როგორც სახლში, თაროს გაჯრძელებაზე, ასევე ბელელსა და მარანში, ყველიანი ჭური კი ჩაფლული ჭურისათ-სახლში (თაროსთან ახლოს) ან მარანში. ჭურში 13-დან 14 ოყამდე ყველი ეტეოდა. ზოგჯერ მარილიან ყველს მზეზე ახმობდნენ და შემდეგ ბელელში კიდებდნენ. აქვე ინახებოდა ღორის ღორი და ბა-ტის ან იხვის აპოხტი. ღორის ან აპოხტისათვის ხორცს ჩამაწნიდნენ (დაამარილებდნენ) და შემდეგ ზესხვაზე (აყარი) კიდებდნენ. ზეს-ხვა ჭერსა (მენჩი) და შუაცეცხლს შორის თავსდებოდა. საერთოდ ზამთრისათვის მხოლოდ ღორი, ბატი და იხვი იკვლებოდა; მსხვილ-ფეხს ამ დანიშნულებით არ იყენებდნენ.

ზემო იმერეთში საქონლის ძირითად საზამთრო სადგომს ბო-სელი წარმოადგენდა. როგორც ცნობილია, ყველაზე ძველ ხის ნაგე-ბობად ჯარგვალი ანუ ძელური შენობა უნდა ჩაითვალოს¹², რო-მელიც ერთსართულიანი იყო და ერთ ჭერქვეშ აერთიანებდა ადამ-იანისა და საქონლის სადგომს. მას საჯალაბო სახლსაც უწოდებ-დნენ. ასეთი სახლის წინა მხარეს ადამიანის საცხოვრებელი, უკან კი საქონლის სადგომი თავსდებოდა. ამავე დროს ის გატიხრული ან გაუტიხრავი იყო. ზემო იმერეთში გვხვდება ორსართულიანი, ძელური ტიპის შენობა, რომლის პირველ სართულს ბოსელი წარ-

¹² კ. კახიანი, გლეხის კარმიდამო იმერეთში, თბ., 1964, გვ. 140.

მოადგენს (სოფ. ქალოვანი). შედარებით გვიან, როდესაც ოფიციალური სახლის გავრცელებამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო, ბოსელი სოფლებად დამოუკიდებელ ნაგებობად იქცა და გლეხის კარმიდამო გარკვეული ადგილი დაიკავა. ბოსლის იატაკზე ჭერებს (წიწკანებს ხეები) აგებდნენ, კედლების გასწვრივ კი ბაგა კეთდებოდა, რაზედაც საქონელი კანდრიბით იბმებოდა. კანდრიბი მზადდებოდა მუხის, იელის, წაბლისა და თხილის ტოტებისაგან. რკალის ფორმის ტოტი პირუტყვს ყელზე ამოედებოდა და ზემოდან აპეურით შეიკვრებოდა. კანდრიბი დაგრეხილი წნელით მაგრდებოდა ბაგაზე. ბოსელში საცხვრე (სამცხვრე) ცალკე იყო გატისბრული.

იმერეთის იწვევს გლეხის კარმიდამო მისი შემადგენელი ნაწილებითა და სამეურნეო დანიშნულების მქონე ნაგებობათა განლაგების თვალსაზრისით.

იმერელი გლეხის კარმიდამო მონოგრაფიულად შესწავლილი აქვს ენთოგრაფ კ. კახიანს. იგი წერს: „ეზოს იმ ნაწილს, რომელიც სახლის წინ მდებარეობს, ქვემო იმერეთში ეწოდება „წინა ეზო“ (სამტრედიის, ხონის, ვანის, ქუთაისის, ზესტაფონის, მაიაკოვსკის, ბაღდადის, ნაწილობრივ ორჯონიკიძისა და ხარაგაულის რაიონებში) და „სუფთა“ ანუ „წმინდა ეზო“, ხოლო ზემო იმერეთში „თეთრი ეზო“ (საჩხერის, ნაწილობრივ ტყიბული-სა და ზესტაფონის რაიონებში) და „ბაკი“. წინა ეზოში თავსდება სასიმიინდე (ზოგან ნალია ან ძარა), ბელელი და ხულა, ჭა და წყარო. სახლის მარჯვნივ და მარცხნივ მდებარე ეზოს ნაწილებს უწოდებენ გვერდით ეზოს. ზოგან გვერდით ეზოში სამზადი დგას. ზოგან ოჯახის სამეურნეო ნაგებობები მოქცეულია ერთ-ერთ გვერდით ეზოში. სახლის უკან „უკანა ეზო“ მოქცეული, რომელსაც ესაზღვრება გარემო ანუ მიდამო. აქ არის ბოსელი, სალორე, საქათმე, საბატე და სხვა. „შავ ეზოს“ საჩხერსაც ეტყოდნენ. საჩხერში იდგა საქათმე, სალორე, ბოსელი, თავლა, ფარეხი, საბძელი, „საბატიელი“ და „სანაკელი“, ზოგჯერ ფეხსადგილიც. შავი ეზოს იმ შემოზღუდულ ნაწილს, სადაც ზაფხულობით საქონელს ამწყვდევენ, ბაკს და ქართას ეტყვიან“¹³.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზემო იმერეთის (საჩხერისა და ჭიათურის)

¹³ ავტორი შენიშნავს, რომ ბაკი ზოგიერთ სოფელში მთელ ეზოსაც ეწოდება. მას მოაჩნია, რომ ტერმინი ბაკი უკავშირდება დასახლების, ადგილზე დამკვიდრების ცნებას. კ. კახიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85—87.

რის რაიონები) უმეტეს სოფლებში წინა ეზოს პირველ კუთხეში
მოიხსენიებდნენ, როგორც „ბაკეს“. ეს, მთხრობელთა თქმით, „უწინ-
დელი სახელია, შემდეგ კი თეთრ ეზოს ეტყვიან“. ეფარეფებზე,
რომ სახლის წინ მდებარე ეზოს ზემოიშორული სახელწოდებაა, მას
მის აღრინდელ დანიშნულებაზე უნდა მიუთითებდეს და დასახლე-
ბის, ადგილზე დამკვიდრების ცნებასთან არ უნდა იყოს კავშირში.
ბაკე საქონლის საზაფხულო სადგომის დანიშნულებას ასრულებდა.
გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს
მთიანეთში, ზაფხულობით საქონელს აყენებდნენ სახლის წინ დერე-
ფანში (ქარიპანი) ან ბაკში. მესხეთში ბაკი დარბაზიდან საბძელში
გასასვლელ დერეფანს ეწოდებოდა, ხოლო ხევსურეთში ეზოს სა-
ხელწოდებით აღინიშნება კალიიანი სახლის პირველი სართულის წი-
ნა ყრუ კედლის შიგნით მდებარე სათავსო, რომელიც გამოყოფილია
ასევე ყრუ კედლით სამყოფისა და საძროხისაგან. აქ აბამდნენ ცხენს,
ჯორს და ხარს. არაფერია უცხო იმაში, რომ საქონლის საზაფხუ-
ლო თუ საზამთრო სადგომის აღნიშნული სახელწოდების მქონე
სათავსო, ბაკი (მესხეთი), ეზო (ხევსურეთი) საცხოვრებელი კომპ-
ლექსის შიგნით ექცევა, ან ესა თუ ის სამეურნეო სათავსო თავდა-
პირველ მნიშვნელობას კარგავს. ამ საკითხების კვლევა წარმოაჩენს
მათს თავდაპირველ დანიშნულებას; კარმიდამოსა და საცხოვრებელი
კომპლექსის განვითარების მაჩვენებელი უნდა იყოს სახელწოდება-
თა ამგვარი მონაცვლეობა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, საჩეხი ეწო-
დება სახლის უკან მდებარე ეზოს იმ ნაწილს, სადაც ზაფხულობით
საქონელს აყენებენ, ზოგან ამგვარ სადგომს ბაკი ჰქვია (სოფ. ქა-
ლოვანი).

ძველად საზაფხულო საძოვრებზე, მთაში, ძროხისა და თხის
სადგომსაც საჩეხი ეწოდებოდა, ცხვრისათვის ფარეხი გამოიყენე-
ბოდა. მსგავსად მესხეთის საერთო სასოფლო ხალხამისა (საქონლის
საზაფხულო სადგომი), ზემო იმერეთშიც სკოდნიათ საერთო სა-
სოფლო საჩეხი. ბინას უწოდებდნენ იმ ადგილს, სადაც კარავი, საჩე-
ხი და ფარეხი ჰქონდათ. ზემო იმერეთისათვის უცხოა ტერმინები—
ქართა, ბერა და აგვართა. ქვის ბერა ჰქონიათ ლოხოზე „თბილისს
იქიდან“ მოსულ მეცხვარეებს. საჩეხი აღმოსავლეთ საქართველოს
მთიანეთშიც გვხვდება, ოღონდ აქ იგი უკვე სხვა დანიშნულების სა-
თავსოს აღნიშნავს; ხევსურეთში საჩეხი ეწოდებოდა ქვის დაბალ-
პერიან ნაგებობას, სადაც ქალები ცხოვრობდნენ მენზესის დროს,
ხოლო ფშავეში საჩეხი დერეფნის გადმოხურულ ნაწილს აღნიშნავდა.

ზემო იმერეთში, მთაში, ადამიანის სადგომად ძელური ქობი ან კარავი ჰქონდათ. ძელურ ქობს დაჭდობილი მრგვალი ხეებით აგებდნენ და გვიროჭით (მცენარეა) ხურავდნენ. კარავი მოღობილი იყო და ტილოთი და გვიროჭით ჰქონდათ გადახურული. ქობში ვიდრე საწოლი ე. წ. კაბიჩა: შუაში გაპობილი მრგვალი ხეები (ყვროები) გაწყობილი იყო ოთხ ფეხზე. ზედ აგებდნენ თივას ან ნაქერალს და აფენდნენ თხის ან დათვის ტყავს. კაბიჩას თავსა და ბოლოში ლამფა უკეთდებოდა.

ზემო მოტანილი ეთნოგრაფიული მასალის სიძველეს ისტორიული მონაცემებიც უჭერს მხარს. მხედველობაში გვაქვს ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობები მეურნეობის ამ დარგის შესახებ. აი, რას წერს იგი: „პირუტყვი, თვინიერ აქლემისა, არიან ყოველნი და არა ეგოდენ მრავალნი, ვითარცა სხვათა საქართველოთა შინა. გარნა ცხოვარნი უდუმონი და კუდიანნი, მარად მშობელნი ტყუბთა, და ოდესმე სამ-ოთხთა, და არცა ჰყავთ არვედ. არამედ ძროჯა, კამბეჩი მროწლედ, ცხენი ჯოგად, რამეთუ არ უკმთ თივა, ვინაიდგან ზამთარცა მძოვრად არიან თვინიერ არგვეთსა და რაჟა ლეჩხუმისა“¹⁴. ვახუშტი თხის ჯოგების არსებობაზე არაფერს ამბობს, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ მეჯოგეობა შედარებით გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს (მეჯოგეობის განვითარების ერთ-ერთ ხელშემწყობ გარემოებად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ მე-19 საუკუნეში (სასაქონლო მეურნეობა კაპიტალისტური განვითარების ფაზას დაადგა). ამასთანავე ის ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ იმერეთში ცხვარი „არვედ არა ჰყავთ“-ო. ამ შემთხვევაში ვახუშტი უთუოდ აღმოსავლეთ საქართველოში არსებული ვითარებიდან ამოდიოდა, სადაც ყველგან, მთასა თუ ბარში, ცხვარი არვედ ჰყავდათ.

მეცხოველეობასთან დაკავშირებული რწმენები საერთო-ქართული რწმენა-წარმოდგენების ფარგლებს არ სცილდება.

ახალწელს იცოდნენ „საყოლიებლის (მსხვილფეხი და წვრილფეხი) შემოლოცვა“: ოჯახის უფროსი კაცი ბელლიდან გამოიტანდა მარცვალს და ფრინველს დაუყრიდა, თან გამრავლებას უსურვებდა. შემდეგ ბოსელში შევიდოდა, კარგ ცხენს, ხარს, ხბოს, ძროხას, საბმელოზე რაც იბმის, ხაჭაპურს გადაამტვრევდა და ეტყოდა — „როგორც ეხლა ხართ, ისე გამყოფოსთ კარგად ღმერთმა“. „იცოდნენ აგრეთვე ბოსელში გოგრის შეგორება — „ასე თელათ გამყოფოსთ ღმერთმაო“. ახალ წელს, დილით, გამოაცხობდნენ „ძროხის

¹⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 145—146.

პურს“ — დიდ ხშიადს, რომელსაც დანით ოთხად გასერავდნენ და ლობიოს მარცვლებს ჩააწყობდნენ. ოთხად გასერილი ხშიადი ძროხის ცურს გამოსახავდა.

ეროვნული
მემორიალური

რადგან ღორი ცალკე სადგომში იყო, მას ცალკე ამოშლიდადნენ, მოიტანდნენ ლობიან პურს და ერთ ქიქა ღვინოს. ღორს პურს შემდეგი სიტყვებით შეაქმევდნენ: მოშენდი, მომრავლდი, ბევრი გოჭები გეყოლოს. ახალწლის გარდა ბარბალობა დღესაც ლობიან პურს გადაამტვრევდნენ ღორს და ასევე ბევრი გოჭის ყოლას შესთხოვდნენ ღმერთს.

ახალწლის რიტუალში აღსანიშნავია ცეცხლისათვის ჯოხის „შეჩიხინება“. „როცა ნაპერწყალი ავა და ნაყინეულს გაყრის“, მეკვლე (მამკვლიერი) იტყვის: „ღმერთმა ჩემს მასპინძელს მისცეს ამდენი ხარი, ამდენი ძროხა, ამდენი შვილი“ (სოფ. ქორეთი, ჭალოვანი).

მარეშალი მფარველობას უწევდა ღორს, ქათამს, ინდაურს, მსხვილფეხს კი არა. როცა ავად გახდებოდა რომელიმე მათგანი, მარეშალს შეუთქვამდნენ, კარგად გვიმოყუე და გოჭს ან ქათამს დაგიკლავთო და სხვა.

წყლის კულტი იმერეთში ნაყოფიერების ხაზით ვლინდება და სარძვევე მეურნეობასთან არის დაკავშირებული. დეკეულის პირველად ჩამოწველილ რძეს (ხსენს) მდინარეში ასხამდნენ (დამდგარწყალში არ შეიძლებოდა ჩასხმა) და ამბობდნენ — „მაწველი იყოს წყაროს თვალივით“ (სოფ. დარყა); „ასე წყალივით ჩამოვიდეს რძე“ (ქორეთი); „ასე ღელესავით მოიწველეო“ (სოფ. ტყემლოვანი); ჭალოვანში რძეს ქოთანში ასხამდნენ და ქოთნიანად წყალში აგდებდნენ.

ზემო იმერეთში სცოდნიათ „ბეჭში გახედვაც“ — თუ ბეჭს „ჩერო“ ჰქონდა, იტყოდნენ — „კარგი ბეჭი არ არის, ჯავრანია“.

ავი თვალისაგან დასაცავად გამოიყენებოდა მწარე ბლის ტოტები. დიდ ხუთშაბათს დილით ოჯახის წევრი „უბარი“ (ხმას არ ამოიღებდა) ადგებოდა და ტყიდან მოიტანდა გარეული ბლის ტოტებს, „დაგვერგვილს“ (დაგრეხილს და დამრგვალებულს) დაარქობდა ვენახში, ბაქში, საჩხეხში, კრუხთან; შეაბამდა ხარს, ძროხას, ჩამოჰკიდებდა ბოსლის წინ. აქვე კიდებდნენ მწარე კვახს. ძროხას მწარე ბლის ტოტის გვირგვინთან ერთად კვირისტავესაც შეაბამდნენ ავი თვალის ასაშორებლად; „საკიდელის“ (ყველის კვეთის) ამოსარევი ჯოხიც მწარე ბლისაგან კეთდებოდა.

დიდ ხუთშაბათს იცოდნენ აგრეთვე „უბარი“ წყლის ამოტანა;

უბარი კაცი, ხეებს ნაყოფი რომ შერჩენოდა, წითელ ნაქვებს შე-
ბამდა, კაკლის ხეს კი კატაბარდას შემოუჭერდა.

თხების ჯოგში ავი თვალისაგან დასაცავად უნიშნო შავი ცხა-
პყავდათ გაშვებული, ძროხას კი რქებზე კვირისტაფის (იბრძენს)
(„თვალნაცემი“ თხა რძეს მოიკლებს, ძროხა კი „ეიფხუზება“), ხა-
რებს კი „ლინჭილასა და სათვალეს“ უკეთებდნენ (დაჭრილ ტყავზე
დააკრავდნენ ლინჭილას და სათვალეს და რქებზე მიამაგრებდნენ),
რაც მას იცავდა ავი თვალისა და ბუზებისაგან.

მთელ საქართველოში გავრცელებული რწმენის თანახმად —
გუგული „სძლევს ადამიანს, საქონელს“. ამიტომ ამის თავიდან ასა-
ცილებლად ადამიანი (განსაკუთრებით ფეხმძიმე ქალი) უძმელი არ
უნდა გასულიყო სახლიდან.

М. Н. МАКАЛАТИА

ЖИВОТНОВОДСТВО В ВЕРХНЕЙ ИМЕРЕТИ

Резюме

В работе показан этнографический материал, связан-
ный с уходом в разномножении скота, с заготовкой молочных
продуктов (возрастно-половое деление домашнего скота,
формы организации труда, заготовка корма, хозяйственные
строения и т. д.).

В симбиозном хозяйстве несколько ограниченного харак-
тера Верхней Имерети животноводство занимало одно из ве-
дущих мест.

Здесь разводили все виды домашних животных, извест-
ных в Грузии (корова, овца, козел, буйвол, свинья, лошадь,
юсел) и домашних птиц (курица, гусь, индейка, утка, це-
сарка).

Крупный и мелкий скот на протяжении всего года на-
ходился в деревне; исключения составляли лишь деревни,
расположенные в верхнем течении рек (Квирила, Думала,
Гезрула и т. д.), где в интересах скотоводства использо-
вались летние, а в некоторых случаях зимние или осенние, па-
раллельные, вспомогательные хозяйственные базы. Данная
система хозяйства называлась «органоба». Каштановые, бу-
ковые и дубовые леса, означенного района, создавали хоро-

ные условия для развития свиноводства. Стадо свиней с сентября до января паслось в лесу без пастуха. Основной пищей вместе с плодами каштана, дуба и бука являются корни папоротника (папоротник орляк).

Что касается козеводства, эта отрасль хозяйства в конце XIX и в начале XX века начала широко развиваться. Как видно по этнографическим данным в Верхней Имерети таких масштабов козеводства достигло под влиянием пастухов мегрелов, т. н. «меджоге» («джоги» — стадо). Они появились в лесах Верхней Имеретии в этот период. Мегрелы пастухи в основном разводили коз. Поголовье отдельных стад достигало от 400 до 700 голов. В стаде коз имелись также бычки и чернорунные овцы. Имеретины в результате контактов с ними начали заниматься этим делом, хотя нужно отметить, что «меджоге» имеретины были малочисленны.

Стада коз летом выгонялись на летние пастбища, а зимой сгонялись в лес, где устраивались зимние стоянки. Зимний корм коз составлял рододендрон понтийский и падуб. Пастухи около зимних стоянок на чащобах обрабатывали землю и сеяли кукурузу, фасоль и тыкву. Вместе с сыром они торговали на сачхерском базаре фасолью и тыквой. Сыр их производства пользовался большим спросом.

Несмотря на то, что в Верхней Имерети разводили овец, овцеводство здесь не носило такого интенсивного характера, как в Восточной Грузии. Распространенная когда то по всей Грузии безкурдючная овца сохранилась в настоящее время лишь в Имерети и ее условно называют «Имеретинской». Возможно, это объясняется тем, что форма и характер овцеводства в хозяйственном быту Верхней Имерети не изменились. Имеретинская овца не доится, употребляются лишь мясо и шерсть. Овечий сыр вообще неизвестен в Западной Грузии.

ბ. ჯალაბაძე

ფერმერული მეურნეობა ვარციხეში

სოფელი ვარციხე მდებარეობს სამი მდინარის — რიონის, ყვირილისა და ხანისწყლის თავშესაყართან, მდინარე რიონის მარცხენა ნაპირზე. ორმოციოდე წლის წინ სოფ. ვარციხე იჯანსახლებული იყო ძველი ციხე-სიმაგრის ქვემოთ, მდინარის პირას, ჭალაში. როგორც მოსახლეობა გადმოგვცემს, აქედან აყრა გამოუწვევია წყალდიდობას, რომლის დროსაც მრავალი საცხოვრებელი სახლი დანგრეულა. სოფლიდან მოშორებით, ხანისწყლის მარჯვენა სანაპიროს მიდამოებში, გაშენებულია ვარციხის მეღვინეობა-მევენახეობის საბჭოთა მეურნეობა, რომელიც შეიქმნა იმ მეურნეობის ბაზაზე, რაც 1917 წლამდე ეკუთვნოდა ფერმერ მ. ონანოვს.

მ. ონანოვის კაპიტალისტურ მეურნეობას საინტერესო ისტორია აქვს. ის მამულები, რომელიც შემდეგ ონანოვს ეჭირა, მის პაპას, სტეფანეს, შეუძენია 1860 წელს გენერალ მირსკისაგან; მისგანვე შეუსყიდია ნავთობის მოსაპოვებელი ადგილები ბაქოში. ყოველთვის ეს მირსკის დაგირავებული ჰქონდა სახელმწიფო ბანკში.

სტეფანე ონანოვს უცხოვრია მოსკოვში და ყოფილა რუსეთის სავაჭრო სამინისტროს მრჩეველი. მირსკისაგან მას შეუძენია 2000 ქცევაზე მეტი აჯამეთის ტყე და ვარციხის ტყის ნაწილი 1500 ქცევამდე¹. ამ მამულში მას გადაუხდია 470 000 მანეთი. ამ მოკლენასთან დაკავშირებით ონანოვის მეურნეობის მწარმოებელი ი. ხატი-სოვი წერდა, რომ თითქოს მან 5000 დესეტინა მიწა შეიძინა, რომლიდანაც 4700 დესტინა ეჭირა ტყეს, ხოლო 300 დესტინა სახნავ-სათეს მიწებს².

საუკუნის ბოლოს რკინიგზის გაყვანის საჭიროებისათვის სახნავ-სათესი მიწების რაოდენობა ტყის გაჩეხვამ ერთიორად გაზარ-

¹ „ღროება“, 1882, № 152.

² И. Хатисов, Ферма А. Апанова, ЗКОСХ, 1863, 2, № 2.

და. ახალი ნატეხი მიწები მევენახეობის განვითარებისათვის კარგ პირობად იქცა. ეს თავიდანვე გაუზარებია ალექსანდრე ონანოვის მას 1875 წელს სადგურ რიონის გასწვრივ მდინარე ტიფლისძარცხენა მხარეზე 3 კილომეტრის მოშორებით სახლი აუგია და აქვე აუშენებია მრავალი სხვადასხვა დანიშნულების სამეურნეო ნაგებობა.

ა. ონანოვის საქმიანობის შეფასება ამ მეურნეობის გაჩენის მესამე წელსვე დაიწყო. იწერებოდა საინფორმაციო ხასიათის წერილები, საიდანაც ვტყობილობთ, რომ ონანოვს საკმაოდ დიდი პერსპექტივები ჰქონია, რისთვისაც დაიწყო სახნავე-სათესი მიწების აქტიური ექსპლოატაცია. დათესა თურქეთიდან შემოტანილ ბრტყელფოთლიანი თამბაქო, ბამბა და სიმინდი. როგორც ჩანს, ამ მცდელობას ამაოდ არ ჩაუვლია და კავკასიის სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე მისი მეურნეობიდან წარდგენილ თამბაქოსა და ბამბის ნიმუშებს ჯილდოებიც დაუმსახურებია. იმისათვის, რომ აქტიურად ეწარმოებინა მეურნეობა, უცხოეთიდან გამოუწერია 20 გუთანი გოგენჰეიმის სისტემისა და მრავალი სასოფლო-სამეურნეო იარაღი: მწკრივად სათესი, საფარცხი, მწკრივთა შორის გასაფხვიერებელი, ბამბის საწმენდი, გერმანული უღლები გუთანში გამწევი ძალის შესაბამელად და სხვა. შემოუყვანია გაუმჯობესებული ჯიშის ჰოლანდიური ძროხა და ბულა მწარმოებელი, რუსული და ლაისტერის ჯიშის ღორები, ლაისტერის ჯიშის ცხვარი, კოხინხინისა და დორკინგის (ინგლისური) ჯიშის ქათმები და სხვა. დიდად ეფექტური შედეგი მიუღია იმერულ ღორთან რუსული ღორის შეჯვარებით. ამ მიპართებით, ე. ი. სოფლად გაუმჯობესებული ფერმერულ მეურნეობის წარმოების გზით დაწყებულმა მუშაობამ, მალე იცვალა სახე მას შემდეგ, რაც დაიწყო ფოთი-თბილისის რკინიგზის მშენებლობა, რომელსაც ესაჭიროებოდა დიდძალი ხის მასალა ლიანდაგისათვის. ამ მასალის მიწოდება ჯერ სტეფანეს, ხოლო შემდეგ ალექსანდრე ონანოვს უკისრია. შეძენილ ტყეში ხეებს ხერხვდნენ, თავისივე მუშით გადაქონდათ სახერხ ხარაჩოზე და ძელებად (შპალებად) დახერხილს აჯამეთის ტყეში შეყვანილი რკინიგზის შტოს საშუალებით ვაგონებით აგზავნიდნენ გზის მშენებლობაზე.

ტყის სამუშაოებში განსაკუთრებით დიდი როლდენობით ჩაება რაჭიდან მოსული მუშა-ხელი, რომელსაც მძიმე საბინაო პირობებში უხდებოდათ ცხოვრება. მათი თავშესაფარი იყო ყავრით გადახურული უბრალო ქოხები. ერთი სოფლიდან წამოსულები თავს

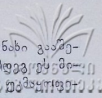
იყრიდნენ ერთ ქოხში. როგორც მოხრობლები გადმოვიყვებენ, ხისმიკრელები ათეულებად ცხოვრობდნენ. ათისთავი სამუშაოს ღებულობდა და ნამუშევარს აბარებდა. ამ ათეულიდან ჩვენთვის მოკრიგეობით ხაბაზის გამოყოფა, რომელიც ამხანაგებს სამუშაოს აბარაგებდა და შემოსავალს თანაბრად ღებულობდა. ზოგჯერ ხაბაზად ერთ რომელიმე პირს დანიშნავდნენ და მას ტყის სამუშაოებიდან ათავისუფლებდნენ. მუშები ჩეხდნენ ტყეს, სხეპავდნენ და ხერხავდნენ, ხოლო მოკრილი ხის მორების სახერხამდე მიტანასა და დახერხილი განძელების სატვირთო სადგურამდე გადაზიდვაზე მუშაობდნენ სოფელ ვარციხისა და მისი ახლო სოფლების მცხოვრებნი. ტვირთის გადაზიდვისათვის გამწევე ძალად ძირითადად გამოიყენებოდა კამეჩი. უფრო ადრეული ცნობები ჩვენთვის ხელმისაწვდომი არ იყო, ხოლო 1900 წლისათვის მეურმე, კამეჩის ურმით, დღევრად 2 მანეთს ღებულობდა, ხოლო მტვირთავი მუშა — 70 კაპიკს. მეურმეები გარდა ტყის სამუშაოებისა ონანოვის მეურნეობაში სხვა საქმესაც ასრულებდნენ. მაგ. სადგურ რიონიდან გადმოქონდათ საშენი მასალები, ღვინისა და კონიაკისათვის საჭირო ტარა (კასრები, ყუთები, ბოთლები და სხვ.), ყურძენი და სასპირტე ღვინო, ღვინის ქარხნიდან კი გადაქონდათ ღვინო და კონიაკი.

ფოთი-თბილისის რკინიგზის სამუშაოებმა ონანოვს დიდი შემოსავალი გაუჩინა, რის წყალობითაც მას ადვილად შეეძლო ინტენსიურად აეთვისებინა ტყეების გაჩეხვის შედეგად დარჩენილი უამრავი ახალნატეხი მიწა, რომელიც მევენახეობისათვის უდავოდ პერსპექტიულ ბაზას წარმოადგენდა.

ალექსანდრე ონანოვს ორი ვაჟი ჰყავდა — მიჰრანი და აბგარი, ორივესათვის საფრანგეთში მიუღებინებია განათლება. მიჰრანი მევენახეობა-მეღვინეობის სპეციალისტი ყოფილა, ხოლო აბგარი მეტყვევობისა. როგორც ჩანს, მამას კარგად გაუთვალისწინებია მათ ხელში არსებული ტყისა და მიწის შესაძლებლობა და მომავალი ექსპლოატატორებისათვის მეურნეობის სათანადო ცოდნაც მიუცია.

მალე, 1905 წლიდან, მიჰრანმა ვარციხის სახნავ-სათეს მიწაზე გააშენა საფრანგეთიდან ჩამოტანილი შამპანური ვაზის ჯიშები: შარდონე, პინო-შარდონე, სემილიონი, კაბერნე, ალიგოტე, ჰომბან-შენი და სხვ.

საფრანგეთიდანვე მას ჩამოუყვანია შამპანური ღვინოების სპეციალისტი, რომელიც ხელმძღვანელობდა შემდეგში აღნიშნულ მეურნეობას. ონანოვს ჩამოტანილი ვაზის ჯიშები გაუშენებია 80-მდე ჰექტარზე ვარციხის მიდამოებთან, აფხანაურში, და 20-მდე

ჰექტარი ბალდადში. ის სახნავ-სათესი, რომელზედაც ვენახი გაშენ-
 ნა, ადრე გლეხობაზე ჰქონდა საღალოდ ვაცემული. შემდეგ ვენახი
 წები გლეხობას ჩამოართვა, რამაც მშრომელთა დიდი უკმაყოფილე-
 ლება გამოიწვია.

1906 წელს მიჰრან ონანოვმა დაამთავრა ღვინის სარდაფის
 მშენებლობა და იმავე წელს სარდაფში შეიტანა ღვინო. ციკრე სა-
 კუთარ ღვინოს დაამზადებდა, მან წინასწარ რეკლამას მიმართა —
 საფრანგეთიდან ჩამოიტანა შამპანური ღვინოები კასრებით, დაიწ-
 ყო მათი ვარციხეში ჩამოსხმა და ბაზარზე გატანა ონანოვის მეურ-
 ნეობის ნაწარმის სახელით.

ონანოვის მიერ ჩამოტანილი შამპანური ყურძნის ჯიშები
 როგორც ადგილობრივი გლეხობა გადმოგვეცემს, მაღალმოსავლიანი
 გამოდგა. რაკი ონანოვი დაინტერესებული იყო, რომ შამპანური
 ღვინის წარმოებისათვის მეტი მასალა ჰქონოდა, გლეხობაში ავრ-
 ცელებდა ვაზის ფრანგულ ჯიშებს, რასაც გლეხობაც ინტერესით
 ეკიდებოდა და აპირებდა.

ერთი საყურადღებო მომენტია შესანიშნავი ამასთან დაკავში-
 რებით. 1908—1910 წწ. ონანოვმა პინოსა და შარდონეს ნამყენები
 დიდი რაოდენობით ჩამოიტანა საფრანგეთიდან. იმ გლეხს, რომე-
 ლიც ცნობას მოუტანდა მამასახლისისაგან, რომ მას ვენახის გაშე-
 ნება უნდოდა, ონანოვი უფასოდ აძლევდა ნამყენ ვაზს, მაგრამ იქ-
 ვე პირობას ადებინებდა, რომ ვენახი როცა დაისხამდა, ყურძენი
 მისთვის ჩაებარებინა. ყურძენში კი უწესებდა საკმაოდ მაღალ
 ფასს: თუ ადგილობრივი ყურძენი ბაზარზე ფუთი 60—70 კაპიკად
 ფასობდა, შამპანურის მასალაში იგი 1,5 მანეთს ჰპირდებოდა. მალე
 ვარციხეში და მის ახლო-მახლო სოფლებში: როკითში, როხში,
 დიდველაში, დიმში, ბალდადში, ფერსათში და სხვ. გაჩნდა შამპა-
 ნური ყურძნის ვენახები, რითაც მრეწველმა საკმაოდ კარგი მატე-
 რიალური ბაზა შეიქმნა.

გლეხობა, რასაკვირველია, აბარებდა არა მარტო შამპანური,
 არამედ ადგილობრივი ჯიშის ყურძენსაც, რომელსაც ონანოვი იყე-
 ნებდა სასპირტე დანიშნულებით. სპირტს შემდეგ მაიკოპიდან და
 ნოვოროსიისკიდან ჩამოტანილ მუხის კასრებში აძველებდა და კო-
 ნიაკს აზხადებდა.

ვარციხესა და მის ახლო სოფლებში შეკრებილი ზეპირი მასა-
 ლების მიხედვით, ჩანს, რომ ონანოვის ფერმერულ მეურნეობას
 დიდი გავლენა მოუხდენია ადგილობრივ სამეურნეო პირობებზე:
 გლეხობა გადატყდა, რადგან იგი, ფულის მიღებით დაინტერესე-

ბული, მეურნეობაში მოდიოდა სამუშაოდ და თავის მამულს რადღებას აღარ აქცევდა. მეურნეობაში მოდიოდნენ არამარტო მამაკაცები, არამედ ბავშვები, ქალები. ყველა მათგანი ემუშავებებოდა სამუშაო წლის თითქმის ყოველ დღეს. მათგან თვეობრივ ონანოვის მეურნეობის თავისებურება სწორედ ის იყო, რომ თავიდანვე იგი თავისუფალ მუშახელის დაქირავებაზე იყო აგებული.

დაქირავებული მუშახელი, რომელიც ონანოვს მეურნეობაში მუშაობდა, სამუშაო პირობების მიხედვით სამ კატეგორიად წარმოგვიდგება: პირველს განეკუთვნებიან დღიური მუშები, რიცხვობრივად ყველაზე მეტნი. მათი რაოდენობა მერყეობდა სეზონური სამუშაოების მიხედვით; მაგ. ბარვანზე, ვაზის გასხვლაზე, სარის შედგმაზე, შეყვლაზე, გაფურჩენაზე, ყურძნის კრეფაზე დიდი რაოდენობით გამოიყენებოდა დღიური მუშის შრომა.

ქალები ძირითადად ამ კატეგორიას ეკუთვნოდნენ, ე. ი. დღიურ მუშებად ითვლებოდნენ. ისინი 12 საათს მუშაობდნენ დღში. 1900-იანი წლებისათვის ონანოვი დღიურ მუშა-მამაკაცს 50—60 კაპიკს აძლევდა, დღიურ მუშა-ქალს კი 35—40 კაპიკს. მათ ე. წ. მუშაობის მწარმოებელი ტალონს უხევდა და აძლევდა, რომლის მიხედვით შემდეგ კვირას ან თვის ბოლოს ისინი ხელფასს ღებულობდნენ.

დაქირავებული მუშების მეორე კატეგორია იყო თვიური მუშა, რომელიც მოჯამაგირისაგან ცოტა განსხვავდებოდა. ის პირობით მოდიოდა მეურნეობის მფლობელთან, ერთი ან ორი-სამი თვით ურიგდებოდა და დღიურ მუშასთან შედარებით ნაკლებ ხელფასს ღებულობდა, სამაგიეროდ რამდენიმე თვის სამუშაოთი იყო გარანტირებული. იგი მეურნეობის ბარაკში იძინებდა და კვებითაც მეურნეობის ხარჯზე იყო.

თვიური მუშებიდან გაჩნდა მესამე კატეგორია მუშებისა, რომლებიც მეურნეობის მუდმივი მუშების სახით იყვნენ წარმოდგენილნი. ისინი პირველ ხანებში მეურნეობის ბარაკებში ცხოვრობდნენ. შემდეგში დაგროვილი ფულით სასახლკარე მიწის ნაკვეთს ყიდულობდნენ და იწყებდნენ ოჯახის შექმნას.

მეურნეობაში მუდმივ მუშად მოხვედრა ძნელი იყო, რადგან

³ დ. გოგოლაძე, კაპიტალისტური საქარმოები სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში რევორმამდელ საქართველოში (1830—1864 წწ.), თბ. 1959, გვ. 67; პ. რატიანი, საქართველოში კაპიტალიზმის განვითარების ისტორიისათვის, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. VI, ნაკვ. 1, თბ. 1951, გვ. 175.

მ. ონანოვი წინასწარ აღებინებდა პირობას, რომ ახალგაზრდა იმუ-
შავებდა მუდმივ მუშად, თუ იგი ცოლს არ შეირთავდა. ცოლის
შერთვისთანავე მას ითხოვდა და ნაცვლად სხვას ლებულობდა.

მუდმივ მუშათა კატეგორიაში ხვდებოდნენ უფრო შორი სოფ-
ლებიდან მოსული ახალგაზრდები. ისინი ძირითადად მუშაობდნენ
ღვინისა და კონიაკის ქარხნებში: სპირტის გამოხდაზე, კასრების
დამზადებაზე, სპირტის ჩამოსხმასა და დაძველებაზე, კონიაკისა და
ღვინის ჩამოსხმაზე ჩამოსასხმელი მანქანების მართვასა და სხვა
სამუშაოებზე. მარტო ღვინის ქარხანაში მუდმივი მუშების რიცხვი
35 კაცს უდრიდა, სეზონურ სამუშაოებზე კი ერთი ამდენი ემა-
ტებოდა.

მუდმივი მუშა სხვა, დროებით, მუშებთან შედარებით მაღალ
ხელფასს ლებულობდა. მაგ. ზეინალ გიორგი კებულაძეს თვეში
70 მანეთი ჰქონდა გასამრჩელო, ქამა-სმაც ონანოვის ხარჯზე იყო.
სარდაფის რიგითი მუდმივი მუშა თვეში 10—12 მან. ლებულობდა.

აფხანაურში, სადაც ძირითადად კონიაკის მასალა მზადდებოდა
და მისი ჩამოსხმა წარმოებდა, აშენებული იქნა ბარაკის ტიპის სა-
ერთო საცხოვრებელი სახლები, მიწიდან 80 სმ დაშორებული. სა-
ერთო ფართობი თითოეული ბინისა 50—70 კვ. მეტრი იყო და შეი-
ცავდა ორ-სამ ოთახს.

ცხადია, ძნელ პირობებში უხდებოდათ მუშაობა მუდმივ მუ-
შებსაც, რადგან დღეში 10 საათს და ზოგჯერ მეტსაც, ხოლო მე-
ვენახე მუშები 12 საათს მუშაობდნენ.

მ. ონანოვს, როცა მან შამპანური ღვინოების ჩამოსხმა დაიწყო
ადგილობრივი მასალით, ტარა (ბოთლი, საცობი) კვლავ საფრანგე-
თიდან შემოჰქონდა. შამპანურს უშვებდა როგორც მშრალს, ისე ნა-
ხევრადმშრალს. მშრალი გამოდიოდა მარკით „მარგო“. ეს მიპრან
ონანოვის ცოლის სახელი იყო. ნახევრადმშრალი კი მისი ქალიშვი-
ლის „ერას“ მარკით გადიოდა ბაზარზე. ჩვეულებრივ ღვინოს
„აფხანაურის“ სახელით უშვებდა. იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა
კონიაკის ჩამოსხმის საქმეს. საკონიაკე მასალად, გარდა ადგილობ-
რივი ჯიშებისა, რომელთაგანაც დიდი უპირატესობით თურმე იზა-
ბელა სარგებლობდა (რასაც ახლო სოფლებში ყიდულობდა), გა-
აშენა ფრანგული ყურძნის ჯიში პომბანშე, რომელიც ბევრს,
მთხრობლის თქმით — ერთი ძირი ერთ ფუთამდე, ისხამდა.

გარდა ამისა, მეწარმე დიდი რაოდენობით ყიდულობდა ყურ-
ძენს ბათუმისა და ქობულეთის რაიონებში, საიდანაც ტკბილს ვა-

გონებით ეზიდებოდა რიონის სადგურამდე და აქედან კასპეთით სპირტის სახდელ ქარხანაში — აფხანაურში, გადაქონდა. კონიაკი გადიოდა ბაზარზე „კავკასიური კონიაკის“ სახელით. მისი მფლობელი როგორც სამ, ისე ხუთვარსკეღავიანს (მეტი სიძველეს მქონეს).

ონანოვი ღვინის ჩამომსხმელ და გამსაღებელ პუნქტებს იჩენდა დიდ ქალაქებში: პეტერბურგში, მოსკოვში, ოდესაში, თბილისში და სხვ. ფართოდ იყენებდა რეკლამას. მაგ. ღვინის ან კონიაკის ყუთებში ათავსებდა ასანთის ბუდეს, საათს, ან რაიმე სუვენირს, რითაც თავის პროდუქციას პოპულარობას უზვევდა.

ონანოვს ჰქონდა ორი აგურის ქარხანა, რომელშიც 20-მდე მუშას ამუშავებდა. მუშები ძირითადად ადგილობრივი ყოფილან, ნაწილი კი ზემო იმერეთიდან. აგურის ქარხნებს მუშაობა დაუწყიათ 1900-იანი წლებისათვის. აგური ძირითადად ღვინის ქარხნისა და მისი სათავსოების, აგრეთვე მეურნეობის მუშათა საცხოვრებელი ბარაკების მშენებლობისათვის გამოიყენებოდა.

მ. ონანოვმა მეურნეობაში შექმნა, აგრეთვე, წნელის სკამების, მაგიდებისა და კალათების სახელოსნო, რომლის ხელმძღვანელად ოდესიდან მოუწვევია სპეციალისტი სერგეი ვარონა. სახელოსნოში 10 კაცი, ძირითადად ახალგაზრდები, მუშაობდნენ (როკითლები და დიდველენი). მათ თვიურად 7 მანეთს აძლევდნენ. ჭამა-სმით ონანოვის ხარჯზე იყვნენ და ბარაკებში ცხოვრობდნენ. კალათებს იყენებდნენ როგორც თვით მეურნეობაში ყურძნის საკრეფად, ისე ბაზარზე გასაატანად. საკალათე მასალას ღებულობდნენ ოდესიდან, შემდეგში სახელოსნოს დაუწყია ადგილობრივი ტირიფის წნელის გამოყენება, რომელსაც იძენდა სოფელ სადემეტრაოში გლახ ჩიკვაიძისაგან. მალე ორ ჰექტარზე წითელი ტირიფი თავადაც გაუშენებია და ამით საქმე გაუადვილებია.

კალათების სახელოსნოში დამზადებული წნელის ავეჯით ორთვეში ერთხელ ტვირთავდნენ რკინიგზის რამდენიმე ვაგონს და თბილისში ჩამოჰქონდათ გასასყიდად. აქ ვერის დაღმართზე, ახლანდელი ღვინის ქარხნის ასწვრივ, საცხოვრებელი სახლის ქვედა სართულზე წნელის ავეჯის გამსაღებელი მალაზია ჰქონდათ მოწყობილი.

გარდა ამისა, ონანოვს არენდით ჰქონია აღებული ეკლარისა და ჭოგნარის ქვის საბადოები, რომლიდანაც საკმაოდ დიდ მოგებას ნახულობდა. აღნიშნულ საბადოებზე მომუშავე მუშებსაც ბარაკებში უხდებოდათ ცხოვრება, ჭრიდნენ ძირითადად საშენი დანიშნულების ქვას, რომელიც იგზავნებოდა როგორც ქუთაისის საქალაქო

მშენებლობის, ისე თბილისისა და სხვა ქალაქების მიმართულებით.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ონანოვის მეურნეობა მენშევიკურმა მთავრობამ ნაციონალურ მეურნეობად გამოაცხადა. მას შეუფასეს ღვინის ქარხანა, შეაძლიეს მისი საფასური, მაგრამ ონანოვს არ უნდოდა ამ მეურნეობის ხელიდან გაშვება და ამ საქმეში ჩაურევია ინგლისის წარმომადგენელი⁴. ინგლისელი ამოდ არ ერეოდა ონანოვის სამეურნეო საქმეში. მასზე ადრე გერმანიის მთავრობა უშამდგომლობდა. ონანოვს იმპერიალისტურმა ომმა გერმანიაში მოუსწრო, იქ მას საკმაოდ დიდხანს დაუყვია, როგორც ჩანს, გერმანელებს ონანოვისნაირი კაცი საქართველოში ძვირად უღირდათ, ამიტომ მათ ჩარევას თავისი საფუძველი ჰქონდა.

მენშევიკურმა მთავრობამ ვერ შეძლო ონანოვისეული მეურნეობის რენტაბელობის უზრუნველყოფა. ღვინის ქარხნის მუშები დაბალი ხელფასის გამო სამუშაოზე არა ჩერდებოდნენ და თავის სოფლებს უბრუნდებოდნენ. ვენახი და ხილის ბაღი მოუვლელი-საგან თანდათან გამეჩხვრდა და განადგურების გზას დაადგა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ ვარციხის მევენახეობა-მელვინეობის მეურნეობის მუშათა ცხოვრებაში ახალი ერა დაიწყო. მეურნეობის ახლებურად გარდაქმნის საქმეში დიდი შრომა გასწიეს აქ მომუშავე ძველმა კადრებმა. მეურნეობის მუშებისათვის აშენდა ახალი საცხოვრებელი ბინები, სკოლა, სამკითხველო, საავადმყოფო, კლუბი და სხვა კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დაწესებულებები.

1961 წელს ვარციხის მევენახეობა-მელვინეობის საბჭოთა მეურნეობას გამოეყო ღვინის ქარხანა. აფხანაურის მუშათა დასახლების, სოფლების: როკითის, დიდველისა და ვარციხის კოლმეურნეობების ბაზაზე შეიქმნა ვარციხის მევენახეობის საცდელ-საჩვენებელი საბჭოთა მეურნეობა.

მეურნეობის განკარგულებაშია ახალი სასოფლო-სამეურნეო მექანიზაცია. შრომითს საქმიანობაში ჩაბმულია 500-მეტი მუშა-მოსამსახურე. ვარციხელებს ყველა პირობა აქვს იმისათვის, რომ მათი მეურნეობა სანიმუშო იყოს.

⁴ პ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX—XX სა., ტ. II, 1956 თბ., გვ. 943.

ФЕРМЕРСКОЕ ХОЗЯЙСТВО В СЕЛЕ ВАРЦИХЕ

Резюме

Село Варцихе находится вблизи г. Кутанси, на левом берегу реки Риони. С 1860 года здесь образовалось капиталистическое хозяйство Онанова. Форма ведения хозяйства выражалась в производстве лесных материалов, в виноделии, изготовлении строительных материалов, (кирпич, известь, камень) и других.

Характерной чертой этого хозяйства является то, что со дня образования во всех видах работ широко был включен наемный труд.

Рабочую силу составляло крестьянство, как из близких селений, так же и приезжих из далеких уголков Западной Грузии. Например, лесопильщиками работали крестьяне из Рача.

В работе показано постепенное развитие хозяйства. Автор различает три категории рабочих, которые производили обработку виноградников, собирали виноград, работали на винном заводе и исполняли разные поручения.

В первую категорию входили рабочие, которые работали подневно. В эту категорию входили рабочие из ближайших селений, в том числе женщины и дети. Женщины и дети работали рядом с мужчинами в день 10—12 часов, но зарплату получали 10—15 коп., меньше чем взрослые мужчины.

Во вторую категорию входили временные рабочие, которые в связи с сезонными работами находились на работе постоянно 3—4 месяца. Им платили меньше, но их кормили и давали возможность ночевать в бараках (бараки были построены специально для сезонных рабочих).

К третьей категории относились постоянные рабочие, которые работали систематически на винном заводе или следили за механическим оборудованием завода.

В работе даются конкретные материалы для характеристики этого хозяйства.

5. რეზიუმე

მკვლელობა იმერეთში*

წლების მანძილზე შეკრებილი მასალა მოწმობს, რომ იმერეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მეღვინეობას ღრმა ფესვები გააჩნია. იგი საყოველთაოდ გავრცელებული, ერთი ძირიდან მომდინარე ძველი ქართული მეღვინეობის ნაკადია. მეღვინეობის განვითარებას აქ წინ უძღვოდა ყველა საჭირო ობიექტური პირობა — მადნეულის საბადოები, წყალი და ხე-ტყე. ჩანს, ლითონთა დამუშავების კულტურამ ადრევე იჩინა თავი და ამ ნიადაგზე ფართოდ განვითარდა მკვლელობა, რომელიც რამდენიმე ტოტალ ჩამოყალიბდა: რკინამკვლელობა, სპილენძმკვლელობა, ოქრომკვლელობა. ზოგი მათგანი თავის მხრივ ცალკეული დარგების შემცველი გახდა და განვითარების საკუთარ გზას დაადგა. იმერეთის მკვლელობის ფაქტობრივი მონაცემები მკაფიოდ ასახავს ამ გარემოებას.

უნდა აღინიშნოს, რომ გასაბჭოებამდე და ერთ ხანს ამის შემდეგაც მკვლელობის აღნიშნული დარგები სრული სახით იყო წარმოდგენილი და მუშაობა მთელი დატვირთვით მიმდინარეობდა. ბოლო ხანებში მკვლელობის „ხელადი“ შედარებით ვიწრო მოთხოვნა ნიღების საგანი ხდება. მხოლოდ ზოგიერთი საგანი არ კარგავს თავის რეალურ მნიშვნელობას და პრაქტიკული გამოყენების საჭიროებას. ასეთებია სასოფლო-სამეურნეო და სახელოსნო რკინის იარაღი, სახარშავი და საარყე სპილენძის ქვაბები, ოქრო-ვერცხლის სამკაულები და სხვა.

იმერეთის სინამდვილეში თუ არა გაბმულად, სპორადულად მაინც არსებობს სპილენძის, რკინისა და ოქრო-ვერცხლის ხელოსნური წარმოება. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს საჩხერის, წულუკიძის, მაიაკოვსკის, ჩხარის ხელოსანთა საქმიანობა.

* წერილი იბეჭდება ავტორის გარდაცვალების (1974, 19/V.) შემდეგ.

მიუხედავად იმისა, რომ იმერეთის აწინდელი ყოფისათვის მკვდლობა უწინდებურად მნიშვნელოვან როლს ვერ თამაშობს, მისი ხვედრითი წონა მაინც საგრძნობია.

როგორც ცნობილია, იმერეთისათვის მეურნეობის წარმოადგენს „მიწარობა“ ანუ მემინდერეობა-მევენახეობა წარმოადგენს, რომელსაც ქმედითად ეხმარება ხელოსნობის დარგები: მკვდლობა, ხითხურობა და სხვ. ამ მიმართებით ყურადღებას იქცევს სამეურნეო იარაღები და ადგილზე დამზადებული ჭურჭელი: იმერული კეკო თოხი, ოკრიბული ცული, სახელოსნო ნაჯახი, ახოს თოხი, წერაქვი, საწყლე — სპილენძის თუნგი, საარყე ქვაბი და სხვა, რომელთა სახეობრივი სიმრავლე თუ სრულყოფა, როგორც ჩანს, განაპირობა აქაურმა მელითონეობამ — რკინა-სპილენძის დამუშავების მაღალმა კულტურამ. თუ რამდენად ღრმა და მდიდარი ტრადიციები გააჩნდა აქ ლითონთა დამუშავებას, ამას ნათლად გვიჩვენებს მაღნეულის ადგილობრივი საბადოების არსებობა და მათი ათვისების ფაქტები: ყვირილის სათავეებთან მდებარე პერევის, სინაგურის, თედელეთის ძველი მელითონეობის წარმოების ნაშთები და განათხარი ნივთების იშვიათი ტიპები, მდიდარი არქეოლოგიური მასალა. ცხადია, მკვდლობის აწინდელი სურათი მხოლოდ სუსტი გამოკრთომაა მელითონეობის იმ მდიდარი და მაღალი კულტურისა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მდ. ყვირილსა და რიონ-ენგურის აუზებში.

იმერეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დღეს, როგორც ითქვა, მკვდლობისა და საერთოდ ხელოსნობის დარგების შესახებ ნაკრძალი ცნობებიცა გვხვდება. თითო-ორი იმ მკვდელი თუ გვხვდება ძველი ხელობის საფუძვლიანი მცოდნე. მართალია, ზოგიერთ ადგილას დღემდე არ გაუქმებულა რკინა-სპილენძის დამუშავების სახელოსნოები, მაგრამ მათ აკლიათ ის ცხოველმყოფელი ძალა, რომელიც მანამდე ასაზრდოებდა ხელოსნობის ამ დარგებს. მაგალითად, დაბა საჩხერეში სპილენძის დამუშავებას — მექვაბეობას, ახლაც მისდევს შაქრო ილიკოს ძე გრძელიშვილი, რომელიც წარმატებით აგრძელებს მამაპაპურ ხელობას, მაგრამ ეს ადგილობრივი მოთხოვნილების თავისებურებით თუ აიხსნება. სულ სხვა იყო, როდესაც სპილენძის ჭურჭელი საოჯახო ყოფის, თუნდაც მშითვის, აუცილებელ საგანს წარმოადგენდა.

მ. გრძელიშვილის ჩვენებით, სპილენძის დამუშავების საქმეში ყველაზე ძნელ საქმნარს წარმოადგენდა ძველი, ჯართი, სპილენძის ხელახლა გადაწურვა და მიღებული კვერის გაყვანა ფურცლად. ამ

სამუშაოს, მისი სიტყვით, სჭირდებოდა 5 კაცი, ვინაიდან სპილენძის ზოდის გაყვანა „შოლტად“ მხოლოდ ხელკერით წარმოება და მოითხოვს დიდ ფიზიკურ ძალას. ასევე საყურადღებოა მისი მეთეობა სპილენძის საწრთობად კერვის წესის გამოყენების შესახებ, როგორც აღნიშნეთ, მკედლობა იმერეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში წარმოდგენილია ძირითადად სამი სახით: ოქრო-მკედლობა, სპილენძის მკედლობა და რკინის მკედლობა. თავის მხრივ, თითოეული მათგანი შეიცავს ცალკე განაყოფს. მაგ. მესპილენძეობაში იგულისხმება მექვაბეობა და ზეინკლობა, ოქრომკედლობაში — სამკაულის ქედვა და იარაღის მორთულობა. რკინის მკედლობაში — „წმინდა მკედლობა“ და ნალბანდობა და ა. შ. ამ თვალსაზრისით თითოეული დარგი სამკედლო ხელობისა შეიძლება განვიხილოთ იმის კვალობაზე, თუ როგორია ამ დარგის შიგნით მოხელეთა შორის სამუშაო ორგანიზაცია და ტექნიკური დიფერენციაცია.

საკვლევი რაიონი ამ მხრივ საკმაოდ თავისებური და ლოკალური ხასიათის მონაცემებს შეიცავს. ზემო იმერეთი, როგორც შედარებით მთავორიანი კუთხე, ვაკე იმერეთისაგან განსხვავებული გეოგრაფიული პირობებით ხასიათდება და ერთგვარად განიჭივება როგორც მატერიალური კულტურის ზოგიერთი ელემენტით, ისე ზელოსნობის ამა თუ იმ დარგის მიხედვით. როგორც ერთი, ისე მეორე კუთხე სამუშაო იარაღების განსხვავებულ სახეს მოითხოვდა, ვინაიდან განსხვავებული იყო, როგორც ითქვა, მათი გეოგრაფიული პირობები. მაგ., ვაკე იმერეთისათვის დამახასიათებელი ქალის თოხი ზემო იმერეთში ვერ გამოდგებოდა, სამაგიეროდ აქ გამოიყენებოდა კეკო თოხი, რომელიც გამსაკუთრებით ღომის კულტურას შეესაბამებოდა. განსხვავებული იყო თითოეული რეგიონის სატრანსპორტო საშუალებანი და სახვნელი იარაღები.

წიაღისეულის მიხედვით ზემო იმერეთი ერთობ მდიდარი იყო. აქ იყო რკინისა და სხვა ლითონთა საბადოები, გიშრის, სამასალე ქვისა და მთის ცვილის შემცველი ადგილები. ამ ნიადაგზე წარმოიქმნა ქვითხურობის, მელითონეობის და მეგიშრეობის ხელობები. წარმოების აღნიშნული დარგები აძლევდა ადგილობრივ მოსახლეობას საარსებო საშუალებას სახნავ-სათესი მიწის სიმცირის პირობებში. ეს ვითარება, ცხადია არ გამოორიცხვდა ვაკე და ზემო იმერეთის სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო ერთიანობას, რამდენადაც აღნიშნული განსხვავება კუთხურ-ლოკალური ხასიათის მოვლენას წარმოადგენდა.

ამის ხაზგასმა იმიტომ დაგვიჭირდა, რომ ზემო იმერეთის სამეურნეო ყოფაში წარმოდგენილი სამუშაო იარაღები და ხელტუჩკელი დაკავშირებულია ზემოაღნიშნული ხელოსნობის დაგვიგებთან, განსაკუთრებით ქვითხურობასა და მელითონეობასთან. ქვა და რკინა ძნელად დასამუშავებელი მასალაა, რომელიც მოითხოვს არა თუ ჩვეულებრივ რკინის იარაღს, არამედ ფოლადისაგან გამოკედილ ხელტუჩკელს. ამ მიმართულებით ფრიად საინტერესოა ქვისა და რკინის დასამუშავებელი ფოლადის იარაღები, რომელთაც იყენებდნენ აქაური ხელოსნები თავიანთ საქმიანობაში. ეს იარაღი, როგორც ითქვა, განსხვავებულ მიდგომას მოითხოვდა როგორც ტექნიკური დამუშავების, ისე ფორმა-მოყვანილობის მიხედვით. ამ მიმართულებით, თუ გავითვალისწინებთ სამუშაო კედური იარაღებს შინაარსსა და მოყვანილობას, აშკარად დავინახავთ მათში საქმნართან მორგებულ და ხელმარჯვედ შეწყობილ ქვა-ლითონისა და ხის დასამუშავებელი იარაღის ტიპებს. მხედველობაში გვაქვს ქვის საკოდი იარაღები: სავარცხელი ანუ კბილდაჭრილი კვერი (იგი მრავალი სახისაა), საჩეკი ორწვერა, წერაქვი ტარალი, საკოდელი და სხვა; კეკო თოხი და ბართოხი მიწის სანგრევად, ოკრიბული ცული, სახელოსნო ნაჯახი, წალდი, სასხლავი, სავაზე, ასტამი, საკეცური, ხათრიტი (ხუთქიმიანი შამფური), წელსაკიდი და ნა, სატევარი და სხვა. აღნიშნული რკინის ხელაღი, რაც მთავარია, სახმარადაც ადვილი და მოქმედებითაც ერთობ შედეგიანი იყო. მათ არც გამძლეობა და სიჯიქე აკლდათ. ზოგიერთი მათგანის სახე ისე სრულყოფილი იყო, რომ გაცვეთის შემდეგაც ვარგოდა პირის წასამატებლად და ტანის აღსადგენად. ამგვარ ხელაღზე ანბობდნენ: მისი ტანი და პირი ერთნაირად ჭრისო.

განსაკუთრებით გამოირჩეოდა საკედური ქურა, რომელიც ერთიანი ქვისაგან იყო გამოჭრილი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამგვარი ორიგინალური ქურების შემუშავება ხანგრძლივი დაკვირვებისა და ემპირიული ცოდნა-გამოცდილების ნიადაგზე უნდა მომხდარიყო. რაკი ქურისათვის ყველა ქვა არ გამოდგებოდა, ჩანს, ადრინდნვე მიაგნეს ისეთი ჯიშის ქვას, რომელიც უძლებდა მაღალ ტემპერატურას და ცეცხლში არ სკდებოდა. ამასთან ადვილად არ დაიშლებოდა და აიტანდა მუდმივ რყევას. ამ მხრივ არანაკლებ საყურადღებოა ქვის საწნეხებისა და წისქვილის ქვების—დოლაბების, მოქრის საქმის კარგი ცოდნა¹.

¹ მაგ. სკიპას დელეში (ტყიბულის რ-ნი) იჭრებოდა საწისქვილო ქვები, რომე-

საერთოდ იმერული მკედლობის ნახელავი ხასიათდება ვარკვეული ღირსებით, უხეში, საქმნარს მოურგებელი და უშნო ხელადი ძალზე იშვიათია.

ველზე მუშაობის შედეგად გამოვლენილი ძველი წარმოების ნაშთებისა და რკინის წარმოების ახალი უბნების შესწავლის საფუძველზე, ასევე სათანადო სპეციალური ლიტერატურული მონაცემების გათვალისწინებით იმ დასკვნამდე მივდივართ, რომ მეურნეობის ეს დარგი ქართველი ხალხის ეკონომიურ ცხოვრებაში დიდ როლს თამაშობდა და საყოველთაოდ გავრცელებულ საქმიანობას წარმოადგენდა. როგორც ითქვა, იმერეთის ტერიტორიაზე მელითონეობისა და საერთოდ მკედლობის განვითარებისათვის ყველა საჭირო ობიექტური პირობა არსებობდა, ამიტომ, ბუნებრივია, როგორც ფერადი, ისე შავი მეტალურგიის განვითარებას საქართველოს, კერძოდ იმერეთის, სინამდვილეში ადრევე ჩაეყარა საფუძველი და თავის დროისათვის მაღალ განვითარებას მიაღწია. ამას გვიჩვენებს არა მარტო საწარმოო წესები და აღჭურვილობა, არამედ მასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია და რწმენა-წარმოდგენები.

ხანგრძლივ საწარმოო გამოცდილებაზე დამყარებული ლითონების დამუშავების ტექნოლოგია განაპირობებდა მაღალი ხარისხის სამეურნეო, საბრძოლო, საოჯახო და სპეციალური დანიშნულების იარაღების შემუშავებას. მოწინავე სამეურნეო იარაღები ხელს უწყობდა და წინ სწევდა სოფლის მეურნეობის შინამრეწველობასა და ხელოსნობის დარგების განვითარებას.

კითხვა იბადება: როგორია დღეს იმერეთის მკედლობის სურათი და რაში გამოიხატება მისი რეალური, პრაქტიკული მნიშვნელობა სოციალისტური მეურნეობისათვის. თამაშობს თუ არა იგი უწინდებურად რაიმე როლს ახალი საზოგადოების ცხოვრებაში? ცხადია, საზოგადოებრივ და სამეურნეო ცხოვრებაში მკედლობის როლი და მნიშვნელობა დღეს ის არ არის, რაც იყო. ამჟამად იგი ვერც დაკმაყოფილებდა საზოგადოების გაზრდილ მოთხოვნილებას თავისი ხელოსნური ხასიათისა და განზომილების გამო. ინდუსტრიისა და ტექნიკის განვითარების მაღალი დონე უძღურს ხდის ხელოსნური წარმოების წესებსა და საშუალებებს. მას მხოლოდ ერთგვარი დამხმარე როლია რჩება. სწორედ ამ როლს ასრულებს იმე-

ლიც გაქონდათ საქ. სხვადასხვა კუთხეში. ამ მხრივ ნიშანდობლივად გვეჩვენება შისქვილის ქვათა მეგრული სახელწოდება „სკიაბუ“.

რეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მკედლობა და აქა-იქ მომსახურებას უწევს, განსაზღვრულ ჩარჩოებში, მოსახლეობის მოთხოვნილებასაც.

ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება დასახელებულ იქნეს ძველი თაობის მოხელეთა მონათხრობი, რის საფუძველზე კარგად ჩანს მკედლობისა და საერთოდ მეღვინეობის ადრინდელი როლი და მნიშვნელობა ქართველი ხალხის სამეურნეო და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

საერთოდ, ესა თუ ის ხელობა იქ იკიდებდა ფეხს, სადაც ამისათვის არსებობდა კეთილნაყოფიერი როგორც ობიექტური, ისე სუბიექტური პირობები. საკუთრივ მკედლობის ხელობისათვის იქ მიუყვიათ ხელი, სადაც საამისო პირობები რეალურად არსებობდა და გამართლებაც ჰქონდა. იმერეთი, განსაკუთრებით მისი ლაჯადა ადგილები ზემო იმერეთის სახით, უაღრესად ხელსაყრელ პირობებს შეიცავდა როგორც წიაღისეულის მხრივ, ისე თავისი მწირი ადგილებით მკედლობის განვითარებისათვის. მოგვყავს ამის თაობაზე ზოგიერთი საინტერესო მითითება ძველი მკედლებისა, რომელთა მონათხრობი ჩავიწერეთ 1938 წელს.

„ნახშირა“ (იგულისხმება რკინის მადანი — ქვანახშირი, ნ. რ.) აქ ყველგან იყო. წინათ იმას არაფერში არ ვიყენებდით. ჩოხების საღებავად იცოდნენ მისი ჩაყრა საღებავში. მეორე იყო, შავიქვა „ნიკოლისქვა“ ერქვა იმას (იგულისხმებოდა ლითონის ქვა, ნ. რ.). აქ იყო ეს ქვა ტყიბულში — „ქოლომოურის“ ადგილებში. ახლაც აქ დიდი ნათხარი ადგილებია უწინდელი. ძირს რომ ნახშირი იყო, ზეით ეს ქვა იდვა — ნიკოლისქვა, წაბლიფერი იყო. წინათ ჩვენი მამა-პაპა ამუშავებდა ამებს თურმე“.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს რკინის მოხელის, მკედელ მალაქია ივანეს ძე ბოჭორიშვილის (102 წ. ტყიბული) ნათქვა. მი: — „ჩემი ბაბუა რომ ამუშავებდა რკინას, ეს კაა მახსოვს. უმაღლესი მკედელი იყო აქ. „სამკედურ სახლს“ ვეძახდით, იქ გვქონდა გამართული „სამკედური“ — ქვის დიდი ქურა იყო. თირიქვისა კეთდებოდა, იმიტომ რომ იგი ცეცხლში არ სკდება. ახლა რომ სკობას ღელეში სასაცეცხლე ქვაა და საცეცხლეებს რომ ვამზადებთ, იმისთანა ქვა იყო, ცოტა იმაზე რბილი ქვა. ქვას ერთ მხარეზე ჩაჭრილი ჰქონდა. იქიდან დაუგებდით თიხის შტვირს და საბერველს. გულში ამოდებული იყო ჯამივით და ერთგან ძირში გზად ჰქონდა ნახვრეტი, ქუჭყის გასავალი. თიხის შტვირს ჩვენ ვაკეთებ-

დით ხის კალაპოტით, იმას ერქვა მარძალი. როცა რომ იწოდო
შტვირი, უცვლიდით ახალს. შტვირში უკანიდან ეწყო ლერწმის
მასრები და ამ მასრებს ხან დაეამოკლებდით და ხან დაეცვამებოდით.
დით — წინ წაწვედით, როცა რომ შტვირი იწვოდა. ლერწმის შეყ
რილი იყო ხის ბოძალა „პაიქაში“. პაიქა თავიდან ბოლომდე გახე-
რეტილი იყო და წამოგებული ქონდა თხის ტყავის საბერველი.
წინ და უკან უბერავდა და დიდი ძალა ქონდა. ეს ხის პაიქა დამაგ-
რებელი იყო მაგრა და არ იშლებოდა. შტვირს გადაშლილი („გორ-
გლიანი“, ნ. რ.) თავი ქონდა, რომ მეტი გამძლე ყოფილიყო“.

„ნითოლის — ნიცოლის ქვა იყო წაბლისფერი, მაგარი, მისი
რკინაწიდა ახლაც ქვეყრია. ამ ნითოლს აღულებდნენ და აღნობდნენ
რკინათ. ეს ქვა ამოქონდათ მიწიდან და დაახვავებდნენ. მერე მი-
ქონდათ სახლში და ორჯერ აღულებდნენ ქვის ქურაში, წაბლის
ნახშირით, გაურევდნენ ცოტას რკინაწიდას. ჯერ ქურაში ცეცხლს
გააჩალებდნენ და იმაზე, თავზე დააყრიდნენ წვრილათ დაფშენილ
მადანს და ქალმა რომ ყველი ამოიყვანოს ისე ამოყავდათ რკინა.
ამას ჯერ ქვაზე გაბეგავდნენ და მერე დაგვემლაზე შეკვერავდნენ,
მოჭნიდნენ. თუ შესამედაც გააღულებდნენ თლა ფოლადი იყო.
საღნობი ქურა, როგორც გითხარით, რბილი ქვისა იყო, რომ არ
გამსკდარიყო. სამკედური სახლი ერქვა, საცა რომ ეს კეთდებოდა.
ცალკე იდგა ეზოში. ხის სახლი იყო. დიდ ნატეხებს რკინის უროთი
ფშვიდნენ. რკინა ხორხმარწუხით გადმოქონდათ. მერე გააკალა-
პოტებდნენ, საპიწკალი ცვდებოდა რო კვერავდნენ. რასაც ვაკე-
თებდით, ის იყო ხელადი, ნაკეთები. ფერთხი გვექონდა ჩალის,
წყლის მოსაშხურებლათ“.

„მქედელს ძალიან შეელოდა რკინის მიღულებაში სილა. მიწის
სილაა ამაში ყველაზე კარგი. მე ვარ ამის მენახსოვარე. სხვა არა-
ვინაა ახლა ჩემზე ხნიერი. მქედელი მოხერხებულ, მარჯვე კაცად
ითვლებოდა“.

მქედელი ბოჭორიშვილი კვლავ გადმოგვეცემს: „მქედლობა მა-
მაჩემისაგან ვიწვალე. ჩვენში ორი მქედელი იყო მარტვა... ვქედავ-
დით ცულებს, ნაჯახებს, წალდებს, დანებს, კარბას, კარების რა-
ზებს, ნალებს და ამისთანებს... თოხებს, ნამგლებს, ხოწებს, საკე-
ცურებს, თუ რკინა მეორე რკინას დავადევით და ისე მივადუღევით,
ამას „დასადებლება“ ქვია. დავასადებლებთ, როცა გაცვდება
რკინეული. როცა დაფოლადება გვინდა, პირს გაუპობთ რკინას და
ჩაურთავთ ფოლადის ნაჭერს — დავაფოლადებთ. თუ კარგად არაა

გადუღებული მიღუღებულთან უჩნდება ბზარი — იტყვიან ფიჩი გამოაჩნდა-ო. როცა რკინას ვკედავთ საქმეა წრთობა. რკინა ხან მაგარია, ხანაც რბილი; თუ მაგარია, იმაზე ვიტყვით ფიტხელიათ, თუ არა და რბილიო... ეს წრთობაზეა დამოკიდებული. რომ გავახურებთ მაგრა: საბერველით უბერავთ ქურაზე და ნახშირს შემოვახვევთ მარწუხით და დაუწყებთ რქენას, კედვას დგვემლზე ხელკვერით. დროდა დრო, იქვე გვიდგია გობი წყლით, ან კიროლი წყლით და იმაში ვაწრთობთ გასამტყიცებლად. ნახშირი თუ არ გვივარგა, კარგი არ გამოგვივა.

ქედლობა ისეთია, რომ თუ არ იცი მოთავეებულად, უნდა დაეთხოვო. სამი წელიწადი ვსწავლობდი მოთავეებულად“.

ანალოგიური ცნობები მოგვაწოდა ალექსი როტომის ძე ჯიშიაშვილმა (107 წლისა, ს. ტყიბული): „ნიცოლი (ლითონი, ნ. რ.) ითხრებოდა აქ ტყიბულში ნადუქნარების, მალაროს თავზე. ნიცოლი წითელი ქვასავით იყო. რომელიც რომ მძიმე იყო იმას ააჩქევდნენ.

სურ. 1. თხი. ს. ჯანაშიას სახელობის სახ. მუზ. კოლექცია

მჩლატე არ ვარგოდა, როცა საშუალება ქონდათ უყრიდნენ თავს და მეორე ზამთარ ქვე ამუშავებდნენ. ავი გასაღუღებელი იყო.

ბევრი ფუტდებოდა, ხდებოდა. იმას გადაყრიდნენ. ნიცოლს ყულ-
ბაში (ქალბაქში, ნ. რ.) აღულებდნენ. ყულბა კაცის სიმაღლეზე
იყო აყვანილი და ერთ მხარეზე საბერველი ქონდა. შუაგულში
საცეხველივით იყო ჩაჭრილი. იმაში ვანთებდით წაშლის ნახში-
რის ცეცხლს და თავზე დაეყრიდით ამ რკინის ყანგს. დაუბერავ-
დით კაა. მაშინ ქვანახშირი რა იყო, არ ვიცოდით; ისე ეყარა ყველ-
გან, სულ ღვიარობდა შავად. ნახშირს ვეტყოდით მაშინ. ვინც რომ
ნიადაგად მუშაობდა, ამავეს ყველა ცნობდა. 120 წლის ბიძა მყავ-
და. ისე იყო დაგეშილი, რომ ამყოლ არ შეცდებოდა. ისე აარჩევდა
ნიცოლს, როგორც სიმინდის ტარო აურჩევია კაცს. გლახა და
უვარგისი რომელიც იყო, იფშვნებოდა თავისით, თირი ქვასავით,
იმას განზე ვყრიდით. კარგი რომელიც იყო, იმას სიმძიმითაც ეტყო-
ბოდა. რომ გატეხილი სულ შინშალს (ნაპერწალს, ნ. რ.) ყრიდა.
ჩვენი იარაღი ეს იყო: წერაქვი, ურემი, კალათები გადასახიდად.
მოტანილ ნიცოლს ისე უბრალოდ დაყრიდნენ მიწაში ხვავათ.
როცა რომ მივდიოდით ნიცოლის მოსაჭრელად, ზოგი თხრიდა,
ზოგი მიწას ჭრიდა. მეორე მიწას ასუფთავებდა. ჭასავით აკეთებ-
დნენ. ძირდაძირ უკეთესი და უკეთესი ამოდიოდა. კოლბოხებად
(დიდ ბელტებად ნატეხებად, ნ. რ.) ამოქონდათ. ძირიდან ბაწრითა
და გიდლით ამოქონდათ, რასაც წიკავდა კაცი. მეტი გამოც-
დილება არ გქონდა მაშინ. ბოლოს საკიდე მოვაწყვე მე. ჭაში კი-
ბით ჩადიოდნენ, რასაც ამოიღებდნენ ხომ კარგი და რასაც არა,
მერე სხვა ბინაზე ვადიოდნენ. აქ-იქ ჭრიდნენ მიწას. ზოგიერთ ად-
გილზე უფრო მაღლა იყო. ერცახე რომ მოგეთხაბა გამოჩნდებოდა.
ადგილ-ადგილ უფრო ძირს იყო და მაშინ თრი არშინი მიწა რომ
ვაიჭრებოდა მერე შეატყობდი იყო თუ არა ნიცოლი, ყანგა. უფრო
ზაფხულ თხრიდნენ, რათა ჭაში წყალი არ ჩამდგარიყო. თუ წყალი
ჩადგებოდა მიანებებდნენ და სხვაგან გადადიოდნენ. თვალთ და
სიმძიმით ცნობდნენ ნიცოლს. მემძლოლი ყავდათ. ისე ყველამ იც-
ოდა ამისა დაძებნა თავისთავათ, მარა ერთი და ორ კაცს არ შეეძ-
ლო ნიცოლის მოჭრა და დამუშავება. ბევრი ხელი იყო საჭირო.
ხვავათ ვინახავდით სამკედურის ახლო, ან სადმე სხვაგან ბუჩხულში,
როცა რომ ვადულებდით მთავრებს. დიდ კოლბოხებს რკინის ურო-
ებით ვამტვრევდით ხის დიდ სანაყებში.

ქურას ვეტყოდით, სადაც რომ ცეცხლი ენთო. შუაში ქურას
ორმო ქონდა; ამოშენებული იყო თითო ქვით და მიწით შეგლეხი-
ლი. სიმაღლით კაცის მისადგომის ტოლი იყო. ორმოს სიმაღლე ერ-
თი ჩარეკი იქნებოდა, თხის შტვირი ეგო. ამას თავათ ვაკეთებდით

საკრამიტე აყალო მიწისას. ჯერ ჩრდილში გავაშრებდით, მერე 3—4 დღე მზეზე ეყიდა. რკინა გადუღდებოდა და დიდი მოწითლეს-ბით ამოიღებდნენ, პურივით ამოსვამდნენ ქურიდან, დეკუტნახდნენ და ისევ ჩააბრუნებდნენ. 3-ჯერ გაიმეორებდნენ ასევე და ისევე ლადი დგებოდა. მერე გუბე ხე იყო (იგულისხმება როფი წყლით, ნ. რ.) და იმაში ჩააგდებდნენ. იქ გლახა რაც ექნებოდა, სულ შემოეცლებოდა. სულ კვამლი ადიოდა.

ხუთფუთიან დგვემოს (გრდემლი, ნ. რ.) ვაქეთებდით ამ რკინისას. ზოდს დააგდებდნენ და როცა უნდოდათ ჩამოჭრიდნენ იმას, საკვეთით, ამის გაჭრა გამთბარი იცოდნენ“.

იმერეთის მკვდლობას გააჩნდა ზოგი თავისებურება, ცხადია, ეს თავისებურება კუთხურ-ლოკალურ საზღვრებს არ სცოდნება და აქ წარმოების ეს დარგი ძირითადად წარმოდგენილია საქართველოს სხვა კუთხეებთან თანაზიარი სახით. უნდა ითქვას, რომ ამ თავისებურებას გარეგნულად ისიც იწვევდა, რომ ზოგიერთ თემსა და უბანში წარმოდგენილი რკინის მადნის საბადოები, ჩვეულებრივად მთის ძირა და კლდეთა შორის მოქცეულ ფენებად კი არ იყო არამედ უმთავრესად ვაკე, დაბლობ ნიადაგებში იყო დაფლული. ეს გეოფიზიკური თავისებურება მადნეულის განლაგებისა ქანებში, შედარებით იოლსა ხდიდა მის მოპოვებას და ამასთანავე განსხვავებულ მიდგომასა და აღჭურვილობას მოითხოვდა, მეორე თავისებურება იყო, რომ რკინის საწური ქურები — ე. წ. „ქულბაქები“ აგებული, აშენებული კი არ იყო, არამედ თირი“, ერთიანი ქვისაგან გამოკვეთილ აგრეგატს წარმოადგენდა. ასეთი ქურა საქართველოს სხვა კუთხეებში არ დაგვიმოწმებია. რაც შეეხება სარკინე ქოხებს, ისინი ისეთივე აგებულებისა იყო, როგორც მაგ., წედისსა და სვანეთშია („შხიბარში“). როგორც წედისში, ბოლნისსა და შხიბარში, აქაც მადნის საწურად გამართული იყო ზეზე სამუშაო ქურები. მსგავსი კონსტრუქციის ქურა 1864 წელს წედისში დაადასტურა პროფ. პეტროლდმა (დაწვრილებით ამ საკითხის შესახებ იხ. ნ. რეხვიაშვილის მონოგრაფია „რკინის დამუშავება იმერეთში“, 1965 წ. ხელნაწერი).

რკინის წარმოება აქ ფართოდ იყო განვითარებული. იყვნენ თემები, რომელნიც მხოლოდ რკინის დამუშავებით ცხოვრობდნენ². მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი წერს: „იმერეთის მთებში არის

² ვ. კ ა კ ა ბ ა ქ ე, შინამრეწველობა საქართველოში, მოკლე ისტორია, თბ., 1926, გვ. 42.

რკინის მადანი იმდენი, რომ ზოგ ადგილას ხალხი სხვა ხელო-
ბას არ ეტანება“³.

იმერეთში მკედლობის განვითარებასა და მოწიფულობას მოწი-
ვობს მრავალი ფაქტი: არქეოლოგიური გათხრების შედეგებით მო-
პოვებული ნივთიერი მონაცემები, ტყე-ველად უხვად გაბნეული
ძველი წარმოების ნაშთები; ხალხის შეგნებაში დღემდე შენონახუ-
ლი სახელგანთქმული აქაური „ხელადი“ და მისი ფართო გავრცე-
ლების ფაქტი. ქორეთის სკოლა-მუზეუმის ფონდებში დაცულია
სამეურნეო და სახელოსნო რკინისა და ბრინჯაოს ძველი ნივთები,
რომელთაგან განსაკუთრებით საინტერესოა უნიკალური რკინის
„კვერი“. ამასვე გვიჩვენებს ეთნოგრაფიული ყოფის დამახასიათე-
ბელი იმერული კეკო თოხი, ოკრიბული ნაჯახი, წალდცულა, ჭა-
ლის თოხი, ბარ-თოხი (სურ. 2—3) და სხვ.

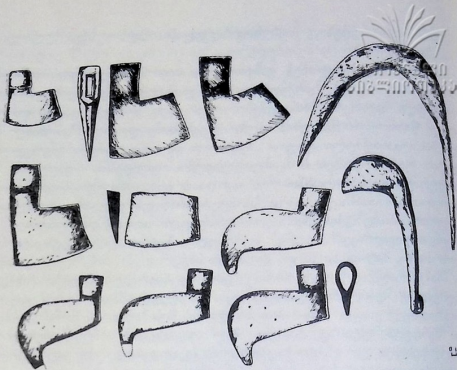
ამგვარად, ფაქტიური მონაცემების მეცნიერული ანალიზის სა-
ფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მკედლობა იმერეთის ეთ-
ნოგრაფიულ ყოფას მამა-პაპით მოსდგამს. წინაპართა ეს მონაპოვა-
რი შემდგომ ეტაპზე ყოველ ახალ ვითარებაში მეტნაკლებად
სრულდებოდა და ფართოვდებოდა ან ქვეითდებოდა და დავიწყე-
ბას ეძლეოდა.

არქეოლოგიურმა გათხრებმა ნათელი გახადა ის ფაქტი, რომ
იმერეთი ისტორიულად წარმოადგენს მეღვინეობის ერთ-ერთ
მნიშვნელოვან კერას, განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ეს შუაბრინ-
ჯაოს ხანიდან, როდესაც თავს იჩენს ნაირი სახისა და დანიშნულე-
ბის სასოფლო-სამეურნეო, სახელოსნო და საბრძოლო იარაღების
სრულყოფილი ფორმები, კერძოდ, კოლხური ცული, კოლხური თო-
ხი — კეკო და სხვ. იქმნება ერთგვაროვანი კულტურის არეები.
ერთ-ერთ ასეთ არეს წარმოადგენს კოლხური კულტურა, რომელიც
მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავს⁴.

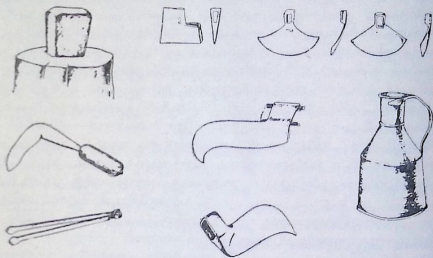
ბრინჯაოს მეღვინეობის განვითარებამ გამოიწვია საქართვე-
ლოს მიწა-წყალზე მოსახლე ქართველი ტომების სამეურნეო და
საზოგადოებრივი ცხოვრების დაწინაურება და ხელოსნობის სხვა-
დასხვა დარგის წინსვლა-განვითარება, ეკონომიური და კულტურ-
ული კავშირ-ურთიერთობის გაფართოება როგორც შიგნით ტომ-
თა შორის, ასევე მეზობელ ხალხებთან.

³ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმ. ა. ჭყო-
ნისი, II, გამ., თბ., 1938, გვ. 190.

⁴ საქართველოს ისტორია, ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბ., 1958, გვ. 12.

სურ. 2. შვედლური ნახელავი (ხელადი).

სურ. 3. შვედლური ნახელავი (ხელადი).

ამ მიმართებით დიდად საყურადღებოა საკუთარი ადგილობრივი ნედლეულის დამუშავების ნიადაგზე რკინის მეტალურგიის მძლავრი განვითარება, რომლის წარმოება გასული საუკუნის ხევწამდე გრძელდებოდა იმერეთის სინამდვილეში.

იმერული მჭედლობის ნახელავი „მუშა გამჭრელი“ და სპეციალური იარაღი სანაქებო იყო და დიდი საყოველთაო მოწონებას ჰქონდა.

სოფ. პერევის მცხოვრები იასონ ზურაბის ძე შუკაკიძის ჩვენებით... „აქედან (იგულისხმება სოფ. პერევი, ნ. რ.) დაწყებული სინაგურსა და ჯალაბეთამდე რკინის ქარხნები ყოფილა, რკინას ნამუშევარან ჩვენი ძველები უმალ“ (იგულისხმება რკინის საწური ქურები).

ტრადიციამ რკინის დამორჩილების ხელობა — მჭედლობა იმერეთის სინამდვილეში ბოლო დრომდე შემოინახა. ი. ხატისოვის მიხედვით ზემო იმერეთში — საჩხერეში, ყონეთში, რვანში, ჯვარისაში, ტყიბულში, საჩხერის საზოგადოების ყველა სოფელში მჭედლობას დიდი გასავალი აქვს. საჩხერეში ყველა გლეხი მჭედელია⁶. ასევე, ბ. სელივანოვი ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ „იმერეთში, კერძოდ, ტყიბულში, პამირში, ვანჩასა და ფინეთში და აღმოსავლეთ ურალის მიყრუებულ ადგილებში სიცოცხლეს ამთავრებდნენ რკინის დამუშავებისა და ჰედვის საკმაოდ ძველი წესები, რომელნიც არა მარტო არსებობდნენ, არამედ წარმატებით ებრძოდნენ ურალისა და მოსკოვის ოლქის რკინის ნაწარმს“⁷.

იმერეთის მჭედლობის შესახებ შეკრებილი საველე მასალა საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ფეოდალური საქართველოს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში რკინის წამოება, რომელიც წარმოადგენდა თანასწორობის პრინციპზე გაერთიანებულ ტიპიურ გლეხურ მეურნეობას, ფართო ნიადაგს უქმნიდა რკინის მჭედლობას, რომელიც თავის მხრივ წინ სწევდა სოფლის მეურნეობასა და

⁶ ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, თ. ლომოუძის და ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბ., 1941, გვ. 151; არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმ. ა. ჭყონიასი, II გამ., თბ., 1938, გვ. 190; მ. კაკაბაძე, შინამრეწველობა საქართველოში, მოკლე მიმოხილვა, თბ., 1926, გვ. 248.

⁶ И. Хатисов, Очерк кустарных промыслов на Кавказе, Тб., 1894, стр. 323.

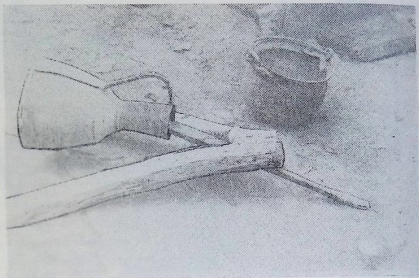
⁷ Б. П. Селиванов, Металлургия чугуна, М., 1933, стр. 9.

7. მასალები იმერეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის

ხელოსნობის დარგებს დაწინაურებული და სრულყოფილი სამუშაო იარაღებით.

იმერეთის მჭედლობა, როგორც ითქვა, მიზნად ისახავს გორც ადგილობრივი, ისე მახლობელი თემების მოსახლეობის უზრუნველყოფას რკინის ნაწარმით, ასევე ქარბი ნაწარმის გაზიდვას საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

სურ. 4. სპილენძის ქვების მოსაყვანი ხელსაწყო (სოფ. ჩხარდან).

იმერეთის მჭედლობის რკინის ხელადი, როგორც ითქვა, ნაირი სახისა იყო: მიწის სათხრელი, ხეთა საჭრელი, ქვის საკოდი, კლდეთა სანგრევი; სახელოსნო, სანადირო, საბრძოლო, შინა მოხმარებისა და სხვა. ასევე სპეციალური ხასიათისა და დანიშნულების ხელჭურჭელი: სახარაზო, სადალაქო, სადასტაქრო და სხვ. განსაკუთრებით დიდ ხელოვნებას და გამოცდილებას მოითხოვდა ზოგერთი ხელადის გამოჭედვა და მისი დაყენება. ასეთები იყო: სამართებლები, ქვის საკოდები, ნამგლები, რკინის მახეები და ბევრი სხვა.

მჭედელ-ზეინკალი პავლე გიორგის ძე ნატროშვილის ჩვენებით (ს. გონი, 80 წ.), „იმერეთის სოფლებსა და დაბა-ქალაქებში ყველგან იყვნენ უწინ რკინის, სპილენძის და ოქრო-ვერცხლის მოხელე მჭედლები. მათში გარჩევა იყო. ზოგს ერთი ემარჯვებოდა,

ზოგს მეორე. მე უფრო ზეინკლობა მეხერხებოდა. ისე ბევრ რამეს ვაკეთებდი, რაც მაცხოვრებელი კაცისთვისაა „მოღე“ (საჭირო) — საერთოდ, ზეინკლის ხელობაში შედიოდა უფრო წვერქლმანი ხელობის დამზადება, ხის სახვეწების, როფის ეჩოების, ვენახის სახსლავების, დანების, ჯაყვების, სამართებლების, მაცრატელების, „მეშტერების“, საღვისების, კლიტე-ბოქლომების, გამსროლი იარაღის, თოფის, ფილთას, დამბაჩის, სატეერების გამართვა-გაჭედვა. ამის თაობაზე ზეინკალი მჭედელი, თუ ისე მჭედელი, ერთიმეორეს სასაცილოდ ვიგდებდით, ეგნატე მჭედელმა გალექსა ივანე:

ჩვენი ივანე მჭედელი
გამარჯვებულა დღესაო,
სამართებელს ვერ გაჭედავს,
კირწს ვერ მოაბამს ცელსაო.

ამაზე ივანემ ეგნატეს დასცინა:

ჩვენი ეგნატე ლაფსა,
შეჩერებია ქალეხსა,
ხიხაში რომ გვიხედავს,
ჩქარა ვერ გაშლის მკლავებსა.

ჩვენი სამჭედური სულ სავსე იყო მემჭედურებით და ისე მოცლილი კაცებით. ვხუმრობდით და ვართობდით ერთმანეთს. მე ბევრგან მივლია, ქუთაისს აქეთ ყველგან ვყოფილვარ, სამტრედიისშიც ვყოფილვარ, მარა მჭედელი ხონისთანა არსად მინახავს*.

Н. В. РЕХВИАШВИЛИ

КУЗНЕЧНОЕ ДЕЛО В ИМЕРЕТИ

Резюме

Имерети расположено в восточных районах Западной Грузии, где основным видом хозяйства являлось земледелие и скотоводство. В верхних районах Имерети население издревле занималось кузнечеством. Кузнечное дело, как пока-

* ხონი (წულუკიძე), მართლაც, განთქმული იყო მჭედლობით, დღესაც ცოცხლობს ხალხის მენსიერებაში „კუქავას გაჭედილი წალდი“, რომელიც ორი შაურით შეტი ღირდა ჩვეულებრივზე.

зывают этнографические материалы стояло на высоком уровне, что было обусловлено развитием металлургии.

В работе даются народные способы добычи железной руды в древней Имерети и выплавки железа.

Автор установил, что в Имерети кузнечное дело развивалось по трем отраслям: обработки железа, меди и серебра. Каждая в свою очередь разделялась на несколько направлений. В кузнечном деле замечается специализация некоторых селений.

ც ბეზარაზმილი

გლეხი ქალის ჩაცმულობა იმერეთში

XIX ს. II ნახევარში იმერეთში გავრცელებული ჩაცმულობისათვის ფაბრიკულთან ერთად იყენებდნენ საოჯახო წესით დამზადებულ ქსოვილებსაც, რომელთა დიდი ნაწილი მამაკაცის ტანსაცმელს ხმარდებოდა¹. იმერეთში ადრე დადასტურებული სელისა და კანაფის კულტურების საბოჭკოე დანიშნულებით გამოყენებას ამ პერიოდში უკვე დაკარგული აქვს თავისი მნიშვნელობა, თუმცა, ამ მიზნით საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალა კარგად გვიჩვენებს მათს სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო ფუნქციას ძველად².

ქართული ხალხური ფეიქრობა შინამრეწველობის ტრადიციული დარგია. ისტორიულ პერიოდში კოლხური ქსოვილი — სარდონული განსაკუთრებული სახელით სარგებლობდა, რასაც ჰეროდოტესა და სტრაბონის ცნობებიც³ გვიდასტურებენ. ცნობილია, რომ კოლხური ტილო კონკურენციას უწევდა ეგვიპტურს ძველი ქვეყნების ბაზარზე და საქართველოს ექსპორტში ღირსეული ადგილი ეჭირა⁴. სელისა და კანაფის ძაფისაგან დამზადებული ქსო-

¹ P. Харадзе, Грузинская семейная обшина, I, Тб., 1960, стр. 76.

² გ. ჩაჩაშვილი, ქსოვილების დამზადების ისტორიიდან საქართველოში, I, სელი, „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“, XIX-B, თბ., 1956; ჯ. რუხაძე, კანაფის მეურნეობა სვანეთში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიკისათვის“, XVI—XVII, თბ., 1972, გვ. 88; ი. სამსონია, ტანსაცმლისათვის განკუთვნილი ქსოვილების დამზადების ხალხური წესები აჭარაში, ჟურ. „მაცნე“, № 2, 1973.

³ ჰეროდოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ, თ. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, II, თბ., 1960, გვ. 73; სტრაბონი, გეოგრაფია, თ. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1957, გვ. 123—124.

⁴ ჯ. რუხაძე, ეთნოგრაფიული ექსპედიცია სამტრედიის რაიონში, ჟურ. „მაცნე“, № 3, 1973, გვ. 225.

ვილები ბევრი კარგი თვისების (სიმსუბუქე, ჰაერის კარგი გამტარიანობა, გამძლეობა) გამო დიდხანს შემორჩა ქართველთა ყოფას. საქართველოში ძველი დროიდანვე ცნობილი იყო, ~~ქართველთა ზედა~~ ტილოს მნიშვნელობა ადამიანის ჯანმრთელობისათვის.

XIX ს. II ნახევარში იმერეთში შინამზადი მასალის ნედლეულს შეადგენდა მატყლი, ბამბა და აბრეშუმი. მატყლის ძაფისაგან ნაქსოვს შალი ერქვა, ბამბისას ხამიან სამოსელი, აბრეშუმით მოქსოვილს დარაიას ეძახდნენ. ამავ პერიოდში იმერეთის მოსახლეობას ფაბრიკული ქსოვილებით ქალაქებსა და სოფლებში გახსნილი სავაჭრო დუქნები ან მოსიარულე ვაჭრები ამარაგებდნენ. ალებმიცემობაში ადგილობრივ მცხოვრებთა გარკვეული ნაწილიც იყო ჩაბმული. მ. საღარაძის შენიშვნით, იმერლები ამ მხრივ სჯობნიდნენ ქართლებსა და კახელებს, რომელთა შორის აღნიშნული საქმიანობით სომხები იყვნენ დაინტერესებულნი.

ეთნოგრაფიული მასალის შესწავლით დგინდება, რომ XIX ს. ბოლოსა და XX ს. დასაწყისის იმერეთში სხვადასხვა ფორმის სამოსელი იყო გავრცელებული. ადგილობრივი მოსახლეობა სარგებლობდა მზა ტანსაცმლითაც, მაგრამ ხშირად საკუთარი ნახელავით კმაყოფილდებოდა. მოდური ფორმების მკერავს („მოდისტკა“) იშვიათად მიმართავდნენ გლეხი ქალები. თუ ძველად მაღალი წრის ქალებისათვის ქარგვა ითვლებოდა საუკეთესო ხელსაქმედ, დაბალი წრის ქალთა შორის ტანსაცმლის დამზადების ცოდნას ექცეოდა განსაკუთრებული ყურადღება.

ძველი რწმენით ტანსაცმლის დასაჭრელად დღეების შერჩევაც სცოდნიათ. კვირის დღეებიდან ზოგი მძიმე იყო: ორშაბათი, ოთხშაბათი და პარასკევი. ამ დღეებში ტანსაცმელს არ გამოჭრიდნენ. ორშაბათს საგანძურს არაფერს არ გააკეთებდნენ, სწამდათ, ტანსაცმელი რომ გამოჭრათ, ავადმყოფობა იცისო; ამ დღეებში არც ბეწვეულს ახლებდნენ ხელს, მიცვალებულისათვის არის ცუდიო. საინტერესოა ოთხშაბათ დღესთან დაკავშირებით ერთი დაკვირვებაც: „ოთხშაბათი შუაზე იყოფა, ნახევარი წინა დღეს ემატება და მეორე ნახევარი მეორე დღეს. ამ დღეს ვრიდებოდ-

⁵ ქ ა ნ ა ნ ე ლ ი, უსწორო კარაბაღინი, თბ., 1940, გვ. 422.

⁶ М. И. Сагарадзе, Культурно-исторический очерк Западной Грузии (Имеретии), Кутаиси, 1909, стр. 104.

ნენ, თესლს არ გაიტანდნენ სიმინდისას, არც დასჭრიდნენ: დღეო
შუაზე იყოფა და არ ვარგაო, ასევე არ სჭრიდნენ შაბათს“⁷.

პარასკევს გამოჭრილმა ცეცხლის დაბედება იცნობდა. დღესასწაულების მსგავსად, შაბათს შუადღის მერვესა და შაბათს დილაშენ საუთქმო იყო და ხელს აღარ „გაარყვედნენ“. „კვირამ თქვაო, მოსვლა მაცალეო და წასვლას ნუ მაცლიო“. კვირის დარჩენილი დღეები სამშაბათი და ხუთშაბათი კარგ დღეებად მიაჩნდათ და ტანსაცმლის გამოჭრასაც ამ დღეებს უფარდებდნენ, მაგრამ „ხუთშაბათის გამოჭრილს არაფერი შეედრებოდა“. თუ სატანსაცმლე მასალას წინასწარ კარგ დღეებში ექნებოდა თავი გადაჭრილი და დალოცვილი, მაშინ ეს აკეთა აღარ მოქმედებდა. დაჭრას ამჯობინებდნენ დღის პირველ ნახევარში — „დღე მატულობს და მოზარდისათვის კარგი იქნებაო“. სჯეროდათ, რომ რა დღესაც ბავშვი დაიბადებოდა, იმ სახელდების დღეს მისთვის ტანსაცმელი არ უნდა გამოეჭრაო. ზომებს ნაჭრის ზონრებით იღებდნენ. იცნობდნენ ხელით კერვის რამდენიმე ნიმუშს: გ ა ც უ დ ვ ა, ლ ა მ ბ ვ ა, ნ ე მ ს ი ს, წ ვ ე რ ა, გ ვ ი რ ი შ ტ ი, თ ი ძ უ რ ი, ფ რ ა ნ გ უ ლ ი. პირველი და მეორე ტერმინით უბრალო ნაკერს აღნიშნავდნენ: წმინდა ნაკერს ნემსის წვერას უწოდებდნენ, ნემს-უკუღმით კერვას გვირიშტი ერქვა; თიძური მიღმა-მოღმით კერვა იყო, ხოლო ფრანგული ნაჭრის გასამართლებლად საჭირო კერვის სახე ყოფილა.

ვახუშტი ბაგრატიონს იმერთა დახასიათებაში უწერია: „...ხოლო კაცნი და ქალნი, ვითარცა ვსთქუთ, ეგრეთცა იუწყე, ვარნა უშვენიერესადცა და უუპაეროვნესადცა, ვინაიდგან გლეხთაცა შვილნი მიგვანან წარჩინებულთა შვილთა. სუფთანი, სამოსელთ გამწყსონი, ეგრეთვე ცხენთა, და იარაღთა, და საქურველთა; ცქვიტნი, კისკასნი, ენატკბილნი... და ა. შ.“⁸. ძველთაგანვე შენიშნული ეს მდგომარეობა მით უფრო შესამჩნევი იქნებოდა XIX ს. ბოლოსათვის ბატონყმობისაგან განთავისუფლებულ ქვეყანაში, როცა შედარებით შემძლე გლეხისათვის ხელმისაწვდომი ყოფილა, როგორც საუკეთესო მასალა, ასევე საქართველოში გავრცელებული სამოსლის თითქმის ყველა ფორმა.

⁷ იმერთის 1972 წლის ექსპედიციის მასალები, რ. № 1, გვ. 27.

⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1941, გვ. 146.

ზოგადი ხასიათის ტერმინოლოგიიდან იმერეთში დავაბრუნეთ: ტ ა ნ ფ ე ხ ი, ტ ა ნ ი, ტ ა ნ ც მ ა. სამოსელი აქ დაკონკრეტებული ცნებაა და საოჯახო წესით დამზადებული ბამბის ქსოვილის აღმნიშვნელია.

ფართო მნიშვნელობით გაგებული საცვალი შრავალი ელემენტის მომცველია: ქვედა და ზედა საცვალი, გულისპირის დამჭერი საგულე, მალული წელსქვევითი და წელსზევითი, რომელთაც „კოფთა — იუბკა“-საც უწოდებდნენ და სეზონის მიხედვით განსხვავებული მასალისაგან ამზადებდნენ.

ტერმინი საცვალი X—XI სს. უკვე ცნობილია და, როგორც ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, ამ რიგის ტანსაცმელის გამოცვლადობის მაუწყებელიც⁹. ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ძველად ეს ტერმინი იმერეთში მხოლოდ ქვედა საცვალის აღსანიშნავად იყო გამოყენებული.

ქალის საცვლების დასამზადებლად გამოუყენებიათ ჩითი, მიტკალი, ნარმა, იარდალი, აბრეშუმი. მიტკალი და ნარმა ლარიბი გლეხობისათვის ყოფილა ხელმისაწვდომი.

იმერეთში გავრცელებული ქვედა საცვალი გრძელტოტებიანი, უბეშედგმული და გვერდებში ჩაქებიანი ყოფილა. უბედ შედგმულ ნაწილს აქ წ ი წ ი ლ ი ჰქვია, აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში გავრცელებული ხ ი შ ტ ა კ ი ს სანაცვლოდ,¹⁰ ხოლო საცვლის ტოტებს თ ა თ ე ბ ს ეძახიან. შესაკვრელად გამოიყენებდნენ ოთხ ზონარს. გვერდებზე დაკერილ წინა სამაგრებს უკან შეიკრავდნენ და უკანას წინა მხარეზე. საცვლის ტოტებზე წითელ ნაჭერს დააკერებდნენ და ზედ ქალაქური თუ ადგილობრივ მოქსოვილი არშიებით („ვიშიბკები“ და ბაფთები) გააწყობდნენ. მორთული ტოტების კაბაში დამალვა წესი არ იყო და XIX ს. I ნახევარში, აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის შესგავსად,¹¹ ეს სირცხვილად კი არ იყო მიჩნეული, არამედ ქალის სახელად. საუკუნის ბოლოსათვის აღნიშნული ტიპის საცვლების მომხმარებლად ერთეულები ჩანან, სამაგიეროდ ფართო გავრცელებით აღირიცხე-

⁹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, III—IV, თბ., 1962, გვ. 83.

¹⁰ ნ. გ ვ ა თ უ ა, ჩაქეულობის ისტორიიდან, ქალის ქართული ჩაქეულობა XIX ს. და XX ს. დასაწყისი, თბ., 1967, გვ. 37.

¹¹ ი ქ ვ ე, გვ. 43.

ბა მსგავსი ფორმის, მაგრამ უფრო მოკლე, ქვედა საცვალში, რომელსაც გვერდებში დილებით იკრავდნენ.

ძველებური ტიპის ქვედა საცვალთან ერთად გრძელუბრუნებსა ატარებდნენ. XIX ს. ბოლოსათვის მოხუც ქალთა „წიგნის“ „თავარ“ ქალებში კვლავ ინახავს თავს კოჭებამდე სიგრძის, გულდახურული და მაჯით შეკრული პერანგის ტიპი. ვიწრო მასალის გამოყენების დროს ასეთი პერანგის გვერდებში ფართის მისაცემად პატარა კალთის—ბარტყის შედგმაც სკოდნიათ, რომელსაც ერთი ნაპირი სწორი და მეორე ირიბი ჰქონია. აუცილებელი იყო, რომ კალთასთან ბარტყი სწორი ნაპირით მიეკრებინათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში კაბა გუბნას დაიწყებდა. ბარტყის გამოყენებლობის დროს პერანგის გვერდებში ჩაქებს შეარღვევდნენ. ზოგჯერ ასეთი ტიპის ზედა საცვალს საბეჭურად და საგულედ წითელ ქსოვილს გადააკრებდნენ და საგულეს ნაქარგითა და არშიებით მორთავდნენ. ამავ პერიოდში გავრცელებული ჩანს მუხლებამდე სიგრძის, გულმოხსნილი და მოკლე სახელოებით შედგენილი პერანგები. შემდგომში მათ გვერდით უსახელოებო პერანგებიც გაჩენილა. გულამოღებულ პერანგს გულისპირში ჩახსნიდნენ და ერთი ან ორი დილით შეიკრავდნენ. ზოგჯერ გულისპირში გადაჭრიდნენ და ნაოქს აუსხამდნენ. მოკლე პერანგებთან ერთად ფართოდ იკიდებს ფეხს მალული ქვედაბოლოც.

კაბის ქვეშ ჩასაცმელი ქვედაბოლოს აღსანიშნავად იმერეთში მრავალი ტერმინი გვხვდება: გარკაბა, იუბკა, აბორკა. საშინაო ქვედაბოლო უბრალო მასალისაგან შეიკრებოდა, საგარეოდ ფარჩა-აბრეშუმს ირჩევდნენ. მასალის გარდა საშინაო და საგარეო კაბა ფორმითაც განსხვავდებოდა. საშინაოს თარგი მარტივი იყო და იგი ორ ან სამ დაუტრელ განს ითვალისწინებდა. წელთან თავისავე ნაჭერს ქუბად გადაუკეცავდნენ, რომ შიგ ზონარი გაეყარათ, რომელიც ქვედაბოლოს ნაოქით მიაწყობდა. საგარეო ქვედაბოლოს თარგი რთული ყოფილა და წინა მთელი განისა და სხვა დაჭრილი კალთების გამოყენებას ფარაუდობდა. შედარებით გვიანაა შემოსული ხუთ-ექვს და მეტნაჭრიანი¹². ამ ტიპის სამოსელს ნაოქი ან ნაკეცები შემოსდევდა გარშემო, რომელიც ორმაგ სათავეში მაგრდებოდა. ორსავე შემთხვევაში მათი დიდი ნაწილი უკან იყო თავმიყრილი. მორთვის ძირითად სახეს ფურ-

¹² იხ. ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის კოლექცია №№ 7237, 7391.

ჩალი („რუმი“) შეადგენდა, რომელიც ლექსიკონში კაბას მოვლელულ არშიად არის განმარტებული¹³. ფურჩალს ამზადებდნენ როგორც სწორი, ასევე ირიბი ნაჭრისაგან. ქვედაბოლოზე უფრო თესო ნიმუშს ამგვარი შესამკობი სამრიგად შემოჭყვებოდნენ. წინო გარკაბა ნაქარგითაც უნდა გაეწყოთ. გარდა აღნიშნულისა, მოხუცი ქალები ზამთრობით ნაქსოვ ქვედაბოლოსაც იცვამდნენ.

ამ რიგის ქვედაბოლოზე სახმარი წელსზევითი ყელდახურული, წინ ღილებით შეკრული და გრძელსახელოებიანი სამოსელი ყოფილა, რომელსაც გულისპირი არშიებითა და მაქმანით ჰქონია გაწყობილი. ზედაწელს სჭირდებოდა ორი წინა და ერთი უკანა ფარი¹⁴. ამ ტიპის სადა ზედაწელს, საღამურად ხმობილს, საწოლში ჩასაცმელად გამოიყენებდნენ.

ძველად გულის დაფარვის მიზნით მოხმარებული ბრტყელსამხრიანი საგულე პერანგს ზემოდან უნდა ჩაეცვათ. შემდგომში გავრცელებული სამკლაურიანი, ორივე სახის საგულე წინ იყო ჩახსნილი და ღილებით ანდა თასმებით შესაკვრელი. ხშირად წელამდე დასული საგულის ბოლოს სარტყელს მოაკერებდნენ. ზაფხულში ჩასაცმელი ცალპირი ყოფილა, ზამთარში დასარჩულებული. საგარეო ჩაცმულობის ნიმუშები მასალასთან ერთად შემკულობითაც გამოირჩეოდა. აღწერილი ელემენტი აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში აზღუდის სახელწოდებას ატარებდა¹⁵.

XIX ს. ბოლოსა და XX ს. დასაწყისში იმერეთში ქალის ჩასაცმელის ერთი ხელი მთლიანი კაბითაა წარმოდგენილი, მეორე წელსქვევითისა და წელსზევითის ერთობით, რომელიც ამ პერიოდში მასიურ ფორმადაა ქცეული. იმერეთში არსებული სამოსელის ეს ერთობა გრძელი ქვედაბოლოსა და წელსზევითის ნაირი ნიმუშის თანამონაწილეობით არის შედგენილი.

ზედაწელის ერთი სახე „კურტკის“ სახელწოდებით იხსენიება. მისი დამახასიათებელი ნიშნებია: წელზე გაწყობა, ახალოხისებური საყელო, რომელსაც იმერლები მოხვეულსაც ეძახიან, სრული სახელო. ზედატანი წინ მთლიანად ჩახსნილია და ღილებით იკვრება. ზურგი, რომელსაც აქ უკანა კალთაც ჰქვია, ბაჩუკებით არის მიკუნძული. ბაჩუკი ორმხრივ ირიბად აკრილი პატარა

¹³ ქართველურ ენათა ლექსიკა, I, გურული, ზემოიმერული და ლეჩხუმური ლექსიკონები, თბ., 1938.

¹⁴ იმერეთის 1972 წლის ექსპედიციის მასალები, რ. I, გვ. 93.

¹⁵ ნ. გვათუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45.

წაჭერი იყო, რომელსაც სისრულის მისაცემად ზოგჯერ თითო გვერდში ორსაც ჩააყენებდნენ ხოლმე. „უკან ბევრი ნაჭრები — ქვეყანა, წელში გამოწინწილებული და აფოლაქებულად წელს ცოტათი სცილდებოდა“¹⁶. ზედაწელს სახელო ნიდაყვამდე სრულდებოდა, უნდა ჰქონოდა, მერე ვიწრო მაჯა შემოჰკერდებოდა. შემკობის მიზნით მაჯაზე წვრილ ღილებსაც დააკერებდნენ.

შესაკერ მასალად საუკეთესო ქსოვილებს არჩევდნენ: შალი, აბრეშუმში, ფარჩა, დარაია. თხელი მასალიდან დამზადებულთ სარჩულიც სჭირდებოდათ და მათ გაზაფხულ-შემოდგომაზე იცვამდნენ. ზამთრისათვის სქელ მასალას ყიდულობდნენ.

წელსზევითი სამოსელის ამ ფორმების მოხმარება ქვედაბოლოს გარეშე შეუძლებელი იყო, რომელიც გრძელი¹⁷ და ნაოჭიანი ყოფილა. სიგრძის გამო მათ ფორიალა კაბებსაც ეძახდნენ იმერეთში და საერთოდ ეს ტიპი ქვედაბოლოსი კუდიანი კაბის სახელწოდებით არის ცნობილი საქართველოში. „წინ გრძელი რომ მიწას სუნავდეს, უკან ერთი მეტრო კუდი. ქალი რომ იცეკვებდა და მოტრიალდებოდა, მაშინ კუდს იცი სად მოისროდა. უკან ორ ნაჭერს უფრო დიდრუანს უზამდნენ. უკან ნაოჭი, წინ არ უნდოდა. კოხტად შემოკეცავდნენ ქამარსავით. ჩემს დროს ეს იყო ხმარებაში, ვისაც კარგი ცხოვრება ჰქონდა“¹⁷. მთხრობელის ჩანაწერი ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო ქვედაბოლოს კარგად გვიხასიათებს. კაბის მასალა ზედაწელისას ეთანხმებოდა და ზომით საჭირო სიგრძის ქსოვილის სამი განი სჭირდებოდა. სხვადასხვა რაოდენობის განის გამოყენება ხუთ, ექვს, შვიდ და მეტ-ნაჭრიანი ქვედაბოლოს შექმნის შესაძლებლობას იძლეოდა. ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში დაცული ქვედაბოლოებიდან ერთი ცხრანაჭრიანია¹⁸. ყველაზე მეტად ხუთნაჭრიანი ყოფილა გავრცელებული. ყველა შემთხვევის დროს აუცილებელი იყო შემდეგი წესის დაცვა: წინა კალთა დაუჭრელი უნდა ყოფილიყო და სწორი. ამის გამო ამბობდნენ — წინ კალთიანი და უკან განდაჭრილი იყო. წინა სწორი განის ზევითა ნაწილს ორმხრივ ააცერებდნენ და დარჩენილ კალთებს სწორი ნაპირით დააკავშირებდნენ. ზოგჯერ უკანა კალთასაც დაუჭრელს დატოვებდნენ. კაბის კუდს ორგვარი ხერხით ღებულობდნენ: ხან უბეურად გამოჭრილი ნაწილის ჩადგმით, ხან

¹⁶ იმერეთის 1972 წლის ექსპედიციის მასალები, რ. I, გვ. 93.

¹⁷ იმერეთის 1972 წლის ექსპედიციის მასალები, № 2, გვ. 2.

¹⁸ იხ. კოლ. № 7330.

ორი ირიბი ნაპირის მიკერებით. კაბას წელთან ბრტყელ სათავეს დააყოლებდნენ. კაბის ბოლოს, მისი უჩვეულო სიგრძის გამო, მიწასთან შეხებით რომ არ დაზიანებულყო, ძაფის უბრალოდ დაკმა-
ლაქში დამზადებულ „ჩოთქს“ შემოაკერებდნენ.

კაბა-კურტკის გავრცელებას მოჰყვა კაბა-კოფთაც, რომელმაც XX ს. გაბატონებული ადგილი დაიჭირა იმერელ ქალთა ჩაცმულობაში. ტანსაცმლის ეს თავისებური სახეობა ფართოდ იკიდებს ფეხს, როგორც გათხოვილი ქალის სადღესასწაულო ჩაცმულობა. მასალად მხოლოდ საუკეთესო ქსოვილები — ფარჩა-აბრეშუმეულობაა მოხმარებული. ზედაწელი ფორმით თითქმის იმეორებს მისი წინამორბედი ზედას ნიშნებს, მოხმარებით კი კაბაში ჩაიტანება. ზოგი ზედაწელი წინ ჩახსნილია, ზოგი გულდახურული, ზოგიერთ ცალს მარცხენა მხართან დაფარულად აქვს შესაბნევი გაკეთებული. შემდგომში დაფენილსაყელოიანი ზედატანი შემოსულა ხმარებაში, მერე უსაყელო. „კისერმოღლეტილი კოფთა“ მხოლოდ ქალაქელ ქალთა ფორმად დარჩენილა.

ასეთი ტიპის ზედაწელთან შეწყვილებული ქვედაწელი უკუდო და უნაოქო იყო, სათავესთან კარსაყდატანებული. რვა ან ცხრანაპირიანი თეთრი თუ ოქროსფერი ქვედატანი პატარძლის ჩასაცმელიც გამხდარა. ასეთი შემთხვევის დროს იგი განსაკუთრებულად უნდა მოერთოთ. თუ ზედაწელს მაქმანებით გააწყობდნენ ქვედაწელს ქურჩულითა და ფურფუშათი ამკობდნენ. ორივე „რუშის“ შესატყვისია და ამათგან მეორე, პირველისაგან განსხვავებით, ნაოქასხმული.

ზემოთ წარმოდგენილი ჩაცმულობის ტიპები იმერელი გლეხი ქალის საგარეო სამოსელი იყო. როგორია ამ პერიოდში საშინაო ტანსაცმელი? ფორმით აქაც ორგვარი სახე ჩანს: მხრიანი კაბა და ზედაწელ-კაბის ერთობა. მხრიანი კაბა გულდახურული და საყელოიანია (მაღალი და დაფენილი). კაბის ქვედა ნაწილი რამდენიმე განისა ან დაჭრილი კალთისაგან არის დამზადებული.

საშინაო წელსზევითი და წელსქვევითი ფორმით სადა იყო და გაუწყობელი. მათ შესაკერად უბრალო მასალას ყიდულობდნენ. საგარეო ჩასაცმლის ნირშეცვლილი ელემენტები საშინაო სამოსელის რიგებში ინაცვლებდნენ. საშინაო ტანსაცმელის აუცილებელ ელემენტს ერთი განისაგან შეკერილი წინსაფარი შეადგენდა.

საშინაო ტანსაცმელს შორის XX ს. პოპულარული ხდება „კაბა-რუბამკა“, რომელიც მთელი საქართველოს მასშტაბით ფართოდ ვრცელდება და დღესაც მოხუც სოფლელ ქალთა შესამოსელს წარ-

იმერული ქალი (უცნობი მხატვარი, XIX ს.)

მოადგენს. ლარიბი გლეხობა ამ ტიპის ჩასაცემელს საგარეოდაც გამოიყენებდა. ზედაწელის თითქმის ყველა სახე სწორია და ჩაკის დროს ქვედაწელს ზემოდან გადმოეფინება. უფრო ძველ ფორმად ასახელებენ იმ სახეობას, რომელსაც გვერდებში ჩაკეტილი სწორი ზედაწელის ორი სახეა იმერეთში დამოწმებული გულდახურული და გულჩახსნილი. ამ უკანასკნელის რამდენიმე ვარიანტიცნობილი, მათ შორის სადა და საბეჭოიანი. ბოლოს დასახელებულიც ორგვარია: ნაოჭიანი და ნაკეცებიანი¹⁹. სახელოები ზოგს გაშვებული და ზოგს მაჯიანი ჰქონდა. ზედაწელს ჯიბესაც უკეთებდნენ. ამ ტიპის ზედაწელს სჭირდებოდა წინ ორი გულნაკერი, უკან წენი და მკლავები. უნაოჭო ნაჭრებიან ქვედაბოლოსთან ერთად ახლადშემოსული ე. წ. „კოლა — კოლა“ კაბებიც სციმათ, რომელთაც ადგილობრივი მოსახლეობა დვარღვაშა კაბებს ეძახის. „ძველ დროს სხვა იყო, ჩემს დროს უკვე გათენდა ცოტათი და ოთხნაჭრიანი კაბა შევიკერეთ. კუდი აღარ ქონდა და ნაოჭი მცირე. ჩემს დროს კაკეტკიანი რუბაშკები შემოვიდა ხმარებაში. რომ გავთხოვდი, მერე შემოვიდა „კაბუეტი“ კაბები, ჩემი ძღაზობის დროს არ იყო“²⁰.

როგორც ვიცით, XIX ს. ბოლოსა და XX ს. დასაწყისში მხრიანი კაბის ტიპი, რომელიც სახლართავიანი ქართული კაბის სახელით მოიხსენიება, იმერეთში ნაკლებადაა მოხმარებული. მის გვერდით არსებობს და ფართოდ გამოიყენება აქეს მხრიან, ყელდახურულ კაბას. რომელიც სახელოს თავებში ნაკეცების მიწყობითა და გულზე სანთლის ყვავილების დამატებით საქორწილო დანიშნულებასაც იძენს. მთბრობელის მიერ ნახსენები „კაპოტი“ კაბა სწორი და გადაუჭრელი ყოფილა და მათ მომხმარებლად ამ პერიოდში ახალგაზრდობა ითვლებოდა.

ხალათისებური ტიპის აღნიშნული კაბა საშინაო და განსაკუთრებით ქალის ფეხმძიმობის დროს იყო კარგი მოსახმარი. XX ს. დასაწყისში ქალაქში ფართოდ ფეხმოკიდებულ და სოფლად წაღალი ფენის ქალებში გავრცელებულ ევროპულ კაბებს²¹ გლეხური მოსახლეობა ნაკლებად იყენებდა.

უკვე დახასიათებულ ტანსაცმელთან ერთად იმერეთში დიდი ყურადღება ექცეოდა გარეთი სამოსელის ფორმებს. XX ს. და-

¹⁹ ნაოჭის დროს საბეჭო კეთდებოდა წინ და უკან, ნაკეცების დროს მხოლოდ წინა მხარეს.

²⁰ იმერეთის 1972 წ. ექსპედიციის მასალები, რ. № 2, გვ. 37.

²¹ „შანტიკლერი“, „პრინცესა“, „კოლა-კოლა“, „იპონსკი“ და ასე შემდეგ.

საწყისში არსებული ტალმა და გეიშა არ იქცა ფართო მოხმარების საგნად. მათი ჩამცმელი შემძლე — „ჩავანძული“ ოჯახის ქალები არიან: „კაი გლეხი შეიკერავდა, იმას ეცმია, მაჩხჩხლმსუნს აღირსებდა ამას“²²; „პარიამობას მარიამმა ტალმა წაბრძინა“²³. ჰყვებიან მოხუცები. ტალმა, მუხლებჩაცილებული ნაბადისებური მოსასხამი, ძირს ფართო და ყელთან დამაგრებული სამოსელი ყოფილა, ზურგზე გადაფენილი საყელოთი. ზოგი მთხრობელი ტალმა-გეიშას მოხმარების დროს აიგივებს, სხვებს ტალმა საზამთრო და გეიშა გაზაფხულ-შემოდგომაზე ჩასაცემლად მიაჩნიათ. მთხრობელთა ნაწილი ამ ტიპის ჩასაცმელს ტოლომას უწოდებს. ეს არ უნდა იყოს შემთხვევითი, მით უმეტეს, რომ მათი მსგავსება აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის მასალების მიხედვითაც აშკარაა²⁴. თუ ტალმისათვის საჭირო იყო მუქი (ლურჯი, ყავისფერი, მწვანე) ძვირფასი ქსოვილი²⁴, გეიშად მდარე და ბაცი ფერის ქსოვილი გამოიყენებოდა. გეიშა²⁵ მოკლე ჩასაცმელი იყო, წელთან მომდგარი და ქვემოთ გაშლილი, სახელოები გამოყვანილი. გულისპირი ერთმანეთთან მისული და ღილებით შესაკერელი. საერთო იერით იგი მოკლე პალტოს ჩამოგავდა — „თლა მოკლე არ იყო, არც ეწია პალტოს და არც ეწია მოსაცმელს“²⁶, თხელი ქსოვილის გეიშას დასარჩულებაც უნდოდა.

პალტოს დამკვიდრებამდე ცალკეულ შემთხვევებში იცნობდნენ ამ სახის სამოსელის სხვა ფორმებსაც,²⁷ მაგრამ ამ ტიპის ჩასაცმელის ძირითად ფორმად იმერულ სოფელში გვევლინება ე. წ. „კასტუნის“, რომელიც თებთებამდე სოგრძის სწორ, ინგლისურს საყელოთი შედგენილ სამოსელად წარმოგვიდგება. მას უკეთებდნენ გრძელ გამოყვანილ სახელოებს და სარჩულსაც გამოაკერებდნენ ხოლმე.

ზემოთ დახასიათებულ კომპლექსებს მათთვის შესაფერისი თავებურვაც გააჩნდათ. ქართულ სარტყელ-გულისპირიან კაბაში გამოწყობილ მანდილოსანს თავიც ქართულად უნდა დაეხურა, ე. ი.

²² იმერეთის 1972 წ. ექსპედიციის მასალები, რ. № 2, გვ. 3.

²³ ნ. გვათუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 67.

²⁴ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1974.

²⁵ იხ. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვას კონა, შემდგ. აღ. ლლონტი, თბ., 1974.

²⁶ იმერეთის 1972 წ. ექსპედიციის მასალები, რ. № 2, გვ. 38.

²⁷ „პრელენკა“, „ტრუაკალი“, „საკი“, „ფლაკი“, „პოლუშუბა“, „შუბა“ და სხვ.

თავზე ჩიხტი-კობი უნდა დაედგა და ზემოდან ლეჩაქ-ბაღდადი მოეხურა. ქართულ საგვირგვინო კაბასთან გაერთიანებულ ამ სენ-ტერესო თავსახურს იმერეთში თავ-რთულ ლეჩაქ-ბაღდადი როგორც ვიცით, თავისებურ ვარცხნილობას — უკან ნაწნავეები და წინ კავეები, ემყარებოდა. იმერეთში კავებად საკუთარ თმებთან ერთად ენდროში შეღებილი სხვისი თმაც გამოუყენებიათ. კოსს იმერლები გაურჯელად²⁸, ხოლო შუბლსაკრავს თავსრაკად მოიხსენიებენ. იმერელ ქალებს ქართული თავხურვის ელემენტებიდან ჩიხტის, კობისა და თავსაკრავის დამზადება თვითონ შესძლებიათ, დანარჩენს ყიდულობდნენ. თავსაკრავიდან უპირატესობას ერთფერ (მწვანე, შვინდისფერი, შავი, ლურჯი), ხავერდს აძლევდნენ, რომელსაც გასაწყობად ოქროს ბახჩის ტიპის ქინძის-თავს დააბნევდნენ. ასეთი ქინძისთავის სახელწოდებად ქვემო იმერეთში კურწათია ცნობილი²⁹, მუშაობის დროს დანოწმდა სხვა სიტყვაც — კიკილები.

ტანსაცმლის სხვა კომპლექსს თავხურვის განსხვავებული ელემენტები სჭირდებოდა, თუმცა ქართული ტრადიციული თავხურვაც არაერთხელ ჩანს გამოყენებული. ხომ ცნობილია, რომ ქართულ თავხურვას რევოლუციის შემდგომ პერიოდშიც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. როგორც ვთქვით, საგვირგვინო თავსაბურავის საუკეთესო ნიმუშად ქართული თავხურვა ითვლებოდა. შემდგომში შემოსული ფატა იმერეთში ჯერისსწერის ლეჩაქის სახელს ატარებს. ქორწინების დროს პატარძლის პირბადე მეორე დღესვე კარგავდა თავის ფუნქციას, თუმცა საქორწილო სუფრაზე პატარძლის სახის დამალვა, ძველი წესისაგან განსხვავებით, უკვე აღარ ითვლებოდა სასურველად.

XX ს. I მეოთხედში თავსაბურავად ისევ ორი თავსაფარი გამოიყენება: ერთი შიდაა და სხვებისათვის შეუმჩნეველი. მას უბრალო ქსოვილისაგან სამკუთხედის ფორმით ოჯახებში ამზადებდნენ; მეორე — გარეთი, საგანგებოდ გამორჩეული და ძირითადად ქალაქური პროდუქციით დამზადებული. მათი დიდი ნაწილი ოთხკუთხა ყოფილა და მოხმარების დროს უბეურად მოკეცილს სამკუთხედის ფორმა ეძლეოდა. ჩითის, სატინისა და დარაის თავსახვევს სახლშიც იკერავდნენ. ბურსეულის სახელწოდებით ცნობილი თავსაფარი სამკუთხა იყო და ნაპირებგადაკეცილი. სატინისას არშიას უკეთებდნენ, ხოლო დარაისას გარშემო

²⁸ ქართველურ ენათა ლექსიკა...

²⁹ იქვე.

ფოჩს — ფესვი შემოაკრებდნენ. ოთხკუთხა ფორმის ფესვიან თაეშალს „შრაფსაჲ“ უწოდებდნენ. იგი ნიკაბთან უნდა შეერთდეს სხეებით პირის აბუდნაც ყოფილა შესაძლებელი, ე. წ. თავსაფარისა ყურების ლოყებთან დამაგრების ძველი წესი გამოუყენებიათ. მზა თავსაფარებში მოსწონდათ ცხრაჯვრიანი და დონდის „შრაფები“, „მანტილი“, „ფულარი“. კარგი თავშლებიდან საუკეთესოდ მიჩნეული ოთხკუთხა, დიდი ზომის და მაშინდელი ფულის კურსით შვიდ თუმნად ღირებული ცხრაჯვრიანი თავსაფარი ისეთი თხელი სახიანი აბრეშუმისა ყოფილა, რომ როგორც მოხუცები იხსენებენ, ბეჭედში გაძვრებოდაო. ფულარიც ამგვარი თავსაფარია, ოღონდ უფრო იაფფასიანი და ზომითაც პატარა. ფერადი თავსაფარის ამ ნიმუშს ორი ნაპირი ფესვიანი ჰქონია და ორი ნაწიბურია. მანტილი გრძელი ოთხკუთხი ფორმისა და გარშენო ფესვებია იყო. ზამთარში აბრეშუმის თავშლებს „გაროზად“ წოდებული თავსაფარი ცვლიდა. სიცივეში ყაბალასაც ხმარობდნენ.

ახალგაზრდა, გასათხოვარი ქალები მარტო თავშლებით დადიოდნენ, „ლაკონკა“ — აბრეშუმის ძაფისაგან ყაისნალით სამკუთხედად ნაქსოვი, მათი საყვარელი თავსაბურავი ყოფილა. XX ს. ახალგაზრდობას უთავსაფროდაც დაუწყია სიარული. ამ დროს ქალაქში ფართოდ დამკვიდრებული ევროპული თავსაბურავის ნიმუშები სოფლის მცხოვრებთა ყოფაშიაც იჭერს გარკვეულ ადგილს.

ტანსაცმლის სხვადასხვა კომპლექსს შესაფერისი ფეხსამოსი და ფეხსაცმელი უნდოდა. კარგ ტანსაცმელთან ქალაქური ჩულქი და ტყავის ფეხსაცმელი უნდა სცმოდათ. ფეხსაცმელი ორი სახეობისა ყოფილა: ყელიანი და უყელო. ყელიანებიდან უნდა დავანახელოთ „ბაშმაკები“ — უქუსლო, წინ თასმებით შეკრული და „პოლსაპოჩკები“ წვრილი ქუსლითა და წვერით. უყელო ფეხსაცმლის ერთ სახეობას კონდრებს ეძახდნენ. იგი ქუსლიანი იყო და გვერდებზე თასმებით გადასაბმელი. სახლში ხმარობდნენ რეზინისძირიან ჩუსტებს, რომლებსაც იმერეთშიც წუღებს უწოდებდნენ. საშინაოდ ქუსლიან ან უქუსლო ქოშებს იცვამდნენ, რომელთაც ტირიფის ან თხმელის ხის ძირები ჰქონდათ და საპირედ მატერიის ან ტყავის ბრტყელი სალტე დაკერებული. ჩუსტებში — შინნაქსოვი ბამბისა ან შალის მაღალყელიანი წინდები უხმარიათ. ძველად სელის ძაფის წინდებიც სცმიათ.

გულმოდგინედ არჩევდნენ მიცვალებულის „გასაწყობად“ საჭირო შესამოსელს, რასაც სუდარს ეძახდნენ. „მკედრის

ტანსაცმელს სუდარს ეტყვიან, ჩაგეცვას სუდარით — შეველა იციან“³⁰ სუდარად ყოფაში არსებული ჩასაცმელი გამოიყენებულა, ამ მხრივ საუკეთესო იყო მიცვალებულის საქორწილო ტანსაცმელი. გიულდენშტედტი სხვაგვარ მდგომარეობას აღნიშნავს: „სიკვდილის შემდეგ ჯერ წყლით და შემდეგ ღვინით განბანილი მიცვალებული იწვა საცხოვრებელ ოთახში ტილოფზე, რაც დაგებულ იყო ცუდ საკეცზე. ის აყენის ბავშვივით იყო გახვეული ტილოში. ტილო ცვილში იყო ამოვლებული, ხელები კი გარედან ქონდა გულზე დაკრეფილი. თავზე ეკეთა ამწარივე ტილოს ჩაჩი“³¹.

ხანშიშესული ქალი თვითონ დაიწყებდა სუდარაზე ზრუნვას — თუ საქორწილო ტანსაცმელი აღარ ჰქონდა შემონახული, ახალს დაინზადებდა და მას სიცოცხლეშივე რამდენჯერმე ჩაცმევდა, რადგან ძველი რწმენა უხმარი ტანსაცმლის საიჭიოში წაღებას კრძალავდა. მიცვალებულის დაკრძალვის შემდეგ მისი ერთი ხელი ტანსაცმელი — ნი შ ა ნ ი და ლოგინი ორმოცი დღის განმავლობაში ხელშეუხებელი იყო. მერე ტანსაცმელიდან ერთ ან ორ ელემენტს მოსაგონრად შეინახავდნენ და დანაზჩენს სხვებზე გააჩუქებდნენ.

გლოვა, სხვა წესების შესრულებასთან ერთად, პირველ რიგში ტანსაცმელით უნდა გამოხატულიყო. ცნობილია, რომ ადამიანის განწყობილებას უნდა შეესაბამებოდეს ჩაცმულობის ფორმები და ფერიც. ეს სიმბოლიკა მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხის, მათ შორის ქართველების მრავალსაუკუნოვანი დაკვირვების შედეგადაა მიღწეული³². გლოვის დროს დარღობით დამძიმებული ადამიანის განწყობილება დამის ფერთან არის შედარებული, რომელიც, აგრეთვე, გვევლინება ფერად ქვესკნელისა ანუ მარადიული უკუნეთისა, რასაც ხალხი შ ა ვ ე თ ს ა ც უწოდებს. ამას უკავშირდება იმერეთში და საერთოდ მთელ საქართველოში სამგლოვიარო სამოსელის აღმნიშვნელი სიტყვა შ ა ვ ე ბ ი. აქვე მოწმდება სხვა სახელწოდებანი: თ ა ლ ხ ე ბ ი, ჯ ი გ ა რ ი, ძ ა ძ ა. სამგლოვიარო სამოსელის სახელწოდებისა და დედამიწის ერთ-ერთი სკნელის სახელის მსგა-

³⁰ იმერეთის 1973 წლის ექსპედიციის მასალები, რე. № 1, გვ. 8.

³¹ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. 1, გამოც. გ. გელაშვილი, თბ., 1962, გვ. 150.

³² თ. თქოშიძე, ფერთა სიმბოლიკა ქართულ ჯადოსნურ ზღაპრებში-
ქურ., „ცისკარი“, № 1, 1972, გვ. 120.

ვსება შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ხეცსურეთში მიცვალბუღლის სამი ფერის პერანგით დასაფლავების ძველი წესიც სწორედ ესაა. სკნელის გამომხატველ თეთრ, წითელ და შავ ფერთან ერთად კავშირებული.³³

სამგლოვიარო სამოსელის განხვევებული იერი გლოვის ხარისხს ეთანხმებოდა. მისი ძირითადი ნიშანი — უბრალოება, მასალითა და ფორმის თავისებურებით გამოიციემოდა. შესასწავლ პერიოდში სამგლოვიარო სამოსელის ძირითადი ფორმა უჩვეულოდ გრძელი და ნოჰმოყრილი წელსქვევითი და წელსზევითია. ამ საფარველმა მწუხარე ქალის სხეული შემუშნეველი უნდა გახადოს: სახელოთა სიგრძემ ხელის თითები, ხოლო ქვედაბოლომ ფეხის გოჯები უნდა დამალოს. მგლოვიარეს ეკრძალებოდა ქართულად თავის დახურვა. თავზე უბეურად მოკეცილ თავშლებში, რომელთა დამაგრება დაკეცილი და შუბლზე წაკრული სხვა თავსაფრით ხდებოდა, ქალებს მხოლოდ თვალები მოუჩანდათ. მძიმე გლოვის დროს საცვლებსაც დათალხავდნენ.

სამგლოვიარო სამოსელთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია, მასალის შერჩევისა თუ გარკვეული ფორმის ტანსაცმლის ტარების წესები მიუთითებენ გლოვის სიმძიმეზე. მძიმე გლოვა ქმარზე, შვილზე და ძმაზე სცოდნიათ. ამ დროს იყენებდნენ სამგლოვიარო სამოსელს — ძაძას. ძველად ამ ტერმინით იმერეთში მგლოვიარეს ნიერ სამგზავროდ მოხმარებული ნაბდის ტიპის წამოსასხამიც აღინიშნებოდა. შემოუტეხავი ძაძა ნაპირებდაკბილული ან ნაპირებჩამოშლილი სამოსელი იყო, რომლის გავრცელებას იმერეთში მთხრობელები მეგრული წესის გავლენას მიაწერენ. მის დასამზადებლად უბრალო ქსოვილები — ხამი და ნარმა იყო საჭირო, სხვა მასალის ამ მიზნით გამოყენება რევოლუციის შემდგომ პერიოდში შეიზინება. აღრე, ახლობელის გარდაცვალებას ხანგრძლივად — სამ წელს, გლოვობდნენ. აქედან ერთი წელი ძაძები ეცვათ. ძაძების განახლება წესი აღარ იყო, იგი ტანზე უნდა გაეცივითათ და გახდის მერე ეზოს გარეთ დაეწვათ. ერთი წლის შემდეგ შემოტეხილ შავებს ჩაიცმევდნენ, ბოლოს თალხებზე გადავიდოდნენ. ზოგიერთი ქალი შავ თავსაფარს სამუდამოდ დაიტოვებდა, ტანზე სალხინოს აღარ ჩაიცმევდა და სულ „მოწყენილი“ ტანსაცმლით ივლიდა. საერთოდ, ქმარმკვდარ ქალს ტანსაცმლის ფერებიდან თეთრი უნდა

³³ დ. შენგელია, მუღმივი თანამგზავრები, თბ., 1964, გვ. 191.

გამოერიცხა. ძველად არსებული გლოვის ვადები თხნდათან შექ-
ცირდა, ბოლოს იგი საწლოს გადახდას დაუკავშირეს. გახდილ შა-
ვებს ღარიბ ქვრივ-ობლებს ურიგებდნენ ან საფლავზე გაიტანდნენ
და იქ დატოვებდნენ.

სამგლოვიარო ტანსაცმელს მიცვალებულის დასაფლავების
დღეს ჩაიცმევდნენ პირველად. მის დამზადებაზე, ისევე როგორც
საფლავის გაქრაზე, მიცვალებულის გვარისას არავის დაასაქმებ-
დნენ. წლამდე ბავშვის ან ღრმა მოხუცის სიკვდილზე შავების ჩაც-
მა არ იყო საჭირო. ასევე იქცეოდნენ ბატონებით გარდაცლი-
ლის მიმართაც. „თუ ავადმყოფი მოკვდა ბატონებით, ვიტყვი
„მირთმევას“. ამისთანა შემთხვევის დროს არც ტირილი შეიძლება,
არც შავების ჩაცმა. ხალხით ვერ გაასვენენ ბატონებით მირთმე-
ულს და ხარჯსაც მერე გადაუხდი“³⁴. გარდა ამისა, ძველი წესის
თანახმად, სამგლოვიარო სამოსელის ტარების პერიოდში ზოგიერ-
თი აკეთებდნენ მოქმედებას. მაგალითად, თუ მგლოვიარე ოჯახში
ბატონები მიბრძანდებოდნენ, ოჯახის ყველა წევრს შავები სამ-
ხაარულო ფერის ტანსაცმლით უნდა შეეცვალა. მგლოვიარეს ასე-
ვე არ შეეძლო შავი თავსაფრით საკურთხის გაკეთება, ამიტომ
სულთაობას, პეტრეუბავლობას, მარიამობას, ფერიცვალებას,
ღვთისმშობლობას იგი თავზე თეთრ თავსაფარწაკრული აკეთებდა
საქმეს.

ტანსაცმელთან დაკავშირებული ზოგიერთი ძველქართული
წესი იმერეთშიც მოწმდება. ერთი ამათგანია ეკლესიებში ხატებ-
თან ფერადი ქსოვილის ან თავსაფრის ძღვნად მიტანის ჩვეულება.
ხატის სახელზე მიტანილი ამ შესაწირავის სახელწოდებად აქ ხ ა -
ტ ის პ ე რ ა ნ გ ი ა ნ პ ი რ ბ ა დ ე ახსოვთ. „პირბადეს მოგართ-
მევო, ჩემის სანთლითა, ცხრა მეტანიო“³⁵ — ანდაზად არის დარ-
ჩენილი ხალხში. ამ დროს საკლავისა და საქმელ-სასამელის წადე-
ბაც იცოდნენ. საქმელი ცხრა ან სამი თავი უნდა ყოფილიყო.
ცხრა თავი საუკეთესო იყო, სამზე ნაკლები არ შეიძლებოდა. პირ-
ბადედ თეთრ, წითელ ან ჭრელ ქსოვილს არჩევდნენ და მას ხან
ეკლესიის ეზოში ნახარებ წმინდა ხეებზე კიდებდნენ, ხან ეკლესია-
ში გამოფენილ ხატების ფარდად იყენებდნენ. პირბადის გარდა
ზოგჯერ ღმერთის ტანსაცმლის მიტანასაც შეპირდებოდნენ. ამ შემ-
თხვევაში ერთი ხელი უნდა წაეღოთ — თავსაფარი, წელსზევით,

³⁴ იმერეთის 1971 წლის ექსპედიციის მასალები, რ. № 1, გვ. 54.

³⁵ მუხლმოყრა.

იმერული თავადი (უცნობი მხატვარი, XIX ს.)

წელსქევეითი. ასეთი დანიშნულებით გამოყენებულ სამოსელს არ აკობტავენდნენ. ასე მიდიოდნენ ეკლესიაში სალოცავად, უკან სხვა ტანსაცმლით ბრუნდებოდნენ.

ეკლესიაში

ძველად ავი თვალისაგან თავის დასაცავად სხვადასხვა სახის მას ხმარობდნენ. ერთს სათვალღვინჯილა ერქვა და მეორეს შანა. პირველი მძივისა და „აყვავებული“ ძვლისაგან იყო შედგენილი, მეორე სამკუთხედის ფორმაზე შავი ძაფით შეკერილი ნაჭერი ყოფილა, რომელშიც თვალის ასაცილებელი რამდენიმე ნიშანი³⁶ უნდა მოეთავსებინათ. განსაკუთრებული ძალა მიეწერებოდა ნალოც ნივთებს და უბირ დღეს გაკეთებულ შანებს. ასეთ დღედ დიდი ხუთშაბათი იყო მიჩნეული. ნიშანთა შორის დიდ მნიშვნელობას აქლევდნენ დავითისა და კონსტანტინეს³⁷ პერანგის ნახევს, რომელსაც ორ წიფობისთვის (ოქტომბერი) მოწამეთაში დღეობაზე ასულნი ფულით გამოსთხოვდნენ ხოლმე მღვდელ-დააკვნებს. ავი თვალისაგან დასაცავად აღნიშნულ თილისმებს თვალტანაჯ ახალგაზრდის ტანსაცმელს მარჯვენა იდლისათან დააკვრებდნენ, ან ძაფით კისერზე ჩამოკიდებდნენ. უფროსობდნენ ეშმაკისებული ქალის მოქმედებას, რომელიც მიპარვით ცდილობდა ადამიანის ტანსაცმლიდან ნაწილის აჭრას, რასაც შედეგად თითქოს პატრონის ფიზიკური დასუსტება და მძიმე ავადმყოფობით სიკვდილიც მოსდევდა³⁸. ღრმად სჯეროდათ, რომ თუ ახალწლის ღამეს ქალს ფეხზე ორი წყვილი წინდა ეცვა, ცალ-ცალკე უნდა წაეძრო და განცალკევებითაც დაეღაგებინა. ასე რომ არ მოქცეულიყო, საბუდარში დასმულ კრუხს წიწილები გამოეგუდებოდა.

ტანსაცმლის მოვლა-შენახვაც თავისებურ ყურადღებას მოითხოვდა. ახალ ტანსაცმელს სიკვრებსა და ზანდუკში ინახავდნენ. ამ ტანსაცმელს ჭია-მიჩიჩი რომ არ გასჩენოდა, სხვადასხვა ხერხს მიმართავდნენ: სათავსოებში აწყობდნენ მძაფრი სუნის მქონე მცენარის ფოთლებს: სუროს, კაკლის, თამბაქოსი. ასევე ეფექტურად გამოუყენებიათ ნიორი, თუთუნი და შაბი. ჭიის დასაფრთხობ წამალს წელიწადში ორჯერ მიმართავდნენ: გაზაფხულსა და შემოდ-

³⁶ ნახშირი, ასკილი, მწარე ბლის ხის ქერქი, ტყემლის ხის ქერქი, მწარე კვხის კანი, ტყვია, თოფის წამალი და ა. შ.

³⁷ ძმები დავით და კონსტანტინე არგვეთელი მხეიძეები ყოფილან, საქართველო; დამოუკიდებლობისათვის მტრის წინააღმდეგ მებრძოლი გმირები, რომლებიც ხალხს წმინდანებად ჩაურთცხავთ.

³⁸ М. И. Сагарадзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 77.

გომაზე. ჭიის სახელზე ძველად თურმე უქმეც ყოფილა დაწესებული — ყველიერის ორშაბათი, რომლის დროსაც ერიდებოდნენ მატყლისა და საერთოდ ბეწვეულის დამუშავებას. ამ დღეს მატყლის ძაფის პატარა შეკვრას ოთახში საღნე შემოსდებდნენ. მწიკის ლუქმა ეს იქნება და ტანსაცმელი გადაგვირჩებაო. ტანსაცმლის კარგი მოვლა მის ხშირად გამომზეურებასაც ვარაუდობდა. ერთ დანიშნულ დღეს — ივანობას ეწყოზობდა მისი გამოფენის რიტუალი. ამ დღეს ოჯახის დიასახლისისათვის მზეს არ უნდა დაესწრო. უმძრახი ქალი ტანსაცმელს გამოიტანდა გარეთ და შეტანიდაც მზეს დაასწრებდა. სწამდათ, რომ ივანობას გამომზეურებულ ტანსაცმელს ჭია აღარ მიეკარებოდა.

Ц. И. БЕЗРАШВИЛИ

КРЕСТЬЯНСКАЯ ЖЕНСКАЯ ОДЕЖДА В ИМЕРЕТИ

Резюме

Работа написана на основе этнографического материала собранного автором во время экспедиции (1972, 1973 г.г.) в разных селениях Западной Грузии (Имерети). Проанализировав полевые материалы и литературные данные в статье дается детальное описание всех основных элементов одежды бытующих в Имерети с конца XIX века, а также выяснены функция и способы их ношения.

Изученные элементы дают возможность выделить несколько комплексов. Помимо этого в работе приводится и дополнительный материал, к которому относится вопрос о применении тканей, рабочие дни недели; описываются некоторые религиозно-бытовые обычаи, при выполнении которых фигурируют элементы женской одежды и т. д. Среди ритуальной одежды более подробно изучена траурная, которая в Имерети, также как и во многих уголках Западной Грузии, сохранилась почти до наших дней.

წითელი თიხის ჭურჭლის დამზადებისა და შიშვენიერების
ხალხური წესები იმერეთში

მეთუნეობას ზემო იმერეთში თიხის საბადოებით მდიდარ რაიონებში სოფელში მისდევენ, მდინარე ძირულასა და მისი შენაკადების — გეზრულასა და დუმალას ხეობებში. ეს სოფლებია: ბოსლები, გეზრულა, ტყემლოვანი, იდიდი და პატარა ჩხირეული, მანდაეთი, საწაბლე, მაქათუბანი, ჯოყოეთი და შროშა. ადმინისტრაციულად აღნიშნული სოფლები შედის ზესტაფონის, ქიათურისა და ხარაგაულის რაიონებში.

ჭურჭლის წარმოებას აღნიშნულ ცენტრებში გლეხები მთელი წლის განმავლობაში მისდევენ მიწათმოქმედებისაგან მოუწყვეტლივ. მეჭურჭლეობა (როგორც წვრილი, ასევე მსხვილი) უმთავრესად მამაკაცის ხელობად ითვლება. იმერეთში ამზადებენ საოჯახო ყოფაში გამოსაყენებელ ყოველნაირი ტიპის ჭურჭელს, რომლის ფორმა და ფუნქცია კარგად ერწყმის ერთმანეთს და მისი უმრავლესობა გამოყენებითს ღირებულებასთან ერთად მხატვრულ ღირსებასაც ფლობს.

იმერეთში ჭურჭელს შემდეგი წესით ამზადებენ: ერთ ჯერზე მზადდება წვრილი საოჯახო ჭურჭელი: ქოთნები, კერძისა და ღვინის ჯამები; სასმისი ქვევრები, კეცები და სხვა. დანარჩენი ჭურჭელი (ერთხარეკიანიც კი) რამდენიმე ჯერზე კეთდება. იმერეთში ჭურჭელს თანდათან აშენებენ, მოჰყავთ სპირალურად დაწყობილი ფთილებისაგან ანუ სორსოლებისაგან. აქ ჩვენს მიერ მრავალი საინტერესო ტერმინია დაფიქსირებული, რომლებიც შესანიშნავად გამოხატავენ ჭურჭლის შენების პროცესებს: შემოქნა, ამოყვანა, მოქნა, სვარსვალის მოქნა, ფთილების შემოქსოვა, რგოლების შემოშენება, სორსოლების შემოქსოვა, შემოწვნა-დაწვნა, სორსოლების შემოვლება და სხვა.

ჭურჭლის კეთება რამდენიმე ეტაპს შეიცავს და ყოველი სტა-
დია შესაბამისი ტერმინით გამოიხატება: გუნდის დაკრა, გუნდის
აწევა, გუნდის დაწევა, გუნდის გახვრეტა, აყვანა, პირის მოყვანა,
მეორედ აყვანა, პირის აწევა, ფიცრის გასუფთავება, დაფიქვია, ცე-
ლის გაკეთება, დაყურვა, მოჭრა. ანალოგიურად მზადდება იმე-
რეთში დოქი, ხელადა, ჩაფი და ა. შ.

იმის გამო, რომ ჭურჭლის დამზადება მოითხოვს მის თანდა-
თანობით შენებას — ამოყვანას, იმერელი მეჭურჭლე ერთდროუ-
ლად იწყებს იმდენი ჭურჭლის გვამის გაკეთებას, რამდენსაც
მოერევა მის გაშრობამდე: „ზედმეტად გამშრალ გვამს თავი არ
დაედგმება“.

დოქის გვამის საკეთებლად მეჭურჭლე იღებს 1,5—2 კგ გუ-
ჯალ მიწას, რომელსაც ორ ნაწილად ყოფს. ერთ ნაწილს გუნდა-
წვოდება, მას ხელოსანი მჟადის ცომივით აგუნდავენს ორივე ხე-
ლით. კარგად შეგუნდავებულის იმ ნაწილს, რომელიც მორგვზე
უნდა დაეკრას, მეჭურჭლე გამტკიცულ (გაცრილ) სილაში ავლებს
და მორგვის შუაში აკრავს; ეს არის ჭურჭლის საძირე (საძირე)
მიწა, რომელსაც მეჭურჭლე მარჯვენა ხელის ცერით ცენტრს უკე-
თებს. აუცილებელია საყრდენი წერტილის სწორად პოვნა, რის-
თვისაც მარჯვენა ხელის იდაყვს მარჯვენა ფეხის მუხლზე მყარად
აყრდნობენ და ისე მონიშნავენ შუა წერტილს. შემდეგ ხელოსანი
ამზადებს ფთილას, სორსოლებს. შეიძლება მათი წინასწარ დამზა-
დებაც. ხელოსანი სახარჯავი მიწიდან იღებს საშუალო ზომის გუნ-
დას და ასორსოლებს ხელში. ხელს ხშირად ისველებს წყალში და
ზემოდან ქვემოთ უსვამს ფთილას, რომლის სიგრძე 40—50 სმ-ია,
იგი ხელოსანს მარჯვენა ხელის იდაყვამდე სწვდება. შემდეგ იწყება
ფთილების მოქნა—შემოწვნა, ე. ი. ჭურჭლის კედლის ამოყვანა.
სორსოლების დამატებით ჭურჭლის კედელი თანდათანობით მაღლა
იწევს. ამ დროს ხელოსნის მარჯვენა ხელის ოდნავ მოხრილი საჩ-
ვენებელი თითი ჭურჭლის შიგნით მოქმედებს, ხოლო მარცხენა ხე-
ლისგული კედლის საყრდენის როლს ასრულებს გარედან და თან
მორგვს ატრიალებს ნელ-ნელა. აქვე ხდება კედლის განთავისუფ-
ლება პატარ-პატარა კენჭებისაგან, ე. წ. გამოხილვა. ფთილების
შემოშენებისას ჭურჭლის გვამი მილისებრ ფორმას იღებს. მეჭურ-
ჭლეს მარჯვენა ხელში უჭირავს ხარატიანი გონგი და ასწორებს
ჭურჭლის კედელს გარედან, ვერტიკალურად ზევდან ქვევით მოძ-
რობით: მარცხენა ხელის ზურგი ამ დროს საზურგის როლს ას-
რულებს ჭურჭლის შიგნით. მორგვი ტრიალებს მარცხენა ფეხის

საშუალებით. ხელოსანი ხარატიან გონგს ხშირად ასეველეს წყალ-ში და მიწის ნაფხეკს აცლის.

ახლად ამოყვანილი ჭურჭლის კედლებს ხელოსანი ასეველეს შიგნიდან და გარედან სველი ჩვრით და ცოტაოდენ წყალსაც კახამს. ხარატიანი გონგის ნაცვლად იღებს საგვამავ გონგს და იწყებს ჭურჭლის გამოგვამვას. საგვამავი გონგი მეჭურჭლეს მარჯვენა ხელში უჭირავს და ჭურჭლის შიგნით მოქმედებს. მილის ფორმის ნაკეთობა თანდათან ზომიერად გამოიბერება და მრგვალდება. მორგვი შენაცვლებით ხან სწრაფად, ხან ნელა ტრიალებს; მარცხენა ხელის ოდნავ მოხრილი ცერი და გაშლილი ოთხი თითი საყრდენის როლს ასრულებს. ჭურჭლის გამოგვამვის შემდეგ კვლავ სახარატო გონგით მუშაობს ხელოსანი და ასწორებს ჭურჭლის გვამს; შემდეგ იყენებს საწმინდაო გონგს, რითაც ხდება ჭურჭლის კედლების შეწმენდა ზევიდან ქვევით და პირიქით. ამ ხნის განმავლობაში მორგვს გამუდმებით ატრიალებენ წალმა-უკულმა (მარცხნიდან მარჯვნივ და პირიქით) ხან მარცხენა, ხან მარჯვენა ხელით, იშვიათად ფეხითაც.

მეჭურჭლე იცავს შემდეგ წესს: ჭურჭლის შენების დროს ორივე ხელის იდაყვები მაგრად ეყრდნობა შესაბამისი ფეხის მუხლებს, რომ საყრდენი წერტილი უცვლელი იყოს.

საგვამავი გონგით ხდება გვამის აკრა. მორგვიდან, რის შემდეგ ხელოსანი ფრთხილად ორივე ხელით იღებს ახლად დამზადებული ჭურჭლის გვამს და იქვე სწორ ადგილზე ან თაროზე ათავსებს, რომ გვამი შედგეს (შეშრეს). ახლად გაკეთებული გვამი კისრის დაშენებას (მოყელვას) ვერ იტანს; როგორც ადგილობრივ იტყვიან, „ჰყინტია და ვერ გაუძლებს, დაიშლება“. თბილ ამინდში გვამის შედგომას 3—4 საათი სჭირდება. თუ ხელოსანმა ამ ხნის განმავლობაში ვერ შეძლო კისრის დაშენება, გვამს ტილოს ან ფოთლებს აფარებს, რომ ზედმეტად არ გაშრეს. მეჭურჭლეს რამდენიმე გვამის დაწყება შეუძლია მორგვზე და ზედვე დამთავრება, თუ რა თქმა უნდა, რამდენიმე მორგვი აქვს და ზაფხულის კარგი ამინდია.

ჭურჭლის კეთების მეორე ეტაპი გვამზე თავის დაბმავა, კისრის დაშენება-მოყელვაა. შემდგომ, შემშრალ გვამს მეჭურჭლე იღებს ორივე ხელით, ათავსებს მორგვის ცენტრში და საფხევი გონგით კარგად გლეხავს. განმეორებით იწყებს გვამის დამუშავებას: შესწორებას, გაწმენდას, შიგნიდან გამოსწორებას, კედლის

შესწორებას, გვამის ვერტიკალურად შელესვას, გამოხილვას და გამოხილული ადგილების ამოვლება-შელესვას. ხელოსანი ხელით და ფეხით მორგვს გამუდმებით ატრიალებს ორივე მხრივთა ღებობით. ჰოყელის წინა პროცესია გვამის ნაწიბურებზე სველი ნაჭერს ან ჩერის შემოვლება. გვამზე ბეჭების დადგმის შემდეგ ხელოსანს ვიწრო, მილის მოყვანილობის კისერი ამოჰყავს. სველი და ნახშირით კისრის შიგნითა კედელს ლესავს, ხოლო წმინდა გონგით მინაყელი ილესება გარედან. იგივე საწმინდაო გონგით მეჭურჭლე დოქის საფარფლეს (პირს) ტრის, ასწორებს და მარჯვენა ხელის საჩვენებელი და ცერა თითებით დოქის ფარფლის ნაპირი თანაბარ სისქეზე დაყავს. ამის შემდეგ დოქის ნაპირს სველ ნაჭერს— ბანდს წაღმა-უკულმა შემოავლებენ, რასაც მობანდვა ეწოდება.

შემდეგი პროცესი დოქზე ყურის მიდგმა ანუ შებმაა. მეჭურჭლე იღებს პატარა ზომის გუნდას, კარგად ასორსოლებს ხელში, აცლის ხვინკებს და იწყებს საყურეს ჩამოქნას. ყელზე ყური „ნიკარტის“ პარალელურად მაგრდება. ყურის მიდგმის დროს ხელოსანი ტურჭელში ყოფს მარცხენა ხელის შუა თითს და მაგარ საყრდენს აკეთებს, გარედან კი ყურის გამაგრება მარჯვენა ხელის ცერითა და საჩვენებელი თითის დაწოლით ხდება. პირველად ყურის ზედა თავი მაგრდება ყელის არეში, შემდეგ კობაჩურის საშუალებით ხდება ყურის ზედა ნაწილის „ამოზურგვა“ და დაბლა მხარზე ყურის მიმაგრება. შეერთების ადგილია „ბეჭისთავი“, ან შუა გვამი სანიკარტის გასწვრივ და პარალელურად. ტურჭლის შიგნით ყურის მიძერწვის დროს საყრდენის როლს კობაჩური ასრულებს, გარედან კი გონგის საშუალებით ხდება ყურის შესწორება და მარჯვენა ხელის ცერითა და საჩვენებელი თითით შეერთებული ადგილის გალესვა, შელამაზება, შეერთებული ადგილის გასწორება. ყოველივე ამის შემდეგ ხელოსანი მთლიანად ისველებს მარჯვენა ხელის მტევანს და ახდენს ყურის გალამაზებას ქვევიდან ზევით.

ასე ხდება ტურჭელზე ჩვეულებრივი, როგორც ადგილობრივ იტყვიან — მრგვალი, ბრტყელი და ა. შ., ყურის გაკეთება. შრომაში ტურჭელს ადგამენ აგრეთვე ე. წ. „საწოვარიან“ ყურს, რომლის გაკეთება გაცილებით ძნელია და ის მხოლოდ გამოცდილ მეჭურჭლეს შეუძლია. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, აღნიშნული ყური მხოლოდ შრომაში მოწმდება. საწოვარიან დოქს ზოგჯერ „ჩაიდნისტუჩიანსაც“ უწოდებენ. მეჭურჭლე სახარატო გონგით

ჭრის ახლად მიდგმული ნედლი ყურის ზურგს და სველი სანიკარტე ჯოხით აფართოებს მას. სანიკარტე ჯოხითვე ხვრეტავს ჭურჭლის გვამს, შიგ ორმაგად დაგრეხილი თოკის ერთ ბოლოს დებს და ანაგრებს გონგით. თოკის მეორე ბოლო ამოშვერილი იქნება ის ადგილას, სადაც გაჭრილი ყური მთავრდება. ხელოსანი ისველებს ორივე ხელს და ცერა და საჩვენებელი თითების დახმარებით აერთებს ჭრილობას, რის შედეგადაც თოკის ბოლო შიგნით ექცევა. ყურის გამთელების შემდეგ თოკის ცალი მხარე ამოშვერილია, რაზედაც ხელოსანი მიწის პატარა ნაჭერს აკრავს და საწოვარს ანუ ტუჩს უკეთებს; საწოვარი დოქის ყურში ჩაიდნის პირივით გაკეთებული სითხის გადმოსასხმელი მილია. იგი უკეთდება პატარა ზომის საღვინე დოქებსა და საწყლე თუნგულებს. საწოვარი ჭურჭელს ყურის ქვედა შეერთებიდან ოდნავ მაღლა უკეთდება, ამიტომ სითხე მასში გაცილებით ადრე გადმოდის, ვიდრე დოქის პირიდან. საწოვარიანი ყურის ზედა თავი გაუმტარია, ამიტომ ჭურჭელი, როგორც არ უნდა იყოს საკსე სითხით, გადმოსხმის დროს საწოვრიდან გადმოდის და არა პირიდან.

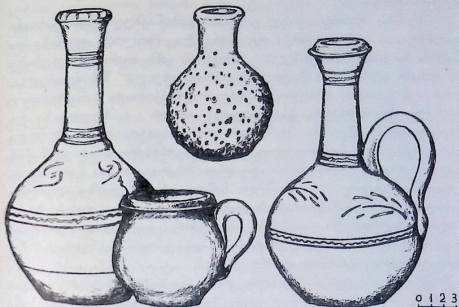
სასაწოვრე თოკის ყურში დატოვება შეიძლება, რადგან მისი გამოწვივის დროს თოკი დაიწვება და ხვრელი დარჩება. გამოუცდელი მეჭურჭლეები ჭურჭლის გატეხვის შიშით ერიდებიან ნედლი, გაუმშრალი, ჯყინტი ჭურჭლის ყურიდან სასაწოვრე თოკის ამოღებას; კარგი მეჭურჭლისათვის კი პირიქით, სასაწოვრე თოკის ჩატოვება სირცხვილად ითვლება.

საწოვარიანი ჭურჭლის წინაპრად შეიძლება მივიჩნიოთ ე. წ. ჩაიდნისებური და ყურმილიანი თიხის ჭურჭელი.

ყურმილიანი დოქი არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გავრცელებული ტერმინია. იგი შრომაში დამზადებული და ყოფაში გამოყენებული საწოვარიანი დოქის იდენტურია. ყურმილიანი დოქი გავრცელებული ყოფილა მთელ დასავლეთ საქართველოში ძვ. წ. VII—III სს. ფივენარის ძვ. წ. VI—IV სს. სამარხებში აღმოჩენილი ანალოგიური დოქები ექსპონირებულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიურ გამოფენაზე (ვიტრინა

№ XXXIX). ასეთივე დოკები ნაპოვნია ითხვისში¹, ვანში², დაუნარში³, საჩხერეში და სხვაგან.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, საწოვარიანი კურკლის წინააღმდეგ ყურმილიან კურკელთან ერთად შეიძლება მივიჩნიოთ უ. წ.

თიხის კურკელი (სუფრის)

ჩაიდნისებური⁴ თიხის კურკელიც, რომლის საწოვარი ყურთან კი არ არის შეერთებული, არამედ ყურის საპირისპირო მხარეს ცალკე კეთდება. ჩაიდნისებური თიხის კურკელი დამახასიათებელი ჩანს ირანისათვის უძველესი დროიდან აქემენიდურ ხანამდე და უფრო გვიანაც⁵. ასეთი კურკელი ცნობილია თურქ-

¹ ი. ვ ა გ ო შ ი ძ ე, ითხვისის სამარხი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXV-B, თბ., 1968, გვ. 65; შ ი ს ი ვ ე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 68.

² ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947—1969, თბ., 1972, სურ. 220, გვ. 23, 236; ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1969 წ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები, „ძეგლის მეგობარი“, თბ., № 23, გვ. 39.

⁴ დ. კ ი ლ უ რ ა ძ ე, სოფელ დაუნარის ქვეერსამარხი, „ძეგლის მეგობარი“, № 27—28, თბ., გვ. 60.

⁵ Б. А. Куфтин, Колхида, т. II, стр. 47, таблица 96 и 156; ი. ვ ა გ ო შ ი ძ ე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 68.

მენეთიდან (ანუ III), ხეთის სამეფოდან, ურარტუდან, დღესაც ამზადებენ ჩაიდნისებურ თიხის ჭურჭელს სოფ. ბალხარსა და შუა აზიაში. მას სხვადასხვა დანიშნულებისათვის იყენებენ: მცირე ზომისას წყლის სასმელად ხმარობენ, მოზრდილ რიტუალებებისათვის.

შროშის ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამოწმებული საწოვარიანი საღვინე თუ საწყლე, დოქი თუ თუნგულა მხოლოდ ღვინისა და წყლის ჩასასხმელი ჭურჭელია. ორივე მათგანს იყენებენ სუფრაზე ან ყანაში ღვინისა და წყლის წასაღებად. ადვილი შესაძლებელია, რომ თიხის ნილი, რომელიც შეიძლება დაჰქონოდა ანალოგიური ჭურჭლის პროტოტიპს, გაუქმებულა დროთა განმავლობაში და მის ფუნქციას ამჟამად ჭურჭლის ყურში დატოვებული ხვრელი ასრულებს. იგი პრაქტიკულადაც მოსახერხებელია, რადგან წინ გადმოშვებული მილი თიხის ადვილად მსხვრევეადობის გამო შეიძლება მოტეხილიყო, შროშული საწოვარიანი კი ველზე ადვილად წასაღები და პრაქტიკულად იოლად გამოსაყენებელი თიხის ჭურჭელია. ანალოგიური ფორმის სპილენძის ჭურჭელმა წურჭუნამ გაუძლო დროთა ცვალებადობას და ყოფაში მყარად ჩამოყალიბებულ ფორმად დარჩა.

ჭურჭლის გაცეთების ბოლო ეტაპია ნიკარტის (ნისკარტის) გამოყვანა, რომელსაც ხშირად თავს, პირს და ტუჩსაც უწოდებენ. მორგეზე ხელმეორედ შედგმული ყურშებმული დოქის ფარფლს ხელოსანი ნაჭრის ბანდით აკეთებს მას შემდეგ, რაც დოქის თავს ბასრი გონგით მოჭრის. ფარფლის შემოსწორების შემდეგ მეჭურჭლე სანიკარტე ჯოხს მარჯვენა ხელით ირიბად ათავსებს დოქის აქრილ თავში, ხოლო მარცხენა ხელის ცერსა და საჩვენებელ თითებს უჭერს ქვევიდან ჯერ კიდევ შეუღმშრალ, რბილ თიხას, მანამ, სანამ იგი სანიკარტე ჯოხს შეეხებოდეს. ამის შემდეგ იგი იღებს აღნიშნულ ჯოხს დოქის პირიდან. დამზადებულ ჭურჭელს ხელოსანი დანაჩხირით აჭრის მორგვიდან, იღებს ორივე ხელით და ფრთხილად დგამს სწორ ადგილზე ან სპეციალურად გამართულ თაროზე გასაშრობად. ანალოგიური წესით მზადდება დოქი, ხელადა, სურა და ა. შ., ხოლო ქოთანის, ჯამები და სხვა მარტივი ფორმის მცირე ზომის ჭურჭელი ერთ ჯერზე მზადდება.

⁶ И. Л. Станкевич, Сопоставление керамических комплексов Иранских памятников, III—II тысячелетия до н. э., „Советская археология“, 1970, № 3, стр. 69; Б. Б. Пиотровский, Археология Закавказья, Л., 1949, стр. 48—50.

ანალოგიური ხერხით ხდება იმერეთში დიდი ზომის საფეხურ კურჭლის მშენებლობა. საქართველოში „მეცენახეობა-მეოლინეობის სახელოვან სამშობლოში მექვევრობის მრავალი ცენტრი მოიპოვება, მაგრამ კლასიკურ კუთხედ მისაჩნევ იმერეთს ამ მხრივ ალბათ ვერც ერთი მათგანი ვერ შეედრება“, — წერდა კერამიკის ცნობილი მკვლევარი ეთნოგრაფი ლ. ბოჭორიშვილი⁷. იმერეთი კურჭლის კეთებით ოდითგანვე ყოფილა განთქმული. ნიკორწმინდელს XI ს. საბუთებში ნათქვამი აქვს: „ნიკორწმინდას ზემს მარანში დავფალ შიგან ჭური ნავარძელი; ივ: /16/ ქ კბი /II, 46“⁸. ამ ტრადიციას იმერეთი არც დღეს ღალატობს. ამ მეჭურჭლეობა ცალკე დარგად არის წარმოდგენილი. ღვინის შესანახ დიდი ზომის თიხის ჭურჭელს იმერეთში, ისე როგორც მთელ დასავლეთ საქართველოში, ჭური ეწოდება, ჭურის მკეთებელ ხელოსანს კი მეჭურე. ამ ტერმინთანაა დაკავშირებული წარმოების ამ დარგის სახელიც — მეჭურეობა.

საინტერესოა იმერეთში ჭურის შენებასთან დაკავშირებული მდიდარი ტერმინოლოგია: მოთითვა, ამოთითვა, გათითვა, გაღესვა, შებეჭვა, შეყელვა, დაფარფვლა და ა. შ. ეს შრომატევადი სამუშაო პროცესები ზუსტი თანმიმდევრობით მეორდება ყოველი ჭურის აშენებისას. საინტერესო ტერმინია დაკუტება (დაბინავენბა), რითაც მთავრდება ჭურის შენება.

მორგვზე ერთ მტკაველამდე ჭურის ძირს — კუნჭულოს აშენებენ და შემდეგ დგამენ სპეციალურ თიხის ან რკინის სადგამზე, ე. წ. საკუნჭულზე ან გადმობრუნებულ ხის სკამში — პირველად მაღალ სკამში, შემდეგ კი დაბალში. ჭურს დაახლოებით 70 სმ-ის სიმაღლეზე რომ ამოიყვანენ იწყებენ მის ე. წ. დაკუტება-დაბინავენბას. დაკუტებულ ჭურს, უძრავად რომ იდგეს და არ გადაიხაროს, ედგმება კრამიტები, რომელსაც ბიგები ანუ მუნჯები ეწოდება. მუნჯების შეყენების შემდეგ საფერზე კეთდება, რომელზედაც მეჭურჭლე ჭურის შენებისას დგება. იგი თანდათან მაღლა იწევს და ხარაჩოდ იქცევა ხოლმე.

ჭურის დამზადება რამდენიმე ეტაპისაგან შედგება, ამიტომ მეჭურე ერთდროულად რამდენიმე ჭურის შენებას იწყებს. საშუა-

⁷ ლ. ბოჭორიშვილი, იმერეთში მეოლინების მოკლე ანგარიში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VIII, თბ., 1956, გვ. 196.

⁸ ივ. ჭავჭავაძის შვილი, მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965, გვ. 77.

ლოდ მეჭურე 10—15 ჭურის შენებას შეუდგება. ვისაც დიდი ბიწა და დიდი ტევადობის საწვავი ჭურა აქვს, ერთდროულად 20—25 ჭურს ამზადებს. მორგვიდან გადმოღებული ჭურის კუნჭულის ბამბიკელას ფოთლებს აფარებენ, ზედმეტად რომ არ გაშრეს, წებონება არ დაკარგოს და მოქნას ხელი არ შეუშალოს. რამდენიმე კუნჭულოს დამზადებისა და შემოფოთვლის შემდეგ მეჭურე იწყებს ჭურების მოქნა-შენებას, რასაც კარგი ამინდის დროს დღეში ერთჯერ ან ორჯერ ასწრებს, ღრუბლიან ამინდში კი დღეგამოშვებით ხდება შემოშენება-შემოქსოვა, წვიმების დროს სამ დღეში ერთხელ.

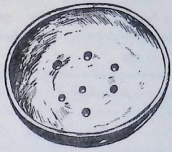
ჭურის მოსაქნელი ფთილა (სორსოლი) გაცილებით დიდია, ვიდრე ჭურჭლის მოსაქნელი. მისი სიგრძე 80—100 სმ-ია. კუნჭულოს მოქნის დროს მორგვი წალმა ტრიალებს, გაწმენდისას კი უკუღმა, ხოლო დაკუთებული ჭური მორგვის ბრუნვის გარეშე შენდება.

ერთ შემოქნაზე მეჭურე ერთი-ერთნახევარი მტკაველი სიმაღლის კედელს აშენებს, რისთვისაც გამოიყენება ერთი ან რამდენიმე ფთილა ჭურის ტევადობის მიხედვით. თუ ჭურს შენების დროს ნაპირები შემოახმა, მაშინ მეჭურე წყლიანი ხელით ასველებს გადასაბმელ ადგილს და მოქნას ისე იწყებს.

ჭურის, ქვევრისა და ქოცოს დამზადების ტექნოლოგია ერთნაირია. ყველა მათგანს ასაშენებლად ერთნაირი ე. წ. საჭურე, მიწა სჭირდება.

იმერეთში დღეისათვის მხოლოდ კუნჭულოიან ჭურებს, ქვევრებსა და ქოცოებს ამზადებენ. წინათ კი, როგორც მთხრობელთა გადმოცემით ირკვევა, ბრტყელძირიანი ჭურებიც უკეთებიათ. ჭურის კეთების დამთავრების შემდეგ ჭურის ფარფლზე (ბაკოზე) გამკეთებელი ხელოსანი თავის ინიციალებს აღნიშნავს.

ზემოთ აღნიშნული წესით იმერეთში მზადდება თიხის საღვინე და საწყლე ჭურჭელი (ნისკარტიანი ხელადები, მრგვალტუჩიანი თუნგულები და დოქები); საწყლე დოქები და ღვინის საწყაო ჩაფები; საფქვილე ჭურები, ქვევრები და ქოცოები; არყის შესანახი ქვაბები და არყის გამოსახდელი ქვაბის თავები — ზარფუშები; ქვევრისა და ჭურის საკუნჭულეები. ისარნა (ორყურა, უყურო); ქოთნები (უყურო, ცალყურა, ორყურა); ძაბრები, ორხელები, დერგები, ქილები; ცომის საზელი სხვადასხვა ზომის გობები, ჯამები, წყლისა და საკვამური მილები; საწველელი ქოთნები (უყურო და ორყურა), თორნე (ერთიანი, მრგვალორნაჭრიანი, სამნაქ-

თიხის ჭურჭელი

9. მასალები იმერეთის ეთნოგრაფიული მუზეუმისათვის

რიანი); ხელგობი; სადულარი — ახალი ღვინის ბადიშზე დასაღებო; ე. წ. „ხელსაქმის ქოთანა“; ქვევრის პირის საბეჭდავი დაშლბე; სატკბილე; სათევზაო „ქინკილი“ (მაშხალა); რძისა, დევექლბე, საწურავი, ორშიმო, „წყაროს თავი“. „საკრუმონე“⁹ ქვევრი, სადგარი, პატარა ორშიმო, თავსახურავი-ხუფი და ღვინის დასალევი ექვსი ჯამი; საღვინე ჭინჭილები, ქვევრები და ა. შ.

აღნიშნული წესით დიდი ჭურჭლის აშენება მოწმდება კახეთში, ხოლო იმერეთში ყოველგვარი ჭურჭლის აშენება მოწმდება სოფლებში: ცხავატში, საირმეში, აცანაში, აკეთსა და სხვა. ნაწილ-ნაწილ აშენება თიხის ჭურჭლის დამზადების ერთ-ერთ ხერხად ითვლება სომხეთში⁹. აღნიშნული წესით ჭურჭლის აშენების მაგალითებს ვხვდებით აგრეთვე სხვადასხვა ქვეყნებში უძველესი დროიდან¹⁰.

დამზადებული ჭურჭლის გაშრობა დიდ დაკვირვებასა და ყურადღებას მოითხოვს. ჭურჭლის შეკლება გაშრობის შედეგად მერყეობს 5%—10%-მდე.

ჭურჭელს გასაშრობად 10—15 დღე სჭირდება, ჭურის გაშრობას კი 20—25 დღე. მას პირველ რიგში ყური უნდა გაუშრეს, რომ არ აატყდეს, შემდეგ, როცა ჭურჭელი „თავისი თავის დაკავებას“ შეიძლებს, გადააბრუნებენ, შემდეგ დააწვენენ, ხოლო ბოლოს თავით დაბლა აყუდებენ. ჭურჭელი შრობის პროცესში სხვადასხვა ფერს იღებს: მშრალი ნაწილი თეთრი ფერისაა, გაუმშრალი ნაწილი კი მუქი შავი. როცა ჭურჭელი მთლიანად გათეთრდება, ჭურჭლის გაშრობა დამთავრებულია და მისი მოხატვა (დაჭრელება), შემკობა შესაძლებელია.

იმერეთში ჭურჭლის შემკობის რამდენიმე ხერხი დასტურდება: მონივლისება, მოწერნაქება, მოხარატება, მოჭიქვა, ჭურჭლის „შეზავებული“ შემკობა (მოხატვა, ამოკაწვრა) და ჭურჭელზე სხვა-

⁹ Е. С. Саркисян, Гончарное производство Армении, Ереван, 1970, стр. 50—53.

¹⁰ А. В. Арциховский, Основы археологии, М., 1954, стр. 61, 99; М. В. Воеводский, К изучению гончарной техники первобытно-коммунистического общества на территории лесной зоны Европейской части РСФСР, Советская археология, I, 1936, стр. 66; В. И. Селезнев, Производство и украшение глиняных изделий в настоящем и прошлом (керамика), СПб., 1894, стр. 52; Э. К. Кверфельдт, Керамика Ближнего Востока, М., 1947, стр. 211, 13.

დასხვა სკულპტურული ფიგურების, კოპლების, ვაზის ფოთლებსა და მტევნების მიძერწვა-მიწებება.

მოინგლისება ჭურჭლის შემკობის მარტივი საშუალებაა. ვაზ-გად გამშრალ გათეთრებულ ჭურჭელს ინგლისი ვაზუდან ესმება ხელით ან მხვრით. იგი ჭურჭელს შიგნიდან რომ მოხვდეს, დააღბობს და დაშლის. გაუმშრალ (უმ, ჰყინტ) ჭურჭელზე ინგლისის წასმა არ შეიძლება. ჭურჭელს იგი მხოლოდ სილამაზისათვის უკეთდება, გამძლეობისათვის მას არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს. ჭურჭლის მოინგლისება იმერეთისათვის, კერძოდ სოფელ შრომისათვის, ლოკალურია. მოინგლისებული ჭურჭლის დაჭრელება-მოხატვა ჭურჭლის შემკობის შემდეგი ეტაპია.

ჭურჭლის მოხატვა, დაჭრელება, მოჭრელება, ჭრელის გამოყვანა იმერეთში ერთი და იგივე მნიშვნელობით იხმარება. ჭრელი ჭურჭელზე გამოყვანილ ორნამენტს ეწოდება. იგივე ტერმინი, მიუხედავად იმისა მოხატულია (წერნაქით) ეს ორნამენტი, თუ ამოკვეთილ-ამოღარული ან დაქერწილი, იმავე მნიშვნელობით იხმარება ხისა და ლითონის ნაკეთობათა შემკობის დროსაც¹¹. ჭურჭლის შემკობის კომპოზიციას მეჭურჭლე დაჭრელების დროსვე ქმნის. იმერული ჭურჭლის ჭრელის კომპოზიცია ყოველთვის კარგად ერწყმის მის ფორმას.

ჭრელის სახეები ჭურჭელზე გამოპყავთ წერნაქით (წარნაქით) ან ხარატით (გონგით). გონგით ორნამენტი სველ თიხაზე ჭურჭლის სრულ გაშრობამდე სრულდება, წერნაქით მოხატვა კი, პირიქით, ჭურჭლის სრული გაშრობისა და მოინგლისების შემდეგ.

ჭრელის განაწილება ჭურჭლის ფორმით არის განპირობებული, რომელიც თავის მხრივ პრაქტიკული დანიშნულებიდან გამომდინარეობს. ამ პირობის დაცვით ხელოსანს ნებისმიერი ორნამენტის გამოყვანა შეუძლია.

მორგვზე შედგმული დაინგლისებული ჭურჭლის მოხატვა ხდება საჭრელებლისა და წერნაქის საშუალებით. ჭრელის სახეებია: ხაზოვანი, წერტილოვანი, ხაზოვან-წერტილოვანი, მოკლე ირიბი ღარები, სპირალური, ტალღური, მცენარეულ-ყვავილოვანი (წიწვი, ვაზის ფოთლები, ყურძნის მტევნები), ნალისებურ-ნახევარმთვარისებური; გამოყვანილია წრეხაზები, ჯვრები, ხუთქიმიანი ვარსკვლავები, გეგმაზომიერად განაწილებული შედგენილი წვრილი ბურთულები,

¹¹ ლ. ბე დ უ კ ი ძ ე, ხალხური ავეჯის ორნამენტის შესწავლისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXVI-B, თბ., 1970, გვ. 198.

ზომორფული (მტრედი, ჯიხვი, ვერძი) და ანთროპომორფული ფიგურები; დედამიწის ხელოვნური თანამგზავრის რელიეფური გამოსახულება და სხვა. ჭრელის სახეების უმრავლესობა სიმბოლურია. მაგალითად, საწყლე და საღვინე ჭურჭელს ყოველთვის თებენ ტალღისებურ ხაზებს. ყურძნის მტევნებითა და ვაზის ფოთლებით იმკობა საღვინე დოქები, ხელადები და სხვ.

თიხის სამზარეულო ჭურჭელი.

0 3 5 1

წერნაქით (წითელი, შავი) გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტი გამოჰყავთ, რომლის კომპოზიციის მრავალსახეობა რამდენიმე ელემენტისაგან შედგება: სწორი და ტალღური ხაზები, ზოგზაგები, წერტილები, ვარსკვლავები, ჯვრები და სხვა. გაცელებულია ჭურჭლის შემკობა ე. წ. წიწვის ორნამენტით, რაც ჭურჭელს უკეთდება წერნაქით ან გონგით. ოდნავ ირიბად გავლებულ წერნაქის ხაზებს მარცხნივ და მარჯვნივ წერნაქისავე მოკლე ხაზები ჩაუყვება, გონგით გავლებულ ირიბ ხაზს ირიბი ნაჭდევების მწკრივი მიჰყვება. ორნამენტის როლს ასრულებს სხვადასხვა დანიშნულების თიხის ჭურჭელზე წერნაქით გამოსახული ჯვარიც, რაც ავი თვალისაგან დასაცავი აბოთროპული ხასიათის გამოსახულებაა.

თიხის ჭურჭლის შემკობის ერთ-ერთ საშუალებას იმერეთში ე. წ. მიძერწილი ორნამენტი წარმოადგენს: ღილები, კოპლები, ზოლები, სკულპტურული ფიგურები, ყურძნის მტევნები და ა. შ. მე-

ჭურჭლემ წინასწარ იცის, ჭურჭლის რომელ ნაწილს რა გამოსახულება მიაკრას — მიძერწოს.

არანაკლებადა გავრცელებული იმერეთში ჭურჭლის მოხარატება-დახარატება ანუ შემკობა რელიეფური და კონტრელეფური ხაზებით. ზოგჯერ კობლებით მოხარატებულ ჭურჭელს ჩვეულებრივ არ სჭირდება მოინგლისება. კონტრელეფური ხაზების გამოყვანა ოდნავ შემწრალ ჭურჭელზე ხდება, მისი სიღრმე კეცის სისქეზეა დამოკიდებული. მოსახარატებლად გამზადებული ჭურჭელი მორგვზე უნდა იდგეს.

ჭურჭლის შესამკობად იმერეთში ხშირად იყენებენ ე. წ. კომბინირებულ ხერხს (მოხარატება-მოხატვა, მოხატვა-მიძერწვა და სხვა).

ხელოსანი, რა თქმა უნდა, დაინტერესებულია, რომ მის მიერ დამზადებულ ჭურჭელს, გარდა ყოფითი მნიშვნელობისა, ესთეტიკური ღირსებაც გააჩნდეს. ლამაზი და სახმარად მოხერხებული ფორმის იმერულ ჭურჭელში ორივე თვისება კარგადაა შერწყმული.

Ц. А. КАКАБАДЗЕ

ИЗГОТОВЛЕНИЕ И УКРАШЕНИЕ ГЛИНЯНОЙ ПОСУДЫ В ИМЕРЕТИ

Резюме

Глиняная посуда в Имерети изготовляется на ручном гончарном круге. Мелкие сосуды (горшки, миски, сковородки и т. п.) формируются в один прием из одного куска глины. Более же крупные сосуды в один прием изготовить невозможно и они, как правило, «строятся» поэтапно. Вначале на кругу возводится низ сосуда примерно до половины тулова. Его оставляют сохнуть на некоторое время, прикрыв края свежими листьями. После того, как корпус сосуда («птили», «сорсола»). Этот способ изготовления сосудов известен как «дистраивают», накладывая спиралью глиняные валики («птили», «сорсола»). Этот способ изготовления сосудов известен как «комбинированный способ постройки — возведения глиняных сосудов». Гончары одновременно начинают работать над формовкой нескольких сосудов, обычно столько, сколько успеется за время, требуемое для подсыхания пер-

вого начатого сосуда, так как пересохший корпус бывает уже невозможно достроить.

После завершения корпуса к нему приделывается горлышко («кели», «кисери»), а потом крепится ушко («хели», «кури»), верхний конец ушка крепится к середине горлышка, нижний же конец к плечикам или к середине тулова. Ушки бывают несколько типов: круглые и плоские в сечении, вьютые, плетенные, ушки с налепами и т. д.

Последним этапом формирования сосудов является выделка носика («пири», «тучи», «нискарти»).

По-иному строятся сосуды для хранения вина — «чური», «квеври» и «коцо». Низ этих сосудов («кунчуло»), до высоты в одну пядь — «мткавели» (22—25 см) возводится на гончарном кругу. После этого срезается с круга и закрепляется на специальной подставке — глиняном железном или деревянном стуле, сначала на высоком, потом же на более низком. После того, как высота изготавливаемого сосуда достигает 70 см, его тщательно закрепляют с помощью подпорок («биги», «мунджи») из черепиц во избежание перекоса сосуда. Вокруг него устраивают круговую ступеньку («саперха»), которая повышается по мере увеличения высоты сосуда.

Сосуды эти также «строятся» наращиванием глиняных валиков, укладываемых спиралеобразно. При этом используются валики длиной до 80—100 см и весом в 3—4 кг. В один прием гончар наращивает стенки сосуда на высоту в одну-полторы пяди, после чего дает сосуду подсохнуть, прикрывая края свежими листьями, чтобы предохранить их от излишнего высыхания.

3. ბასიტაზვილი

ხის დამუშავების კულტურა იმერეთში

ვახუშტი ბატონიშვილი იმერეთზე წერდა: „არს ქვეყანა ესე ფრიად ტყეში, რამეთუ იშვიათ არს ველნი თუ არა ადგილ-ადგილს მცირენი, თვინიერ სახვნელთავან,... თვალთა ქვეშე მშვენიერება ეგოდენ არა სჩენარის ტყის გამო, თვინიერ ადგილ-ადგილთა: რამეთუ უკეთუ გადაიხედო მაღლის მთიდამ, იხილავ სრულიადს იმერეთს ტყედ და არა შენობასა“¹.

რუსი ელჩები ტოლოჩანოვი და იველევი წერდნენ, რომ იმერეთში სახლები: „...стоят, что в лесу не видно“². თავის დროზე რ. ერისთავიც აღნიშნავდა: ერთი შეხედვით იმერეთი გვეჩვენება ტყედ. აკად. ნ. კეცხოველი იმერეთის მცენარეული საფარის შესახებ შენიშნავს: „დასავლეთ საქართველო უფრო ტყიანია, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველო, მაგრამ თვით ამ მხარეებში ყველა კუთხე თანაბრად არაა დაფარული ტყით. მაგალითად, მაიაკოვსკის რაიონის ტყის საფარველი მთელი ფართობის 47% შეადგენს, სამტრედიის რაიონისა 13,1%, თერჯოლის რაიონისა 17% და ა. შ.“³.

ძველად იმერეთის თითქმის ყველა სოფელს საკუთარი ტყე ჰქონდა. სოფ. ჭალას მცხოვრებნი სარგებლობდნენ შემდეგი ტყეებით: საბულრაო, ჩორათი, ჭითაეთი, სხეპარიძირი (მთხრ. გ. აბაშიძე, 82 წ., 1972 წ.), სოფ. პერევი ხეტყის მასალას ეზიდებოდა ჩიჩნარის, ვახნისის, სურნალის, გულიკეთისა და ჩოჩრათის ტყეებიდან. მთხრობელთა გადმოცემით, ტყეების გაკაფვის შემდეგ ხეტყის

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1904, გვ. 257.

² Международные сношения Грузии с иностранными странами, I; Посольство столника Толочанова и дьяка Иевлева в Имерети (1650—52 гг.), изд. М. Полиектова, Тифлис, 1926, стр. 187.

³ ნ. კეცხოველი, საქართველოს მცენარეული საფარი, 1960, გვ. 338.

მოტანა მათ დაშორებული პუნქტებიდან: რიში, ხახიეთი, ჯალაბეთი და ლესიევი — უხდებოდათ (მთხრ. ილ. შუკაკიძე, 39 წ., 1972 წ.); სოფ. ფარცხნალის მოსახლეობა სარგებლობდა მუხის ტყეებით: თხემლარი, ქვაზვინები, სახვლარი, სამეცხრე და ლაშურა (მთხრ. ს. ბუაჩიძე, 86 წ., 1973 წ.).

ქართველმა მეურნემ კარგად იცოდა ხის ანატომია. მაგალითად, მუხა, ხალხური ივადებით, — შავი ხეა, ნიგოზივით მავარი, ისხამს ნაყოფს, მასალად კარგია. ვაპობილი მუხის ფიცარი წაბლისფერია და დაჭრელებული, ვენახის (ყურძნის) ფოთოლს ჰვავს. მუხას გაბარდნილი ფესვი აქვს და თავის გვერდით მხოლოდ კოპიტს ითვისებს (მთხრ. ილ. შუკაკიძე). მეორე მთხრობლის გადმოცემით, „მუხა მავარი ხეა; ახალგაზრდა ხეს სუფთა, ძველს კი დახეტყილი კანი აქვს, გული წითელი, მისი ფესვი მიწაში ღრმად მიდის. ეს ხე ფიცხია და წყალი უყვარს, ტოტები გადაშლილი აქვს“⁴ (მთხრ. გ. მაჭარაშვილი). „წაბლის კანი სუფთა და ლურჯია, ფოთლები ბრტყელი, ფართე და გრძელი. მისი ფესვი მიწაში ღრმად მიდის. წაბლი იმერეთში, დაბლობ ადგილებში ადრე გამოდის. მისი მასალა კარგია შენობისათვის, საძირკველებად, ზესადგარებად და სხვ. შეშად ნაკლებად გამოიყენება, რადგან პიწკონი იცის. წაბლი თავის გვერდით რცხილასა და ვერხვს ითვისებს და ძალზე გავრცელებულია იმერეთში“ (მთხრ. ილ. შუკაკიძე). მართლაც, „წაბლნარი კოლხური ტყისათვის საყმაოდ დამასახიათებელია. ახლო წარსულში მათი ტყეები უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო, იგი წითელთან ერთად ტიპურ კოლხურ ტყეს ქმნიდა“⁵. „ნაძვი თბოლი ხეა (ლაჩი). მას გრილი, სილა (მჩატე მიწა) და უწყლო ადგილი უყვარს“⁶. „ნაძვი და ფიჭვი კარგად ითვისებენ ერთმანეთს“ (მთხრ. ს. ბუაჩიძე) და სხვ.

ადგილობრივ მოსახლეობას შენიშნული ჰქონდა ისეთი თვისებანი, როგორიცაა ხის სიმავრე, „გემო“, „სისუფთავე“, ძარღვიანობა და სხვ. როდესაც შესაფერისი ხე შეირჩეოდა, საჭირო იყო მისი მოსაკლურება ნიშნის ან ჯვარის დადებით. „უმაღ ვიცოდით, ხე მომეწონებოდა, ჯვარის დადება“ (მთხრ. ილ. შუკაკიძე, ს. პერევი,

⁴ ბოტანიკის მონაცემებით, თითქმის ასევეა ახსნილი მუხის ხის თავისებურებანი. იხ. საქართველოს ფლორა, ტ. III, თბ., 1974; ალ. მაყაშვილი, ჩვენი ხეები და ბუჩქები, თბ., 1940.

⁵ ნ. კეცხოველი, დასახ. ნაშრ., გვ. 105.

⁶ ნ. კეცხოველი, დასახ. ნაშრ., გვ. 152; აღნიშნულია, რომ ფიჭვნარები და ნაძვნარები ადვილად იტანენ ხრიოკსა და გვალვიან ადგილებს.

1972 წ.). მოწონებულ ხეს ტანზე ნაჯახის დარტყმით უვეთოდებოდა ნიშანი, რომელიც ყველა ოჯახს თავისთვის ჰქონდა ამორჩეული. ხის დანიშვნა-დაჯვარვა საქართველოს ბევრ კუთხეშია აღსანიშნავი⁷.

საკუთხთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 247-ე მუხლი, სადაც ნათქვამია: „ქ. ვინც სხვისი კაცისაგან მოჭრილი დამზადებული რაც რა ფერი ხე წაიღოს, პატრონს თუ არ დაუმალოს, როგორც ყოფილიყო, ან ფასით შეიჯეროს ან ისევ იმისთანა მოჭრას და დაუმზადოს. თუ შეუტყობრაღ წაიღოს და კიდევაც დაუმალოს, საზღაურით გადაუხადოს“⁸.

შერჩეულ-შეგულებულ და მისაკუთრებულ ხეს ჭრიდნენ ცუდით. იმერეთში ხის მოჭრა დროის გარკვეულ ჩარჩოებშია მოქცეული. ადგილობრივთა დაკვირვებით, გაზაფხულზე ხე „იზადება“, მარტში „კუკური“ გამოდის, აპრილის თვეში გაიფოთლება. ამ დროს ხეში ღობო წყაროსავით მოდის, ზამთარში კი ხე მშრალია. სამასაღედ შერჩეული ხე იჭრებოდა შემოდგომა-ზამთარში, რადგან ამ პერიოდში „ხე აღარც მატულობს და აღარც კლებულობს, ზოლო გაზაფხულიდან ხე ზრდაშია და თუ მოიჭრა, კილიანი (წუნინიანი) იქნება“ (მთხრ. კ. მაქარაშვილი, სოფ. კორბოული, 1972).

როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, იმერეთშიც დადასტურდა ახალ მთვარეზე ხის მოჭრის აკრძალვა⁹. ადგილობრივთა დაკვირვებით, ახალ მთვარეზე მოჭრილ ხეს თეთრი ჭია—რკილი, უჩნდება. დარკილული ხისაგან დამზადებული ნივთი იშლება.

როდესაც ხეს გასხებდნენ და დამორავდნენ, კეტებით მიათრევდნენ ფერდობამდე და დააცურებდნენ ვაკემდე, ე. ი. იმ ადგილამდე, საიდანაც შესაძლებელი იქნებოდა მისი გათრევა ხარით. მორების დასაცურებელი ღარი იმერეთში მოიხსენიება შემდეგი ტერმინებით: შურო¹⁰, სვანი¹¹, საშვავე (მთხრ. დ. ჩხეიძე, 68 წლის, სოფ. დიმი, 1972 წ.). მორის ან ძელის დაცურება მაღლობიდან ბუნებრივი ღარის მეშვეობით ძველი წესი ჩაქს და მოიხსენიება X სა-

⁷ მ. გ. გ. გ. შ. ი. ძ. ძ., მეღვინეობის ხის იარაღ-ჭურჭელი დასავლეთ საქართველოში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XIX-B, თბ., 1956, გვ. 25.

⁸ ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი (ტექსტი), მოამზადა თ. ენუქიძემ, თბ., 1955, გვ. 114.

⁹ გ. გასიტაშვილი, ხის დამუშავების ხალხური წესები, თბ., 1962, გვ. 32—33.

¹⁰ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

¹¹ გ. გასიტაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

უკუნის წერილობით ძეგლში. მორების დასაცურებულ დასს ძველად უწოდებდნენ „ძელის სავალს“¹².

ვაკეზე ჩამოცურებულ მორს ნაჯახით უკეთდებოდა ნაკვებური, სადაც ჯაქვს ამოაბამდნენ და უღელი ხარით სახლში მიიტანდნენ. აქ მორები ზომის მიხედვით დაიკოტრებოდა (კოტრი— არმინი), სამასალე კოტრებს გამსრობის მიზნით ძელურად დაბეღლავენ, საშეშე ხეებს კი ყუდულებად დააწყობდნენ, ე. ი. ააყუდებდნენ.

ხის მთლელები: იმერეთში ადგილზე მზადდებოდა სასოფლო სამეურნეო იარაღები, საოჯახო დგამ-ჭურჭელი, წნავდნენ კალათებს, გოდრებს და ა. შ. ურმის ოსტატი ურმებსა და ბორბლებს თლიდა, ხარატი (ჩარხის ოსტატი) ხის ჭურჭელს ხვევდა, კალათებსა და გოდრებს მწვინელ-მქსოველები ამზადებდნენ, იყენენ მეკოდე-მეზათმანეები, მეყავრეები და სხვ.

ჩვენი მასალებით დადგინდა, რომ იმერეთში გამოირჩეოდნენ ფარცხანელი ნეურმეები, პერვეელი მეჭურჭლეები, ვახნისელი მეყავრეები, მოხველი მეყიდობნეები, ჭალელი კალათისა და გოდრების მწვინელ-მქსოველები, ბახუთელი და ცხრაამუხელი გოდრის ოსტატები და ა. შ. ამ ორმოცდაათი წლის წინ გამოირჩეოდნენ სოფ. ფარცხნალში სევასტი მერაბის ძე, იოველ მაქსიმეს ძე და მანაველ მაქსიმეს ძე ბუაჩიძეები—ჩოჩიალა ურმებისა და ხის ჭურჭლის ოსტატები, სოფ. ჭალაში ზაქარია ჭიტაძე—კალათების მწვინელი, აკაკი ჭურცხალია—ურმის ოსტატი, სოფ. სპეთში ილ. ჩხიტუნიძე—კალათების მწვინელი, მაქსიმე ბეწურაძე, გიორგი კრაველიძე, ივანე გულიაშვილი, დავით აბრამიშვილი და ნიკო სუხნიაშვილი—კევრების, სახენელი იარაღებისა და ბორბლების ოსტატები¹³. სოფ. კორბოულაში აფრასიონ ტაბატაძე, ივანე (კუდა) და ბესარიონ მაჭარაშვილები—კევრების, სახენელებისა და ხის ჭურჭლის მთლელები, ასპანია ხარჩილაძე—ხოჭიჭისა და აკვნის მთლელი, სოფ. დავეთში სილიონ ჭიტაძე—მეკოდე-მეზათმანე და ჩალხის ოსტატი, სოფ. მახათურაში დომენტი ნიკოლოზის ძე ყიფშიძე—ბორბლების ოსტატი და სხვ.

ხის დამუშავების იარაღები: ცნობილია, რომ „იარაღის... გამოგონება ხანგრძლივად დაგროვილ გამოცდილებას და გამახვილებულ ცონებრივ ძალებს ეუფლისწულობს, მაშასადამე,

¹² პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, გ. მერჩულე, თბ., 1949, გვ. 101.

¹³ იმერეთში სწორად „ურმის ოსტატი“ მხოლოდ ბორბლის მოხელეს ნიშნავს, რაც მიუთითებს იმაზე, თუ რაოდენ რთულია ურმის დამზადების პროცესში ბორბლის გათლა.

გულისხმობს იმასაც, რომ ადამიანები ამავე დროს სხვა შრავალ გამოგონებას იცნობენ¹⁴.

იმერეთში ფართოდ იყო გავრცელებული ქართული ცული და ნაჯახი. მოხრობელები ხშირად შენიშნავენ შემდეგს: გუჯონდა საორხელო ცული და ნაჯახი, ორივე ნაჯახი იყო (მოხრ. ა. მაჭარაშვილი, ს. კორბოული, 1972 წ.); ფიცარი ძველად ნაჯახით იყო გაჩლოტნებული უშალაშინოდ (მოხრ. ილ. შუკაკიძე, ს. პერევი, 1972 წ.), ჯახა ცული ნაჯახებში გამოირჩეოდა (ა. კუპრაშვილი, ს. არგვეთი, 1972 წ.). იქნებ ეს ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ იმერეთისათვის ნაჯახი უფრო ძველი ტერმინია, ვიდრე ცული. დგინდება, რომ იმერეთში ძველად ყოფაში გამოყენებული ყოფილა ჯახა და კეჩუა ცულები.

არგვეთელი მოხელის ა. კუპრაშვილის ცნობით, ჯახა ცული „მოქნეული იყო, ჩემსკენ იწიკებოდა“, მას ხის საჭრელად და დასაბობლად იყენებდნენ. მათ ადგილზე აკეთებდა მკედელი ვანო ცერცვაძე. ჯახა ცულით ხეზე „საწკნელს“ (ნაცხვირს) ამოიღებდნენ. ეგების ჯახა ცული ბორჯომული მეტიურას ან მეგრული ჩენგის მსგავსი ცული იყო¹⁵? კეჩუა ცულს პირი სწორი ჰქონდა და საწნახელებისა და გობების ფათლაზე იხმარებოდა (მოხრ. ილ. შუკაკიძე, ს. პერევი).

დიდი ხეები იჭრებოდა ცულით, რომლის ძირითადი ნაწილებია: ყუა, პირი, წინა და უკანა ნიღრი და ტარი. მას უფრო გრძელი ტარი ჰქონდა დაგებული, ვიდრე ნაჯახს. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ცულებს, რომლებსაც სწორი და გრძელი ტარი აქვთ, მათი მარგი მოქმედების კოეფიციენტი ძალზე დიდია¹⁶. იმერულ ცულებს ახასიათებთ გრძელი ხელ-ტარები, რის მეოხებითაც მათი გამოყენების ეფექტურობა დიდია.

ნაჯახი იმერეთში ფართოდაა გავრცელებული. მისი ძირითადი ნაწილებია: ყური, პირი, ქუსლი (ფრთა), საყუფე და ნაღრები. ნაჯახი „ცალხელა სახმარი სათლელი იარაღია და ცულთან შედარებით მორჩილია“ (მოხრ. ბ. მაჭარაშვილი). იმერეთში ნაჯახი უნივერსალური იარაღი ჩანს და მისი სახელწოდება ხშირად ფა-

¹⁴ ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბ., 1953, გვ. 28.

¹⁵ გ. გა ს ი ტ ა შ ვ ი ლ ი, ხის დამუშავების ხალხური წესები, თბ., 1962.

¹⁶ Б. Колчин, Новгород древности, деревянные изделия, „Археология СССР“. вып. Е1-55, М., 1968, стр. 14.

რავს ცულს. ნაჯახით ითლებოდა საჭურჭლე კოპიტები და თევზები. მიუხედავად იმისა, რომ შედარებით გვიან შემოსულმა შრომის იარაღებმა ხის დაფიცვრა გააადვილა და დააჩქარა, ნაჯახით გათლილი ფიცარი იმერეთში გვიანობამდე დიდი გავრცელებულია. მთხრობელთა ვადმოცემით, „ნაჯახით ნათალი ფიცარი გამძლეა და არ იბრიცება“ (მთხრ. გ. აბაშიძე, ს. ჯალა). ხალხის დაკვირვება ამ მხრივ შემთხვევითი არაა. სამეცნიერო ლიტერატურაში დადასტურებულია, რომ ხერხვის დროს მერქნის ბოქკოები გაუთავებლად, გაშუღმებით იჭრება, რის გამოც მერქანი მალე ქიანდება. ნაჯახით გათლის დროს შედარებით ნაკლებად ზიანდება ბოქკოები, ფიცარი უფრო ელასტიურია და უფრო ნაკლებად იბრიცება¹⁷. მერქნის ფიზიკური თვისებები კარგად იცოდა ქართველმა მეურნემ თავისი მრავალსაუკუნოვანი დაკვირვებით და შესაძლებელია ნაჯახის გვიანობამდე ხმარება ხის დაფიცვრის დანიშნულებით ამითაც იყო განპირობებული.

იმერეთში სათლელი იარაღი ორი სახით იყო წარმოდგენილი: საორხელო, ანუ დიდი, და საცალხელო ეჩო. ხის ამოთლა (ამოყრა) ეჩოთი ხდებოდა; ეჩოთივე ითლებოდა გობი, როდინი, კევრი და სხვ. სახვრეტ-საბურღავი იარაღებიდან იმერეთში გავრცელებული იყო საჭრეთელი, სატეხი, პირთხელი, ჩულუხი, თუნგი და ბურღი¹⁸.

ჩ ა რ ხ - ს ა ხ ვ ე წ ე ლ ე ბ ი. ჩვენი მასალებით დგინდება, რომ იმერეთის ყოფაში ჩარხ-სახვეწელები ერთმანეთისაგან განსხვავდება მამობრავებელი ძალის (ხელის, ფეხისა და წყლის) გამოყენებით. ამის საფუძველზე იმერეთში ჩვენს მიერ დაფიქსირებული სახარატო ჩარხ-სახვეწელები შეიძლება სამ ჯგუფად დაყოს: I—ხელით, II—ფეხით და III—წყლის საბრუნავი ჩარხ-სახვეწელები¹⁹.

იმერეთში სახვეწელი სახარატო დაზვისა და ჩარხის სახელწოდებით არის ცნობილი; იტყვიან „ჭურჭელი დაზგაზეა გამოხარატებული“ ან „ჩარხშია გამოყვანილი“. დღეისათვის იმერეთის ყოფაში II და III ჯგუფის ჩარხ-სახვეწელებია შემონახული. მთხრობელთა ვადმოცემით, არანაკლებ იყო გავრცელებული ხე-

¹⁷ Б. Колчин, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 15.

¹⁸ ი ქ ვ ე.

¹⁹ დაწვრილებით შრომის იარაღებზე იხ. გ. გასიტაშვილი, ხით ხეობა აღმოსავლეთ საქართველოში (ხელნაბეჭდი), თბ., 1963; გ. გასიტაშვილი, ხის დამუშავების ხალხური წესები, თბ., 1962.

ლის საბრუნავი მორგე-დვედიანი ჩარხი. წყლის სახარატობა
ქქონდათ გამართული სოფ. პერევი, ლელის პირას, ოტია, ნიკო და
ივანე შეუკაიძეებს; სოფელ არგვეთში ილ. ტაბატაძეს — ფეხის
დაზგა, ბ. ტაბატაძეს — ფეხის ჩარხი (მარანში) ფეხის
რეთში, სოფ. არგვეთში, ილიკო ტაბატაძესთან ჩვენს მიერ
დაფიქსირებული იქნა ფეხსაბრუნავი ჩარხი, რომელიც მას გაუ-
მართავს 1917 წელს. მისი მთავარი ნაწილია ბორბალი (რკინის), ამკ-
ვრელი (ფეხის), ლერძი და უძრავი კბილები, ღვედი, ჩარხის ტანი
და ჩარხის ბალიში²⁰. ასეთ ჩარხებზე ახარატებდნენ ჯამებს, გობებს,
კინჭილებსა და სხვ.

კინჭილის დამზადება. ხარატი აიღებს წიფლის ან
იფნის კოტრს, გადაჭრის შუაზე და ნაჯახით გამოაკოპიტებს, ე. ი.
მისცემს სასურველ მიახლოებითს ფორმას. შემდეგ კოპიტს ჩარ-
ხის მოძრავ და უძრავ კბილებს შორის დაამაგრებს, ამკვრელს ფე-
ხის თანაბარი დაწოლით ამოძრავებს. კბილებზე წამოცმულ კო-
პიტს ზოფს მიუყენებს და დაიწყებს ზოფვას. გასახოწი საგანი ტრი-
ალებს ლერძის გარშემო ისე, რომ არ იცვლის მდებარეობას და
ბრუნავს თანაბარი სიჩქარით²¹, რასაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭე-
ბა, რადგან თუ კაჭირო, ოპტიმალურ სიჩქარეს არ მიაღწია ჩარ-
ხმა, მაშინ კოპიტი დაივლიჯება და არასწორად მოიხოწება. ყველა
ამ პირობის დაცვა II და I:I ჯგუფის სახვეწლებში უფრო ხერხ-
დება. მოხელე ზოფის დახმარებით კოპიტს ახარატებს და კინჭილის
ფორმას უახლოვებს, როდესაც გამოიყვანს კინჭილის გვამს და
ყელს, შემდეგ იწყებს მის სწრაფ ბრუნვას და პირთხელით კინჭი-
ლის გვამზე არშიების—ბრწყალების, გაკეთებას. ჩარხიდან ამოღე-
ბულ კინჭილას ძირზე წვეტიანი დანით ამოუღებენ გულს და აქე-
დან მოკაუტებული სახვეწლით იწყებენ გვამის შიგნით გამოხარა-
ტებას. როდესაც მთავრდება გვამის ამოსუფთავება, ძირზე ნახე-
რეტს ისევ დაუტოებენ ხის ნაჭერს, მოასწორებენ და მოხვეწენ ისე,
რომ არ ეტყობოდეს ამონაჭერი.

ნახვეწი ჭურჭლის დამზადებაში ერთ-ერთი საყურადღებო მო-
მენტია შესაფერისი ხის ჯიშის შერჩევა. ხის სისუფთავე, გემო,
წყალგაუმტარობა, დეკორის თვისებებზე განსაზღვრავდა გასა-

²⁰ დაწერილებით მსგავს ჩარხებზე იხ. გ. ვასილაშვილი, ხის დამუშავე-
ბის ხალხური წესები თუშეთში, კრებული „თუშეთის ეთნოგრაფიული შესწავლი-
ლათვის“, თბ., 1964.

²¹ Б. Колчин, დასახ. ნაშრ., გვ. 72—73.

ხოწად ისეთი ხის ჯიშებს შერჩევას, როგორც იყო იფანი, ნაკერ-ჩხალი და წიფელი.

იმერეთში გავრცელებული იყო აჩაჩა ანუ საფრეველო ურემი. მსგავსი ურემი დასავლეთ საქართველოში მთავლოვიანადეტი²² ლებშია გავრცელებული სხვადასხვა სახელწოდებით: ჩოჩიალა, აჩაჩა, ფიცრული და სხვ. აქედან, როგორც მ. გეგეშიძე შენიშნავს, ყველაზე მეტად ხშირია სახელწოდება — ჩოჩიალა ურემი²³. სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დადგენილია, რომ ურემის ეს სახეობა გამოირჩევა თავისი ორიგინალობით — მისი კონსტრუქციული თავისებურება თრევისა და გორვის პრინციპის შეერთებაში მდგომარეობს²⁴. აჩაჩა ურემი ბორბლებით მიფორავს და ფრჩხილებით სრიალებს. ასეთი ურემი ქართველმა მეურნემ მიუსადაგა დასავლეთ საქართველოს მთავორიან გეოგრაფიულ გარემოს, სადაც „ტალისებურად მონაცვლე რელიეფი ბევრად სჭარბობს ვაკე ადგილმდებარეობას“²⁴.

როგორც ჩვენს მიერ შეგროვილი ეთნოგრაფიული მასალების ანალიზმა ცხადყო, ჩოჩიალა ურემს ადგილზე ამზადებდნენ ადგილობრივი მოხელეები. აღნიშნულ სამუშაოში ყველაზე უფრო ძნელი და რთული ბორბლების დამზადება იყო. „საქართველოს ყველა კუთხის ეთნოგრაფიული მასალა განსაკუთრებით მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ ურემის კეთებაში ყველაზე ძნელია თვლების გაკეთება, ეს მოითხოვს მეტ დროსაც და მეტ დახელოვნებასაც. ამიტომ სწორედ ამ გზით უნდა განვითარებულიყო პირველად სატრანსპორტო შინამრეწველობა“²⁵. მართლაც, იმერეთში ურემის ოსტატი არა მარტო ურემის დამამზადებელ მოხელეს ნიშნავს, არამედ ურემის კონკრეტული ნაწილის — ბორბლების გამკეთებელსაც. მაგ., გ. კრაველიძე და ნ. ხახიშვილი ურემის ოსტატებად იწოდებიან, თუმცა ისინი მხოლოდ ურემის ბორბლებს ამზადებენ (მთხრ. გ. ბეწურაძე. სოფ. სპეთი, 1972 წ.), ჩოჩიალა ურემები იმერეთში უკეთებიან შემდეგ სოფლებში: პერევეში ოტ. შუკაკიძეს, სპეთში გ. კრაველიძეს და სხვ. ჩვენი მასალებით დადგენილი იქნა, რომ ცხრამუხელები, ბუხუთელები, მოხველები, რომელთაც ზემო იმერეთში „მთის ხალხს“ უწოდებენ, აკეთებდნენ

²² მ. გ. გ. გ. შ. ი. ძ. ქართული ხალხური სახმელეთო ტრანსპორტი, თბ., 1955.

²³ ი. ქ. ვ. ვ.

²⁴ ი. ქ. ვ. ვ., გვ. 75.

²⁵ ი. ქ. ვ. ვ., გვ. 113.

ურმის თვლებს, ხოლო „ქალის ხალხი“ — ზესადგარებს ადგამ-
დნენ. აღსანიშნავია, რომ ძველად ურმებს ფიცრის თვლები ჰქონ-
დათ. მოხველები ახლაც ხმარობენ ფიცრის გოგორებს. რადგან ეს
სოფელი კლდიანია, აქ დაბალი გოგორებია საჭირო, ქალაქში კი
თვლები სოლებიანი და მაღალია. მთხრობელი შენიშნავს, რომ
ჩვენი ურემი (სოლიანი) მოხვში ვერ იმუშავებს, გადაბრუნდება,
რადგან მაღალი თვლები აქვს“ (ა. კუპრაშვილი, სოფ. არგვეთი).

ჩოჩიალა ურემი შედგენილობის მიხედვით 4 ნაწილად იყოფა:
1. ღერძ-ბორბალი, 2. ზესადგარი, 3. ფრჩხილები და 4. უღელი.

მთხრობელთა გადმოცემით ძველად ფიცრის გოგორებს აკე-
თებდნენ მთლიან ხისას, ერთ გოგორას ცალ გვერდზე ხუნდს დაა-
ტანდნენ და ღერძში გაჭედდნენ (ი. შუთაყიძე, სოფ. პერევი). XIX
საუკუნის ბოლოსათვის ფიცრის ბორბალი განდევნა სოლებიანმა
ბორბალმა. ხუნდი კობიტის ან თელის ითლებოდა. ხუნდზე ამოი-
ლებდნენ სასოლე ადგილებს, რაშიც თავსდებოდა მუხის სოლები.
გოგორას 3—4 ფერსო ჰქონდა. ურემზე 8—12 სოლი მოდიოდა,
თუმცა მთხრობელები შენიშნავენ, რომ „იმერეთში 8—9 სოლიანი
ბორბლები მზადდება, რადგან 12 სოლიანი მიწას იღებდა და
ხალხიც ერიდებოდა“ (ა. კუპრაშვილი, სოფ. არგვეთი).

ზესადგარებად შეარჩევდნენ თელის ხეს, მას ცულით და ეჩო-
თი ოთხკუთხედად გათლიდნენ. მისი სიგრძე 12—13 მტკაველა-
იყო, სისქე კი 3—4 გოჯი. ზესადგარზე სატეხით ვერტიკალურად
ამოილებდნენ 3 ან 4 საჭალე ადგილს, ხოლო ჰორიზონტალურად
გაუკეთებდნენ ფალანგის 8 ჰრალს. ზესადგარს გამოთლის დროსვე
ქვედა ნაწილში დაატანდნენ დათვას (შესქელებული ადგილი ღერ-
ძის ჩასადგმელად). დათვამი ქვემოდან ამოუყრიდნენ ყვერნებს,
რომელთა შორისაც თავსდებოდა ღერძი. ცნობილია, რომ ჩოჩი-
ალა ურემში, სხვა ურემებისაგან განსხვავებით, სიმძიმის წერტილე-
ბი სხვადასხვაგვარად არის განაწილებული, რადგან ჩოჩიალა ურემს
ღერძ-ბორბალი შუა ნაწილში კი არ აქვს, არამედ საკმაოდ უკან,
რის მეშვეობითაც ზესადგარი დაწეულია და ეყრდნობა ცერაჟ
ჩასმულ ფრჩხილებს. ზესადგარზე თავში ამოტოხნილი (ამოჭრილი)
იყო ფრჩხილის ადგილი. გათლილ-დახვრეტილ ზესადგარზე ქა-
ლებს დასხამდნენ ვერტიკალურად, ხოლო ფალანგებს ჰორიზონ-
ტალურად.

ფრჩხილები მზადდებოდა კაპიანი ხისაგან. მათ ჩააწყობდნენ
ზეწერებში და მთელი ურმის წინა ნაწილს მასზე დააყრდნობდნენ.
თუ ჩოჩიალა ურმის გოგორის დამზადებას 2—3 დღე უნდოდა,

მთლიანად ურმის გამზადებას 4 დღეს უნდებოდნენ. ამ ორივე კლასში ერთი წლის წინ ურმის წყვილი თვალი 10 თუმანი ღირდა, ურემი კი 15 თუმანი.

უღელი დამოუკიდებელი ნაწილია ურმისა. იმერეთში სხვა დანიშნულებისა და ზომის უღელი იყო ხმარებაში. მაგ., სახენელი უღელი გრძელი და სწორია, აჩაჩა ურმის უღელი შედარებით მოკლე და ჩაზნექილი, რომ დაღმართში ხარს ტვირთი არ დააწვეს და კისრის აწევის საშუალება ჰქონდეს.

აჩაჩა ურმით გადაჰქონდათ სამეურნეო პროდუქტები, შეშა, ჭევა, ჭურჭელი და სხვა. ურემი ერთ-ერთი ძირითადი სახმელეთო სატრანსპორტო საშუალება იყო მთელს იმერეთში.

ს ა ო ჯ ა ხ ო კ უ რ ჭ ლ ი ს დ ა მ ზ ა დ ე ბ ა. იმერეთში ყურადღებას იქცევს ხის ჭურჭელი თავისი ნაირფეროვნებით — დამზადების ტექნიკითა და ფორმა-მოყვანილობით. ყოფაში გამოიყენებოდა საოჯახო დანიშნულების ხის ჭურჭელი, საწყლე, ამოსაღებ-ამოსახავე, სარძევე, საფქვილე და ა. შ. კინკილები, კათხები, გობები, როდინები, ტაბაკები, სარიოშები, კოდები, კვანჩხები, ფოხალები და ა. შ. მოხელე ამა თუ იმ ნახელავის შექმნის დროს ცდილობდა იგი მოსახმარად ადვილი, „ხელზე მოსარგები“ ყოფილიყო. ამავ დროს არანაკლებ ყურადღებას აქცევდა საგნის ესთეტიკურ მხარეს²⁶. საყურადღებოა, რომ იმერეთში ხისგან დამზადებული მოსახმარი საგნები ზოგადი სახელით, ჭურჭლით, არის ცნობილი, რომელიც იყოფოდა მსხვილ და წვრილ ჭურჭლად. მსხვილი ე. ი. დიდი ჭურჭლის ჯგუფში შედის: კოდები, საწყაოები და სხვ. წვრილ ჭურჭელში კოვზები ჯამები, ხელფინები, ტაბაკები, კათხები...

იმერეთში დასტურდება საუკუნეების მანძილზე შემუშავებული ჭურჭლის დამზადების სხვადასხვა ხერხები: ამოტოხნა (ამოთხრა), ამოთლა (გათლა) და ამოწვა, რაც ხის დამუშავების ტექნიკური დონის განვითარების მანიშნებელია. დასტურდება, რომ სახვეწად უმთავრესად მაგარი ჯიშის ხეებს არჩევდნენ, ხოლო გასათლელად რბილი ჯიშის ფოთლოვანი ხეები გამოიყენებოდა, მაგ., იფანი, რომლისგანაც კინკილები, სარიოშები და სხვა საგნები მზადდებოდა, წყალგაუმტარია, კარგად პრიალებს და ახასიათებს მაღალი თვისებები. ცაცხვის ხისგან აკეთებდნენ კოდებს; იგი ადვილად ითლება, თანაც გული სქელი აქვს, ცილა თხელი და ა. შ.

²⁶ გ. გასიტაშვილი, ხის დამუშავების ხალხური წესები, თბ., 1962 წ., გვ. 32.

იმერეთის ყოფაში გამოიყენებოდა შემდეგი სახის კოვზები:
ა) სალუკმე პაწია კოვზი, წვნიანი კერძებისათვის სახმარი, რომელსაც ღრმა პირი ჰქონდა, ტარი ბრტყელი. ბ) სალობიე ^{სამშალო} ზომის პირიანი კოვზი; გ) ქაფქირი — ქვაბის მოსარევი ^{დიდი ყოფა} კოვზი. ზემოთ ჩამოთვლილ კოვზნაირებს თლიდნენ ლეკის, მსხლის და კოწახურის ხისაგან. საკოვზედ შეარჩევდნენ ზორტ ხეს (ზორტი ტყეში თავისით წაქცეული ხეა)²⁷, მოჭრიდნენ, ნაჯახით კოვზის კოპიტს გამოიყვანდნენ, რომელზედაც შემდეგ ტარის და პირის ადგილებს აღნიშნავდნენ და დაიწყებდნენ დანით თლას. კოვზის პირი ხოწით გამოყავდათ.

საბა ორბელიანი აღნიშნავს, რომ „ჯამი არის ჭურჭელი ნოტიოთა, ბადია, ლოდა, ლოდაკი, პინაკი, ფილჯამი და მისთანანი.“ ამ ჯგუფში ჩვენ ვაქცევთ ხის ჭურჭლის ისეთ სახეობებს, რომლებიც ფორმა-მოყვანილობით ჯამისებურია: ჯამი, გობი, ხელფინა და სხვ²⁸.

იმერეთის ყოფაში გამოყენებული იყო ხის ჯამნაირი ჭურჭლის შემდეგი სახეობები: ა) ჯამი — დიდი და მორჩილი; ბ) ხელგობი, დაზვისგარეშე ხოწით გათლილი, გ) ხელფინა — ჯამზე დიდი, „სამი ლიტრი დავიდოდა, გობივით იყო გაჩარხული, ფხალის, პარკი ლობიოსა და კირკალი ლობიოს მოსაკეპი“, დ) გობი. ჩამოთვლილი ჭურჭლის ნაწილი ხოწითაა გათლილი. მას გარე კედლებზე სიმეტრიული პწკალები (არშიები) შემოუყვება, რომელიც მხოლოდ ჩარხზე სწრაფბრუნვის პირობებში არის შესაძლებელი.

ჯამის გამოსათლელად უპირველესად შეარჩევდნენ სუფთა ხეა — ცაცხვს, რომლის უპირატესობა სხვა ჯიშის ხეებთან შედარებით ის იყო, რომ „გემო“ არ ჰქონდა, კარგად იხეწებოდა. საჭირო ხის მასალას ნაჯახით მოჭრიდნენ, გამოაკობიტებდნენ და ჩარხში ჩადგამდნენ გამოსახოწავად. გახოწვის შემდეგ ჯამს ამოიდებდნენ ჩარხის კბილებიდან, ეჩოთი მოათლიდნენ „კიპს“ და ჯამი მზად იყო. სოფ. ქალაში გ. აბაშიძის ოჯახში ჩვენს მიერ აზომილი იქნა მოხელე ი. კიტაძის მიერ დამზადებული ჯამი, რომლის პირის დიამეტრია 21 სმ, სიმაღლე 7 სმ, სიღრმე 2,5 სმ, ჯამის ძირის სიმაღლე 3 სმ.

გობის გამოსახოწად შეარჩევდნენ თელას, რომელიც კარგად

²⁷ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

²⁸ გ. გასიტაშვილი, ხის დამუშავება თუშეთში. იხ. „თუშეთის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის“, თბ., 1967, გვ. 97.

იხონება. მისგან დამზადებული ჭურჭელი არ სკდება და ხშირად არ „იქეცება“ (მთხრ. თ. ჩხეიძე, სოფ. ჭალა). შერჩეულ ხეს გამოაკობილებდნენ ნაჯახით და ეჩოთი, შემდეგ გაამაგრებდნენ ჩარხზე და მოხოწდნენ. გობები გამოიყენებოდა პურის, მჭიდის და სხვა ნივთების დასაყენებლად. გობები იმერეთის სოფლებში დიდი რაოდენობით მზადდებოდა და ნაწარმი, ტომრებში ჩაწყობილი, ცხენებით გადაქონდათ ქართლის სოფლებშიც შემდეგი მარშრუტით: ჭალა—ჭურნალი-პერანგა-ლოსონი — საკაფური — ზნაური. გობი ერთი „წყეო“ ღირდა. სოფ. ჭალაში დაფიქსირებული გობი სარატშია გამოყვანილი და საკმაოდ დიდი ზომისაა, მისი დიამეტრია 75 სმ, სიმაღლე 15 სმ, გობის ტუჩი 15 სმ. ასეთ გობზე ორი ბათმანი მჭადის ცომი იზილებოდა.

გარდა ამისა, ადგილზე მზადდებოდა ვარცლები, ტაბაკები (დიდი თევშივით სახმარი გობისნაირი ჭურჭელი) და ა. შ. სოფ. სპეთში მთხრ. შ. ბეწურაძესთან ვნახეთ ოთხკუთხა ფორმის 50×25 ტარიანი (10 სმ), ბრტყელი, მჭადის ასაბერტყი ორმო, სოფ. ჭალაში მთხრ. თ. ჩხეიძის ოჯახში პურის გასარჩევი ფრიალა თევზის ფორმის უგულო (ე. ი. სიღრმის გარეშე) სარკვევი და სხვ.

საოჯახო დანიშნულებისათვის ფართოდ იყო გავრცელებული სანაყი ჭურჭელი, რომელიც ზემო იმერეთში როდინის სახელით არის ცნობილი. როდინში ინაყებოდა ნიორი, მწვანელი, მარილი და სხვა. იგი 20 სმ სიმაღლის კოდისებური ჭურჭელია, რომლის ერთი ნაწილი (ყელი) ამოგობილია (5 სმ), მეორე ნაწილი, ძირი, მთლიანი ზისაა-ყელის დიამეტრი 15 სმ-ია. შემდეგ როდინი ვიწროვდება და წელზე ორი სანტიმეტრის სიგანის სარტყელი შემდეგ ძირში ისევ სქელდება. როდინი ჩარხში იხვეწებოდა. უძველესი საოჯახო დანიშნულების ხის ჭურჭელია კოდი: კოდისებური ჭურჭელი იმერეთში ფართოდ გამოიყენებოდა პროდუქტის საწყობად და შესანახად. ბათმანი, ფოხალი, კოდი, კოფი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მხოლოდ სიდიდითა და მოცულობით. მათ ერთნაირი წესით ადგილზე ამზადებდნენ. კოფი კოდისებური ჭურჭელია, სიმაღლე 20 სმ, სიგანე — 15 სმ. სიმაღლეში აქვს კუთხედი ყური, ჩაღის 2 კგ მჭადის ფქვილი. ბათმანი სიმონდისა და ხორბლის საწყობა, შედგება გვამის, ძროს, ე. ი. ფსკერისა, და სახელურისაგან. ბათმანისათვის შეარჩევენ ცაცხვის ხეს, რადგან აღნიშნული ჯიშის ხეს გული სქელი აქვს, ცილა კი თხელი. ბურღით ჩახვრეტენ და მერე ჩულუხით (1 არშინის სიგრძის მოხრილი თეჯი) ჩათლიან, გვანს ამოიღებენ, შემდეგ ძროს გამოთლიან და ძირს გამოუწყო-

გენ. ბათმანის სიმაღლეა 30 სმ, პირის დიამეტრი 25 სმ. ჩადის 10 კგ სიმინდი. ასეთი ბათმნები დიდი რაოდენობით უმზადდება დაკუთხულ ს. კითაძეს.

ფოხალი, საბას მიხედვით, „ნახევარი კოდია“, კოდისებური სახელურიანი ხის ჭურჭელია, რომელშიც ჩადის 10 კგ სიმინდი. მისი სიმაღლეა 28 სმ, პირის დიამეტრი 27 სმ. აქვს მომრგვალებული სახელური მთლიანი ხისა. ფოხალებიც ადგილზე მზადდებოდა ცაცხვის ხისაგან. საყურადღებოა, რომ იგი ძველთაგანვე გამოიყენებოდა როგორც სითხის საწყაოც. XVI ს. ერთ-ერთი დოკუმენტი ასე იწყება: „აწ ყოველს წელიწადს მოიტანდეს სააღაპოდ ორასსა კბილსა ყველსა, ექვსსა ფოხალოსა ღვინოსა“²⁹.

კოდი დიდი ზომის ჭურჭელია, სიმაღლით 90 სმ, სიგანე 123 სმ, ჩადის 8 ბათმანი სიმინდი. ცაცხვის ხისაგან მზადდებოდა. უფრო „მორჩილ“ კოდებს სახელურები ჰქონდა და რთველში ყურძნის ჩასაყრელად იხმარებოდა. ზამთრობით კოდში ხორბლეულს, სიმინდს, კაკალს და სხვა პროდუქტებს ინახავდნენ.

იმერეთში დიდი რაოდენობით მზადდებოდა ხის სასმისები: კულა, კათხა, სარიოში, კვანჩხა და სხვა.

კულა მსხვილმუცლიანი და წვრილყელიანი ჭურჭელია, რომლიდანაც სასმელი რაკრაკით ჩამოედინება. კულა მზადდებოდა ხისა და ხაპისაგან.

კვანჩხა ხის პატარა სასმისია, ერთ ჭიქამდე ჩადის.

სარიოში ღვინის სასმისია ხისა, ფეხიანი, დიდი ჭურჭელი, თითქმის ერთი ლიტრი სითხე ჩადის.

ხაპი ჩამჩისებური ჭურჭელია. შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: გვამი, ტარი და ყური. მას კაკლის ხისაგან ამზადებენ და გამოიყენება სიმინდის ფქვილის, ჭაჭისა და სხვათა ამოსაღებად.

ჩაკვა წყლის დასალევი სახელურიანი ჭურჭელია, მზადდება ნეკერჩხლის ხისაგან. ფარცხანელი მოხელის სევესტი ბუაჩიძის გადმოცემით, ნეკერჩხლის ხეს უკეთდება დიდი ბუშტი — ჩაკვა. მოჭრიან მას, გამოაკობიტებენ და ამოხოწავენ. მისი სიმაღლე 15 სმ, პირის დიამეტრის 10 სმ. ჩაკვას აქვს ხეშივე გამოყვანილი ყური, რომლის ნახვრეტში თითი ეყრება.

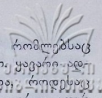
იმერეთის ყოფაში ფართოდ იყო გამოყენებული ხოკიკა (ხოკეკი) და აკვანი.

²⁹ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა, ნაწ. I, თბ., 1959, გვ. 151, გამოსცა შ. ბურჯანაძემ.

ხოქეტი საბას მიხედვით, „მცირე აკვანი“. იგი წარმოდგენდა მ. მტკაველი სიგრძისა და ერთი მტკაველი სიგანის შუაში გულამო-
 ლებულ გათლილ ფიცარს, რომელიც დაბალ ფეხზე დგას. ხოქეტს
 ყველგან აკეთებდნენ და იყენებდნენ ახალდაბადებულ ბავშვებს
 შვის დასაწვენად (დასაკრავად). ჩილი ხოქეტზე ორი-სამი კვი-
 რა უნდა წოლილიყო, რათა გამართულიყო. იმის გამო, რომ
 ხოქეტს საგოგაეები არ ჰქონდა, მისი რწევა არ შეიძლებო-
 და. სამი კვირის შემდეგ ბავშვი გადაყავდათ აკვანში. საბას
 მიხედვით, აკვანი „სარწებელია“. აკვნის ნაწილები ძირითა-
 დად ჩარხში იყო გამოყვანილი ჯერ რკალს აკეთებდნენ მას გა-
 მოთლიდნენ (გათხელებდნენ) წაბლის, თხილის ან ლეკის ხისაგან
 და თარგზე დააკრავდნენ, ბოლოებს წნელით შეუკრავდნენ. რათა
 მორკალულიყო. შემდეგ დაიწყებოდა აკვნის კამარის დაშლადება
 თხილის ან ლეკის ხისაგან. ოთხი მტკაველი სიგრძის ხეს გამოაკო-
 პიტებდნენ და გათლიდნენ, კამარის თავსა, ბოლოსა და შუა წელს
 ჩარხში გამოახარატებდნენ. კამარის ბოლოში შეჭრილი იყო, რკა-
 ლის თავებში შემჯდარი და ამ უკანასკნელთან ხის კოკრებით მი-
 მაგრებული. შემდეგ დაიწყებოდა აკვნის სვეტების ჩარხში გამოყ-
 ვანა. სვეტებს თავსა და ბოლოში ჩაჭრიდნენ, რათა რკალი და სა-
 გოგაეები ჩაესვათ. ორი გამზადებული რკალ-საგოგაეი ერთმანეთ-
 თან კამარებით იყო შეერთებული. კამარები ოთხკუთხედად იყო
 დათლილი. წყვილი კამარა ურთიერთთან დაკავშირებული იყო სამი
 რიკით. რიკებიც დახარატებული იყო. საერთოდ აკვანი შედგება:
 კამარის, რკალის, 2 საგოგაეის, 4 სვეტის, 10 რიკის, 8 გრძელი და
 მოკლე გამირისა და ხიდისაგან. აკვნებს ამზადებდნენ სოფლის
 ხელოსნები ჩარხებზე. ზემო იმერეთში განთქმული იყო ნიგვზარე-
 ლი ასპანია ხარჩილადის, პერეველი ი. შუკაკიძისა და სხვათა გაჩალ-
 ხული აკვნები. აკვანი მოიხსენება X საუკუნის ძეგლებში: „ვითარ
 ვინ აღიღის ჩილი აკვანთა ქვეყნად“³⁰. არჩილიც მიუთითებს (XVII
 ს.): „მოიყვანა ცხრა ყმაწვილი, აკვნებითა შიგ ჩაკრული“³¹.

ყ ა ვ რ ი ს გ ა მ ო ხ დ ა. იმერეთში სხვა ხელობებთან ერთად
 კარგად არის წარმოდგენილი ყავრის გამოხდა. ყავარი გამოიყენე-
 ბოდა ძირითადად სამეურნეო და საცხოვრებელი ნაგებობათა დასა-
 ხურავად. მთხრობელთა გადმოცემით, „უმაღ (ე. ი. ძველად) სახ-
 ლები გადახურული ყოფილა ჩალით, კრამიტით და ყავრით“. იმე-

³⁰ ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ბრონოგრაფია გრიგოლ მონაზვნისა, თბ., 1920,
 59.
³¹ ა რ ჩ ი ლ ი ა ნ ი, II ტ., 1888, გვ. 42.

რეთში ყავარს უმთავრესად ის სოფლები ხდიდნენ, რომლებსაც ახლოს ფიჭვის, წაბლისა და წიფლის ტყეები ჰქონდათ, ყავარსადრე შემოდგომით, უფრო მარიამობისთვის იხდებოდა, როდესაც ხე მშრალი და „მწიფე“ იყო. თუ ხე გაიყინებოდა, ის ყავრად აღარ დაიფურცლებოდა.

ყავრის გამოხდისას ერთ-ერთი საყურადღებო მომენტი იყო საყავრე ხის შერჩევა. მთხრობელთა შენიშვნით, წიფლის ხისაგან გამოხდილი ყავარი ფოთქვია, ნაძვის ხისაგან რბილი, ფიჭვისაგან კი გამძლე. მას კვარიანი (ფისიანი) ხაზები აქვს და ორჯერ მეტხანს ძლებს, ვიდრე სხვა ხისაგან გამოხდილი. დგინდება, აგრეთვე, რომ ყავარი იმერეთის ბარში 12—15 წელიწადს სძლებს, მთაში 20—25 წელიწადს. ამას მოსახლეობა იმით ხსნის, რომ ბარში ყავარი მზისაგან უფრო მალე ხურდება, წვიმით „იყენტება“ და იფიტება. ნაძვისა და წიფლისაგან გამოხდილი ყავარი არ ივრიხება.

საყავრედ შერჩეული ხე სწორტიანი და თანაბარი სიმსხოსი უნდა ყოფილიყო, რადგან ალლოჯი (ბრუნდე) ხიდან ყავარი „ხვეული და ბრუნდე“ გამოდიოდა. წინასწარ წიფლის ხეს ნაჯახით ჩაშრაობდნენ, თუ ხე გაღესილად გაიპობოდა, ყავარი სწორი გამოვიდოდა³², თუ ბეწვები — „ძანძვლები“, შეჰყვებოდა, მაშინ ასეთ ხე საყავრედ არ ვარგოდა (მთხრ. ი. შუკაკიძე, სოფ. პერევი, 1972). მეორე მთხრობლის შ. ბეწურაძის (სოფ. სპეთი) გადმოცემით, „იმ ხეს მოვჭრიდით, რომელიც ყავარს გაუყვებოდა“³³.

შეგულებულ ხეს მოჭრიდნენ და დამორავდნენ, მორს შუაზე გახეთქდნენ — „ხეს გააშუალებდნენ“, შემდეგ „დაანათხალებდნენ“. ნათხალიდან „კოტრს“ იღებდნენ, კოტრები კობლებად³⁴ დაიჩეხებოდა, თითო კობლიდან 8—12 ყავარი ამოდიოდა. ამის შემდეგ საჭირო იყო ყავრის დაზგის (ვირას) გამართვა. დაზგა ოთხი ხის ნაჭრისაგან კეთდებოდა. ორ ძირის ხეს ზემოდან დააკრავდნენ დაზგის თავსა და დასაკავებელ ხეებს. დაზგის თავსა და საკავებელს შორის თავსდებოდა დასაფურცლი კობალი, რომელსაც

³² იხ. გ. გასიტაშვილი, ხის დამუშავების ხალხური წესები, თბ., 1962, გვ. 76—78.

³³ ქსნის ხეობაში საყავრედ შერჩეულ ხეს ნაჯახით სასინჯს ჩამოათლიდნენ. იხილეთ ჩვენი „ხის დამუშავების ხალხური წესები ქსნის ხეობაში“, თბ., 1970, გვ. 47 (ხელნაწერი).

³⁴ ბორჯომის ხეობაში კობალს „ბელეშსაც“ ეძახიან. იხ. გ. გასიტაშვილი, ხის დამუშავების ხალხური წესები, თბ., 1962, გვ. 76.

ფეხზე დააყენებდნენ, აზომავდნენ ყავრის სისქეს და ნაჯახით პირს „გაუხსნიდნენ“ — დაჰკრავდნენ კვეყოს და პირს გაუღებდნენ“.

მთხრობელთა გადმოცემით, სანამ ყავრის დანა (წითელას დანა) შემოვიდოდა, გამოიყენებოდა გ ე ლ ა. აიღებდნენ ხაში ყავრის სისქე ორ ფიცარს და წკნელებით მიაკრავდნენ ერთმანეთს, ისე რომ მათი პირები ორი თითის დადებაზე ყოფილიყო დაშორებული. როდესაც გირაში ფეხზე დაყენებულ კოტრს ნაჯახით პირს გაუღებდნენ, გელას ერთი ბოლო გირას გახსნილ ტუჩში თავსდებოდა, მეორე კოტრს გარეთ რჩებოდა. გელათი ყავრის ფურცელს გადაწეუდნენ, საყავრე ნიჩაფით ჩავიდოდნენ ძირამდე და ყავარიც ავარდებოდა. კოტრიდან 8—10 ფრთა ყავარი ამოდის. თითოეულის სიგრძე 1.5 არშინი იყო, სიგანე 1 ჩარქი.

დაფურცლული ყავარი გარდიგარდმო საფეხურებად ეწყობოდა ერთმანეთზე. ამ წესით დადგმას ყავრის დაბეღვლას, ანუ ყავრის დაციხვას³⁵ უწოდებენ. 100 ფრთა ყავარი უკვე კონა იყო, რომელიც სამი ბათმანი სიმინდი ღირდა. სახლის გადახურვას 8—10 კონა ყავარი სჭირდებოდა.

ზემო იმერეთში უპირატესობა ეძლეოდა წითელის ყავარს, სოფ. ლადარში (საჩხერის რაიონი) ამზადებდნენ წითელისა და ნაძვის ყავარს, ხარაგოულის რაიონში ე. წ. მოხარშულ ყავარს...

ხის დამუშავებასთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობებია დაცული XIX საუკუნის პერიოდიკაში, სადაც მოტანილია მასალები ქუთაისის სოფლების მოსახლეობის შრომა-საქმიანობის, კერძოდ შინამრეწველობის ზოგიერთი დარგისა და დარგის მიმდევართა ფულადი შემოსავლის შესახებ. მაგ. „ენის საზოგადოება მდიდარია ხე ტყის მასალით. 30 კომლზე ერთი დურგალი მოდის. აქ მზადდება ხის ჯამები, რომლებიც იყიდება 2—5 კაპიკად, ხოლო დიდი ვობები 50—90 კაპიკად. ურმების ფასი 10-დან 25 მანეთია. ენის საზოგადოებაში 60 ხარატია (მჩარხავი) აღრიცხული“³⁶. ბაღდადის საზოგადოებაში ხის ხელობას მისდევს 25 კაცია, ივანდილში 16 დურგალი და 20 ბორბლის მკეთებელი ყოფილა³⁷.

საჩხერისა და ჩიხის საზოგადოებებში გამოირჩეოდნენ სოფ-

³⁵ ბორჯომის ხეობაში ყავრის დახურვას, ატენის ხეობაში ყავრის დაბეღვლას უწოდებენ. ვ. გა ს ი ტ ა შ ვ ი ლ ი, ხის დამუშავების ხალხური წესები, თბ., 1962 წ. 77.

³⁶ МОМПК, вып. XI, стр. 222.

³⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 226.

ლები: მოხვი და თედელეთი. მოხვის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ხის სკივრების (ზანდუკების) დამზადებით ყოფილა ცნობილი მათი ნაწარმი ქუთაისის გუბერნიას ამარაგებდა. იმ დროისათვის (XIX ს. 60-იანი წლები, გ. გ.) მოხვი წელიწადში 2400 სკივრს აწარმოებდა, რომელსაც გლეხის ავეჯში ერთ-ერთი საპატიო ადგილი ეკავა³⁸. სოფ. თედელეთის მოსახლეობა გამოირჩეოდა ხის ჭურჭლის, გობების, ჯამების, როდინების, ფოხალებისა და კოდების დამზადებით³⁹. ხარავოულის საზოგადოებაში 120 დურგალი ყოფილა და ა. შ.

ჩვენი მასალებით დგინდება, რომ სოფელი არ იყო იმერეთში, რომელსაც 4—6—8 (ზოგჯერ მეტიც) ხელოსანი, მოხელე არ ჰყოლოდათ. ამას უნდა დამატოს ისიც, რომ იმერეთის სოფლებში საოჯახო და სამეურნეო იარაღებს (არა რთულს) თვითონ გლეხი, მეურნე კაცი ამზადებდა. ჩანს, საკვლევ ობიექტში ძველთაგანვე ხითხურობა საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა და მისი ტრადიციის გვიანობამდე შემოგვინახა ყოფამ.

სოფ. პერევეში მცხოვრები ი. შუკაკიძე გადმოგვცემს, რომ ხის ხელობა მას პაპისაგან უსწავლია. შუკაკიძე გლეხი კაცი იყო და ყველაფერი ემარჯვებოდა: თლიდა კევრებს, გობებს, ჯამებს და სხვა.

სოფ. კობოულში მცხოვრებ ბესარიონ სიკოს ძე მაჭარაშვილის ცნობით, მას ხის ხელობა ბიძაშვილისაგან—კიმოთე მაჭარაშვილისაგან, უსწავლია. სოფ. არგვეთში მცხ. ანტონ ვლადიმერის ძე კუპრაშვილს ხელობა შეუსწავლია დედუღეთში—სოფ. ბაჯითში (საჩხერის რაიონი) და ა. შ. დგინდება, რომ იმერეთში ხითხურობაში დაოსტატება ძირითადად ოჯახის, უბნისა და სოფლის ფარგლებში ხდებოდა.

ამჯერად ცალკე გვინდა გამოვყოთ სოფელში შეგირდის დაოსტატების საკითხი.

სოფ. არგვეთში (საჩხერის რაიონი) მცხ. 69 წლის ანტონ ვლადიმერის ძე კუპრაშვილის ცნობით, იგი ობოლი დარჩენილა და ბიძას სამსონს 14 წლის ანტონი დედუღეთში (სოფ. ბაჯითი) დურგალ ივანე მუმლაძესთან მიუბარებიათ. ანტონი ივანე დურგალთან სამ წელს მწავლობდა ხელობას. ივანეს ანტონს გარდა ეხმარებოდა მეორე შეგირდიც. ასე დადიოდნენ ჭალაში, პერევეში, სპეთში, დავეთ-

³⁸ იქვე, გვ. 253.

³⁹ იქვე.

ში, და სხვა სოფლებში. ა. კუპრაშვილის ცნობით, ოცი პირველად ფიცრებს თლიდა. შემდეგ დურგალს უფრო რთული სამუშაოების შესრულება დაუვალვია (კარ-ფანჯრების, შუშაბანდის გაწყობა და სხვ.). ივანე დურგალი შეგირდებს ასმევდა და აკმევდა, წყლქონში ორჯერ სამუშაო ტანსაცმელს აძლევდა, ოღონდ ნამუშევარში გასამრჯელო ფულს თვითონ იღებდა, შეგირდებს არ უნაწილებდა. 3 წელი ანტონი ივანე დურგლის შეგირდი იყო, შემდეგ „სალოცველი“ გადაუხდია. სალოცველი შეგირდობის ვადის გასვლის შემდეგ იმართებოდა და ფაქტიურად ოსტატად კურთხევას უდრიდა. სადილს ესწრებოდნენ ივანე დურგალი თავისი შეგირდით და ახლობლებით. თამადა ანტონის ბიძა სიმონი ყოფილა და მას ასე დაულოცავს თავისი დისშვილი: „აბა შენ იცი, ობოლი კაცის შვილი ხარ, რასაც ივარგებ შენი სახელი იქნება, ბოქშოტი (დაუკვირებელი) არა და სახელოვანი კაცი იყავი, მარჯვენა არ შეიარცხვინო“. ოსტატმა ივანე დურგალმა ანტონს თავში ხელი წამოარტყა—„აბა შენ იციო“ და ერთი ხელნაკიდი ნაჯახი მას აჩუქა⁴⁰, მეორე მეორე შეგირდს—გოგიტაშვილს. ასე დაუწყია ანტონს კუპრაშვილს ხის მოხელება⁴⁰.

საგანგებოდ გვინდა შევიჩერდეთ მხარხავთა ამხანაგობაზე პერველი ი. შუკაკიძე საინტერესო ცნობებს გვაწვდის აღნიშნულ საკითხზე. მას გობებისა და ჯამების გათლა ოცი წლით მასზე უფროსი ბიძაშვილის ოტია შუკაკიძისაგან უსწავლია. „შეაფხანაკებულ ოტიას, მის ძმას ნიკოს და ილიას ტყვეში სოხნაურის ღელესთან ჰქონდათ წყლის სახარატო გამართული, რომელიც სოფლიდან 2,5 კმ-ზე მდებარეობდა“. გობებისა და ჯამების გამოჩარხვა ზამთრის პერიოდში წარმოებდა. „აფხანაკები“ იქვე აგებულ ქოხში ცხოვრობდნენ და სეზონზე 100 დიდ და 200-მდე მორჩილ გობს ჩარხავდნენ. შრომის პროცესში ამხანაგობის წევრები ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ, რადგან „ძალიან ჯაფობდნენ“. 4 წელი არსებობდა შუკაკიძეების ამხანაგობა, კალობისას მათ თავიანთი ნაწარმი გასაყიდად ვაქონდათ ან ადგილზე ყიდდნენ, ან ცხენებით მიჰქონდათ 20 დიდი და 30 პატარა ნათალი გობი ქართლში შემდეგი მარშრუტით: კორბოული — ჩინთო — ლოპანი — ჯვარზე — ქალეთი — ვარიანი — ატოცი. სოფ. ვარიანში ვანო წერეთელთან ჩერდებოდნენ. მეორე დღეს ხმა გავარდებოდა — იმურლები ჩამოვიდნენ და ჭურჭელი ჩამოიტანესო. პროდუქცია ფულზე უფრო იყიდებოდა. აღებულ ფულსა და ქირნახულს ამხანა-

⁴⁰ დაწერილებით „ოსტატად კურთხევის“ შესახებ იხ. ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი, ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოქემა, თბ., 1927, გვ. 27.

გობის წევრები თანაბრად ინაწილებდნენ. ყოფილა შემთხვევა, რომ ისინი თანაბრად გაინაწილებდნენ ნაწარმს და ცალ-ცალკე ეცხადებოდნენ მის რეალიზაციას.

იმერეთში ყავრის გამოხდაზეც იცოდნენ შეამხანაგება თანასოფლელებმა, ან ერთი გვარის ორმა-სამმა წარმომადგენელმა. მაგალითად ლიჩის ტერიტორიაზე სოფ. ლადორას მცხოვრებნი ტეფნაძეები და ტაბატაძეები ყავარს ერთად ამზადებდნენ. ამ ოთხ ამხანაგს შორის შრომა შემდეგნაირად იყო განაწილებული „ძმები ტეფნაძეები საყავრე ხეს ჭრიდნენ, მორავდნენ, ანაოთხალებდნენ. ტაბატაძეები კი კობალიდან ყავარს ფურცლავდნენ“ (მთხრ. ა. მაქარაშვილი, 72 წ., სოფ. კობოული, 1972 წ.). სეზონზე ეს ამხანაგობა 15—20 კონა ყავარს ხდიდა, რასაც ყიდდნენ საჩხერის რაიონის სოფლებში.

სანამ სოფლად კაპიტალისტური ურთიერთობანი განვითარდებოდა, ნატურალური მეურნეობის პერიოდში ხის ნაწარმი უმთავრესად შინამომსახურების საგანს წარმოადგენდა. გლეხი ძველი დროიდანვე ყველაფრის ხელოსანი უნდა ყოფილიყო⁴¹, ამიტომ გლეხის მიერ დამზადებული საგნები (კოვზი, სამთითი, ფოცხი და სხვ.) ოჯახური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებით შემოიფარგლებოდა. ეს არის მრეწველობის უმარტივესი ფორმა — ოჯახური მრეწველობა⁴². კ. მარქსი შენიშნავდა: სოფლად პატრიარქალური მრეწველობა გლეხის ოჯახისა „...თავისი საკუთარი საჭიროებისათვის აწარმოებს ხორბალს, პირუტყვს, ნართს, ტილოს, ტანსაცმელს და სხვ., ეს სხვადასხვა ჩივთი ოჯახისათვის წარმოადგენს მისი საოჯახო შრომის სხვადასხვა პროდუქტს, მაგრამ ეს პროდუქტები თავიდან არ უპირდაპირდებიან ერთმანეთს საქონელთა სახით. სხვადასხვა შრომა, რომელიც პროდუქტებს ქმნის, მაგალითად ხვნა-თესვა, პირუტყვის მოშენება, რთვა, ქსოვა, თერძობა და სხვა, თავისი ნატურალური ფორმით საზოგადოებრივ ფუნქციებს წარმოადგენს, ეინაიდან ესაა ფუნქციები ოჯახისა“⁴³. მას შემდეგ, როდესაც ირღვევა კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობა და ვითარდება კაპიტალისტური ურთიერთობანი სოფლად, ოჯახურ მრეწველობას, რომელმაც თავი შემოინახა საქართველოში XIX ს. II ნახევრამდე⁴⁴, ძირი ეცლება და გლეხს

⁴¹ ბ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX—XX სს., თბ., 1953, გვ. 23.

⁴² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. III, თბ., 1954, გვ. 104.

⁴³ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 104.

⁴⁴ ბ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ა. კავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX—XX სს., თბ., 1963, გვ. 351.

თავისი ნაწარმი ბაზარზე გააქვს გასაყიდად, რაკი „საქონელი თვითონ ვერ წაეა ბაზარში და თვითონ ვერ გაიცივლება სხვა საქონელზე“⁴⁵ — ამბობდა მარქსი. „საქონელმფლობელი ცდილობს თავისი საქონელი გაასხვისოს ისეთ საქონელზე გაცვლით, რომლის სახმარებელიც ბუღალტრული მას აქმაყოფილებს“⁴⁶. ამ პერიოდიდან გლეხი იქცევა შინამრეწველად, რომელიც „ბაზარზე რეალიზაციის მიზნით ეწევა ამა თუ იმ ნედლი მასალის გადამუშავებას, შემდეგში იგი უფრო და უფრო ხელოვნდება და გარკვეულ წარმატებას აღწევს ნაკეთობის კულტურაში და ასეთ პირობებში მიწათმოქმედების დამატების სახით წარმოიქმნება სოფლური დამხმარე მრეწველობა“⁴⁷. იმერეთში ასეთი შინამრეწველური დარგები იყო: მხეველთა, მეყავრეთა, მეკიდობნეთა, მეჭურჭლეთა და სხვ.

კონკრეტულ შემთხვევაში მეჭურჭლე შუკაიძეების ამხანაგობასა და მეყავრე ტუფნაძეებისა და ტაბატაძეების ამხანაგობაში ადგილი ჰქონდა კოოპერირებულ შრომას, რომლის წევრები თანაბრად იყვნენ დატვირთულნი საქმიანობით და მოგებულ ფულს თანაბრად ინაწილებდნენ. ეს ამხანაგობები ბაზარზე რეალიზაციის მიზნით ამზადებდნენ გარკვეულ ნაწარმს (ყვარი, ჯამები, გობები). ცნობილია, რომ „ხელოსნობა გადამუშავებითი მრეწველობის განვითარების უფრო მაღალი საფეხურია. იგი ქალაქური ყოფიერების აუცილებელი ნაწილია, რომელიც ფართოდ ვრცელდება სოფელშიც. სოფლის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი სპეციალისტდება: მჭედლებად, ფეიქრებად. ზოგი საერთოდ ამ ხელობით ცხოვრობს, ზოგი კი მას მიწაზე საწარმოთაგან თავისუფალ დროს უთმობს“⁴⁸.

შინამრეწველობა და ხელოსნობა სოფლად მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა XIX საუკუნის იმერეთის მოსახლეობის საოჯახო ეკონომიკაში.

ზემონათქვამის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იმერეთში ხის დამუშავება მაღალ დონეზე იდგა და ძირითადად აქმაყოფილებდა ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნებს ხის ნაწარმზე.

⁴⁵ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., გვ. 111.

⁴⁶ იქვე, გვ. 112.

⁴⁷ პ. გუგუშვილი, შინამრეწველობა საქართველოსა და ა. კავკასიაში, ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1950, გვ. 53.

⁴⁸ პ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX—XX სს., თბ., 1953, გვ. 23.

КУЛЬТУРА ОБРАБОТКИ ДЕРЕВА В ИМЕРЕТИ

Резюме

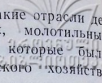
В работе на основании этнографических материалов дается сравнительно полная картина культуры обработки дерева в Имерети.

Имерети (Западная Грузия) отличается богатством растительного покрова, что оказало значительное влияние на местное население, которое издревле применяло лесоматериал для удовлетворения своих потребностей.

В данной работе особое внимание уделяется народным эмпирическим знаниям, касающихся подбора пород дерева, а также различным стадиям первичной обработки.

В Имерети так же, как и в других уголках Грузии зафиксирована пометка («джвари»//«нишани») дерева. У каждой семьи была своя собственная пометка, по которой происходило присвоение дерева. Заслуживают внимания разнообразные инструменты труда, связанные с древодельем, которые со своей стороны были связаны с процессом обработки дерева и древесного производства и их техническим уровнем. Из орудий труда заслуживают внимания разновидности топоров («цули»), «джаха» и «кечуа», которые в дальнейшем должны быть научно изучены.

Зафиксированные в быту исследуемого региона два вида токарных станков, по существу однотипны и отличаются друг от друга использованием движущей силы (вода и нога). В результате разновидности токарных станков, а также опыта, технического уровня и фантазии в Имерети, в большом количестве изготавливались различные виды точильной посуды: чинчила, сариоши, кула и др. Устанавливается товарищество токарей, при котором имеет место кооперирование труда, которое с целью реализации на рынке изготавливает определенную продукцию; вырученные деньги и продукты (пшеница, кукуруза, ячмень и др.) поровну делились между членами товарищества. В таких условиях дополнительно к земледелию возникла сельская промышленность.

В Имерети на высоком уровне стояли такие отрасли деревообработки, как изготовление пахотных, молотильных орудий и транспортных средств перевозки, которые были тесно связаны с ведущими отраслями сельского хозяйства указанного региона.

На основе вышесказанного можно сделать заключение, что в Имерети деревообработка стояла на высоком уровне и в основном удовлетворяла потребности местного населения на деревянные изделия.

ლ. ბეღუაშვილი

ხის ავეჯი იმერეთში

იმერეთის ხშირი და მდიდარი ტყის საფარი¹ ხით ხურობის მრავალფეროვანი დარგების განვითარების კარგ საფუძველს ქმნიდა. ხოლო ცალკეული დარგების მიხედვით „ხის მუშაკთა“ დიფერენცირება, ხით ხუროს გვერდით ოსტატისა (მეავეჯე) და ხელოსანის (დურგალი) არსებობა უთუოდ ხის დამუშავების მაღალი დონისა და ამ დარგის ტრადიციულობის მაჩვენებელია.

ხალხური ავეჯიდან დღეისათვის მხოლოდ ხის სუფრები, სამფეხი სკამები და ნაწილობრივ სკივრებია შემორჩენილი. ნივთიერი მასალის ფრაგმენტულობა ავეჯის სახეობების აღდგენას აძნელებს, რადგან ამა თუ იმ საგნის კონსტრუქციის, ფორმისა და ფუნქციის აღდგენა ფაქტის კონსტატაციის საფუძველზე ვერ ხერხდება, ამიტომ იმერეთში გავრცელებული ხის ავეჯის აღნაგობისა და ფორმადანიშნულების მაჩვენებელ ერთადერთ წყაროდ მთხრობელთა ცნობები გვრჩება. იმერეთში, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, საავეჯე ხის შერჩევა და პირველადი დამუშავება საგანგებო წესების დაცვით სრულდებოდა. ხეების ფერით, გემოთი, ხმით, სიმაგრე-სიბილით და სხვ. გამოცნობა არც იმერელ ოსტატთათვის ყოფილა უცხო. ორიგინალურად შეიძლება ჩაითვალოს ტყის სამ ზოლად დაყოფის ხალხური დაკვირვება, რომელიც ზონალობის მიხედვით ხის ჯიშების გავრცელების კარგ სურათს იძლევა. მაგალითად, მაღალი ტყე, რომელსაც მიჯრილი ტყეც ეწოდება, ხალხის დაკვირვებით მთის მაღალ ზოლზე ხარობს. მაღალ ტყეში წიწვიანი ხეები იზრდება. მას საშუალო ანუ ფოთლოვანი ტყე მოკ-

¹ ზოგიერთი ხის ჯიშის არსებობა იმერეთში პალეოლითის დროიდან დასტურდება. მხედველობაში გვაქვს გ. ნიორაძის მიერ საკაქიას გამოქვაბულში მუხის, რცხილის, ძელქვისა და მსხლის ხეების ნაშთების აღმოჩენა, გ. ნიორაძე, ქვის ხანის ადამიანი საკაქიას გამოქვაბულში, თბ., 1953, გვ. 27.

ყვება. მთის ყველაზე დაბალ ზოლს, მთხრობელთა ცნობით, დაბალი ტყე შეესატყვისება, რომელიც თანდათან ვაკდება და ბერქნარით მთავრდება. საინტერესოა იმერელ ოსტატთათვის, რომლებსაც თებელი ტყის გაახლების წესი: გამხმარი ტოტების ჩამოცილება, მათი საგან ხეების გაწმენდა. ამ მიზნით ხის ოსტატი ფრაშებში — მცირე ტყეში შედიოდა და ჩირგვებს ბურკავდა — გამხმარ ტოტებს აცილიდა. სკოდნიათ ტყის გამოფერჩხვა — გამეჩხერება: ხის ძირზე ამოსული სუსტი და მოლუნული შტოების გადაჭრა. ხის გამაგრების მიზნით ხეებისათვის კვლების გასწორება ტყის კაცის (ტყის მცველის) კომპეტენციაში შედიოდა. ყურადღებას იქცევს სამასალედ მოსაჭრელი ხის ტანიდან წვენის ნაწილობრივ გამოშვების იმერული ვარიანტიც: ხეს სამასალედ შერჩევის შემდეგ ტანზე გადაჭრიდნენ და გამოაზამთრებდნენ. ხალხის დაკვირვებით, ხის ნახევრად გადაჭრილი ტანი გამოაზამთრების შემდეგ მაგარ, გამძლე მასალას იძლეოდა. ზოგიერთ სოფელში ფიქსირებული მასალით, ხის ფესვების გადაჭრა სკოდნიათ, რასაც ხის ამოძირკვას უწოდებდნენ. ამ უკანასკნელს კაკლისა და ბეოლის სამასალედ გამოყენების შემთხვევაში მიმართავდნენ. სამასალე ხის ხელოვნურად გამოშრობის ეს წესი ხის ანატომიის კარგი ცოდნითა და ხის დამუშავების მაღალი დონით იყო ვაპირობებული. საყურადღებოა, რომ ხის გამოშრობის ეს ტრადიცია მსგავსებას პოულობს იმ წესთან, რომელიც ანტიკური პერიოდის ავტორის, მცენარეთა სამყაროს ცნობილი მკვლევარის, თეოფრასტეს მიერაა რეკომენდებული².

ამგვარად, ხის ცალკეული ჯიშის ანატომიის კარგი ცოდნა ოსტატს საშუალებას აძლევდა ხის გამოშრობის სხვადასხვა ხერხი ეზმარა, რომელიც საკვლევი კუთხისათვის ნიშანდობლივი და ტრადიციული ჩანს. იმერელ ოსტატებს კარგად ესმოდათ მერქნის შრობის მნიშვნელობა. ქერქითა და უქერქოდ შრობა ხის ჯიშებით განისაზღვრებოდა. მერქნის შრობის ეს წესი თითქმის ყველა სოფელში მოწმდება. ქერქით შრობა მოჭარბებული ტენის შემცველ ჯიშებისათვის ყოფილა აუცილებელი, ასეთებად თელასა და იფანს ასახელებენ. სხვა კუთხეების მსგავსად, აქაც მოწმდება გასაშრობი მასალის ძროხის ნაკელით გაგოზვის ჩვეულება, რაც შრობის პროცესის დაჩქარების მიზნით უწარმოებიათ. მერქნის ტორსული (განივი) და გრძივი ზედაპირის ანუ გულთან ახლოს მერქნის სიმაგრე-

² Ф е о ф р а с т, Исследование о растениях, перевод с древнегреческого и примечание М. Сергеевко, Л., 1951.

სა და ქურქთან ახლოს მის სირბილეზე მეტყველი ეთნოგრაფიული
გასალის ლაკონიური და საინტერესო ასახვა ჯერ კიდევ დაწილედ
ბარბაროს კომენტარებშია მოცემული³. რადგან საქართველოში
გავრცელებული ხის ჯიშთა ძირითადი ნაწილის ფესვებზე⁴
მოთვლაზე, მათ დახასიათებასა და აგრეთვე თითოეული ნაწილის
გამოყენებაზე მეტყველი მასალა საქართველოს სხვა კუთხეებში
დამოწმებულის მსგავსია, ამიტომ მათზე აღარ შევჩერდებით და
მხოლოდ ზოგიერთზე გავამახვილებთ ყურადღებას.

ავეჯის დასამზადებლად იმერეთში იყენებდნენ: ცაცხეს, რცხი-
ლას, წიფელს, წაბლს, მუხას, თელას, „კყნორს“ (კყორს — მუხა-
ჯოთოლას დასაქრელებელ ნაწილებად) და სხვა ჯიშებს.

წაბლი ფართოდ გამოიყენებოდა როგორც სამშენებლო და სა-
ავეჯო მასალა. მისი ბუნებრივი გავრცელების არეალი მთელ და-
სავლეთ საქართველოს მოიცავდა. როგორც მასალიდან ჩანს, ამ
ღიზნით გარეული წაბლის ინტროდუცირება უწარმოვბიათ. გარეუ-
ლი წაბლის გავრცელება კი აღინიშნება შავი ზღვისპირა ოლქებში,
აგრეთვე დასავლეთ ა/კ. კერძოდ ტუაფსეს რაიონებში და ჩრდი-
ლო-დასავლეთ კავკასიაში⁴. აღსანიშნავია, რომ თეოფრასტე წაბლს
ჩრდილოეთის ხედ თელის⁵. მისი მერქნის საღურგლო საქმეში გა-
მოყენება პარალელს პოულობს საქართველოს გარეთაც. ჯერ კიდევ
ანტიკურ პერიოდში ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებში წაბლის
ხის კულტივაცია ფართოდ ყოფილა გავრცელებული⁶.

წაბლი იმერეთში წმინდა ხედ ითვლებოდა და მისი მასალით
აშენებული სახლი ოჯახის ბედნიერების საწინდრად იყო მიჩნეუ-
ლი. ხალხის რწმენით, ასევე ბედნიერება მოჰქონდა წაბლის ხისაგან
გაკეთებულ სამზითვო სკივრს; საფქვილე კიღობანიც, თუ მას წაბ-
ლის ხის რამდენიმე ფიცარი ერია, ხეავსა და ბარაქას არ დაუღევდა
ოჯახს. წმინდა ხედ წაბლის მიჩნევის ხალხურ რწმენასაც ეძებნება
პარალელი. რელიგიურ რიტუალში მის გარკვეულ როლზე რამდე-
ნადმე მისი ბერძნული სახელწოდებაც ზევსის რკო, უნდა მიუთი-
თებდეს.

³ Д а н и е л е Б а р б а р о, Комментарии к десяти книгам об архитек-
туре Витрувия, М., 1938, стр. 83.

⁴ Деревья и кустарники СССР т. II, М., стр. 232—234.

⁵ Ф е о ф р а с т, დასახ. ნაშრომი.

⁶ Н. И. Соколяский, Деревообрабатывающее ремесло в антич-
ных государствах Северного Причерноморья, М., 1971, стр. 30.

იმერეთში კარგ სახარატო და დასაქრელებელ მასალებს
ჰყორს ასახელებენ. ამ მიზნით ჰყორი დიდი ხანია აღარ გამოი-
ყენება, ამიტომაც თქმულის რეალური საფუძველი მხოლოდ არ-
ქეოლოგიური მონაცემებით იქმნება. კერძოდ, ჰყორის მეურნის
სახარატო თვისებებზე მეტყველებს ძვ. წ. IV—III სს. სარკოფაგის
დაქრელებული ნაწილები ბოსფორიდან⁷. ხელყუთების დასამზადებ-
ლად ბზის გამოყენება ასევე დამახასიათებელი ჩანს იმერეთისათ-
ვის. მისი მერქანი, როგორც ძველი ოსტატები გადმოგვცემენ, კარ-
გად მუშავდებოდა, არ ლებოდა და სპილოს ძვლისფრად პრილ-
დებოდა. სამასალედ ყველა ბზა როდი ვარგოდა. როგორც თეოფ-
რისტე აღნიშნავს, ბზა, რომელიც საბერძნეთში ოლიმპოსთან იზრ-
დებოდა, ნაკეთობებისათვის არ იხმარებოდა. კავკასიური ბზა
კი წერილი ნივთების დასამზადებლად საკმაოდ ფართოდ გამოი-
ყენებოდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით ფასდებული ჩრდილო კავ-
კასიური ჯიში ყოფილა, რომლის ექსპორტირებაც ჩრდილო კავ-
კასიიდან X—XIV საუკუნეების ნოვგოროდში ტმუტარაკანის
გავლით ივარაუდება⁸. ასევე საინტერესოა ჩრდილო კავკასიური
ბზის კონსტანტინეპოლში გატანის ფაქტიც, რომელიც ძირითადად
გენუელების მიერ ჩრდილო კავკასიაში მარილის შეტანითა და ბზა-
ზე გაცვლის გზით ხორციელდებოდა⁹.

საინტერესოა ზემო იმერეთში ფიქსირებული ბზის მერქნის ფა-
ნერირების წესი, რომელიც ხალხის მეხსიერებას ფრაგმენტებად
შემოუნახავს. ავეჯის დამზადებისა და მისი განვითარების თვალსაზ-
რისით ამ წესის დანერგვას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.
იგი მოითხოვდა ხის სხვადასხვა ჯიშის მერქნის ზედმიწევნით შეს-
წავლას. ამასთან სათანადო ყურადღება ექცეოდა ფანერირებისა-
თვის ვარგისი ხეების მოვლა-პატრონობისა და გამრავლების სა-
კითხს. დღევანდელი მასალის პირობებში მაინც ხერხდება იმერე-
თის სახით ავეჯის დამზადების ასეთი თავისებური ელფერის მქონე
მიკრორაიონის გამოყოფა. ავეჯის ფანერირების ეს წესი ჩვენი მა-
სალის მიხედვით კორბოულში დასტურდება (მთხრ. გალაქტიონ ნი-
კოლოზის ძე მოდებაძე, 91 წლის, სოფ. კორბოული, 1971 წ.), მაგ-
რამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს უფრო ადრე ამ წესის ვრცელ ტე-

⁷ Н. И. Сокольский, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 30.

⁸ იქვე.

⁹ В. А. Вихров, Б. А. Колчин. Из истории торговли древ-
него Новгорода, СА, XXIV, М., 1955, стр. 96—97.

რიტორიაზე არარსებობას. როგორც ეთნოგრაფიული მასალიდან ირკვევა, ფანერიებისათვის, გარდა ბზისა, ნეკერჩხალი და მუხაც გამოიყენებოდა (სოფ. სკინდორი. 1971 წ.). მოფანერებულ ნივთებს ოსტატთა დაკვირვებით, უფრო მტკიცეა. არჩევდნენ ცალმხრივსა და ორმხრივ მოფანერებას. ეს უკანასკნელი საუკეთესოდ ითვლებოდა. რბილი ჯიშების მერქნისაგან (ფიჭვი, ნაძვი, ვერხვი, თხმელა) დამზადებულ ნივთს მაგარი და იშვიათი ჯიშის მერქნის ანათალით ფარავდნენ. მოსაპირკეთებელი ანათალის დამზადება ძვირფასი ჯიშის ხის ეკონომიის მიზნითაც წარმოებდა. მოფანერების დროს აუცილებელი იყო საგნის მასალის ბოჭკოების განლაგების ცოდნა. ეს უკანასკნელი ფანერის ბოჭკოების პერპენდიკულარულად თავსდება, რაც საგანს დაბრეცისა და გაბზარვისაგან იცავდა. საფანერე მასალას ხერხით ჩამოხერხავდნენ, შემდეგ მას შალაშინით ასუფთავებდნენ. იგივე საგნისათვის ერთნაირ ფანერას არჩევდნენ, რისთვისაც წლიურ შრეებთან განლაგებული მრუდი ხაზების მიმართულებას ითვალისწინებდნენ და გაშალაშინების შემდეგ ერთნაირი ფერის ფანერას იღებდნენ. საგანზე ფანერა მაგრდებოდა წებოს საშუალებით. წებო საქონლის ტყავისაგან მზადდებოდა. ფანერას საგნის წებოწასმულ ზედაპირს ადებდნენ და ხის ხვედათი შუიდან ქვემოთ ან ზემოთ მოძრაობით გაასწორებდნენ, რათა ზედმეტი წებო და ჰაერი გამოედევნათ. სკოდნიათ ფანერის წყლით დასველებაც, რაც, ხალხის გადმოცემით, ხელს უშლიდა წებოს გაციებას; მის შესქელებასაც. ამგვარი ხერხით შეწებება ფანერას ელასტიურს ხდიდა.

მოფანერებულ ნივთს მძიმე საგნის ქვეშ ათავსებდნენ და გაშრობის შემდეგ აპრილებდნენ. გასაპრილებლად კიპარისის ზეთს ხმარობდნენ, რომელიც ზღვისპირეთიდან შემოჰქონდათ. ამგვარად დამზადებული ნივთი დიდხანს ძლებდა.

ფანერიება საერთოდ ძველი ხერხია. იგი კარგად ყოფილა ცნობილი ჯერ კიდევ თეოფრასტესათვის, რომელიც, მართალია, არ აღწერს მისი დამზადების პროცესს, მაგრამ იხსენიებს ფანერით მოპირკეთებულ სკაპებს. ბზით მოპირკეთებული ფიცარი, რომელიც ნაპოვნია ქერჩის მახლობლად, V საუკუნით თარიღდება¹⁰. პლინიუსის მიხედვით, ფანერისათვის ნეკერჩხალი, წიფელი, მუხა, ვერხვი, მურყანი და სხვა გამოიყენებოდა. ფანერიების ტექნოლოგიაზე იგი საგანგებოდ არ ჩერდება, მაგრამ ზოგადად მაინც ავლენს მოფანერე-

¹⁰ Эллинистическая техника, сб. статей под редакцией акад. И. И. Толстого, М., 1948, стр. 199.

ბული ავეჯის კეთების მაშინდელ წესს. კერძოდ, ირკვევა, რომ მისი დროის ძვირფასი ავეჯის ძირითადი ნაწილი რბილი ხის ჯიშისაგან კეთდებოდა, რომელსაც ძვირფასი ხის ფანერი ჰქონდა გადაკრული. ავეჯის ძირითადი ნაწილი, მისი გადმოცემით, ცაცხვისა იყო, რადგან მას წებო კარგად ეჭიდებოდა და ნებისმიერი ჯიშის მერქნის ფანერის დასაყარავად კარგ საფუძველს წარმოადგენდა¹¹. მოფანერების ტექნოლოგია, რომელსაც ძველ ქვეყნებში ეძებნება პარალელი, ლიტერატურაში ცნობილი არ არის. რადგან ჩვენ ყოფას მოფანერებული ნივთები არ შემოუნახავს და ჩვენს მიერ ფიქსირებული ზეპირი გადმოცემები ავეჯის წარმოების ამ საინტერესო პროცესის მხოლოდ სქემატურ აღწერილობას იძლევა, ამდენად ამ პროცესზე სრული და ამომწურავი წარმოდგენა არ გვექმნება. მხოლოდ ის შეიძლება ითქვას, რომ იმერეთში აღწერილი ფანერირების წესი ძველად უკვე ცნობილი ტექნოლოგიით ხასიათდება.

იმერეთში ავეჯის წარმოების ერთ-ერთი თავისებურება სპეციალიზაცია იყო. ამა თუ იმ კონკრეტული ნივთის დამზადებაში სოფელი სპეციალდებოდა. მაგალითად, სოფ. მოხვი (საჩხერის საზოგადოება) სკივრების (ზანდუკების) დამზადებით ყოფილა ცნობილი¹². მოხვიური სკივრებით ქუთაისის გუბერნია მარაგდებოდა. როგორც ლიტერატურიდანაა ცნობილი, აქ წელიწადში რეალიზაციის მიზნით 2500-მდე სკივრი კეთდებოდა¹³. სკივრების დიდი რაოდენობით წარმოება ისიც განსაზღვრავდა, რომ იგი აქაც, საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, ერთადერთი სამშითვო ავეჯი იყო. სოფ. თედელეთი (ჩიხის საზოგადოება) ხის ჭურჭლის მკეთებლობით ყოფილა განთქმული¹⁴.

როგორც ცნობილია, ამა თუ იმ კონკრეტული ნივთის გაკეთებაში დახელოვნება და მისი რეალიზაციის მიზნით ბაზარზე გატანა გლეხს შინამრეწველად აქცევდა¹⁵. ამრიგად, სკივრის მკეთებლობაში მთელი სოფლის დახელოვნება და რეალიზაციის მიზნით მისი

¹¹ М. Е. Сергеевко, Ремесленники древнего Рима, Л., 1968, стр. 32.

¹² ეს მეტად საინტერესო ფაქტი ეთნოგრაფიული მასალით ვერ დავადასტურეთ, ამიტომ მოხვიურ სკივრებზე მსჯელობა მხოლოდ წერილობითი წყაროს საფუძველზეა წარმოდგენილი.

¹³ МОМПК, вып. XI, 1891, стр. 253.

¹⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 257.

¹⁵ პ. გ უ ჯ უ შ ვ ი ლ ი, შინამრეწველობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, თბ., 1950, გვ. 13.

წარმოება სკიერის მრეწველობას შინამრეწველობის დარგად წარმოგვიდგენს. როგორც გამოკვლეულია, ასეთ დარგებს იმერეთში მიეკუთვნება აგრეთვე მხვეწელობა, მეყავრეობა, მეჭურჭლეობა და სხვა¹⁶.

ავეჯის გავრცელებულ სახეობას იმერეთში ბუჯერი წარმოადგენდა, რომელიც ზოგან (ბახიოთი, დარყა, კობოული) თაროს სახელით იხსენიება. ბუჯერი ორგანოფილებიანი ხის კარადა იყო შებენილი კარით. მასში ცალ მხარეს ჯამ-ჭურჭელი ინახებოდა, მეორე მხარეს კი გამომცხვარი პური. იმერეთის ზოგიერთ სოფელში ბუჯერის სახელით იხსენიებენ ჩვეულებრივ ღია თაროსაც, რომელშიც ჯამებსა და ცომის საზელ გობს ინახავდნენ. თაროსთან ერთად ოჯახში პურის ცალკე სათავსოც არსებობდა, რომელსაც ჩეჩო ეწოდებოდა. იგი ცაცხვის ხის ფიცრებისაგან შეკრულ, მოწულკარიან კარადას წარმოადგენდა და, როგორც წესი, ლორწამზე — აყარზე ეკიდა (სოფ. ზოდი. სარდიონ პავლეს ძე მერმანიშვილი, 86 წლის).

ამრიგად, როგორც მასალიდან ირკვევა, ბუჯერი გამოცხვარი პურისა და ჯამ-ჭურჭლის კომბინირებული სათავსოს სახელია¹⁷, რომელსაც ზოგან თაროც ეწოდებოდა, ე. ი. ბუჯერი და თარო თავდაპირველად ერთი კონსტრუქციისა და ფუნქციის დგამი იყო, რომელსაც შემდეგ კარადა — „შკაფი“ შეერქვა, ხოლო თარო კედელზე რამდენიმე წყებად განლაგებული ფიცრების სახელწოდებად დარჩა. სვანური მასალით, ბუჯერი ამავე ფუნქციის დგამის სახელწოდებაცაა. სახელწოდებათა ასეთი იდენტურობა და თვით დგამი კონსტრუქციული მსგავსება ნათეს საერთო წარმომავლობასა და სიძველეზე უნდა მიუთითებდეს. საინტერესოა, რომ იმერეთის ზოგიერთ სოფელში ბუჯერის ფენქციით კიდობანი იხმარებოდა. იგი რამდენიმე განყოფილებიანი იყო და ერთდროულად ტანსაცმლისა და საკვები პროდუქტების საცავს წარმოადგენდა.

ინტერესს იწვევს სკამ-ლოგინი, რომელიც იმერეთში კაბიჩაის სახელითაა დამკვიდრებული. იგი აღნაგობითა და დამზადების წესებით არ განსხვავდება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში გავრცელებული სკამლოგინებისაგან. ამიტომ მათზე აღარ შევიჩრდებით. ამ ავეჯზე მისი კომბინირებული ფუნქციის გამო ფართო

¹⁶ გ. გასიტაშვილი, ხის დამუშავება იმერეთში (ხელნაწერი), 1973

¹⁷ ბუჯერის თითოეულ თვალს ფიტვინები = თაროები ჰქონდა, რომლებზედაც ლავდებოდა ჭურჭელი. ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1971.

მოთხოვნილება ყოფილა იგი იმერეთის თითქმის ყველა ოჯახის ძირითადი ავეჯი იყო. მის აუცილებელ ატრიბუტს, როგორც წესი, ხის სასთუმალი — სართუმალი შეადგენდა, რომელიც ამავე დროს ლოჯინის — ხის საწოლის ძირითადი ნაწილიც იყო. საჯალბო სახელში კედლის გასწვრივ გამართული ლოჯინს გამწდომი ლოჯინი ეწოდებოდა¹⁸.

ფქვილის შესანახი, როგორც სხვაგან, იმერეთის ზოგიერთ სოფელში (კორბოული, არგვეთი) მანჩას სახელითაა დამკვიდრებული. როგორც ირკვევა, იგი კიდობანზე ნაკლებ ფქვილს (40 კგ) იტევდა, რის გამოც მას შედარებით ხელმოკლე ოჯახი ხმარობდა.

იმერეთში, როგორც სხვაგან, სასხდომად სკამ-ლოჯინი იყო ხმარებაში. საუფროსო სკამის ცალკე არსებობა აქ არ დასტურდება. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დამოწმებული კერის სკამების ანალოგიური ბაჩაჩა და ბოკოლა (ბოკომები) მცირე ზომის სამფეხა სკამები ყოფილა, რომლებიც ტრაპეზის დროს სუფრასთან იდგმებოდა. სუფრას სწორკუთხა მოყვანილობის თავი ჰქონდა და ოთხ დაბალ ფეხს ემყარებოდა.

იმერეთში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა იმის საფუძველს ქმნის, რომ მეტნაკლებად სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ ავეჯის ამა თუ იმ სახეობასთან დაკავშირებულ რელიგიურ ცერემონიალსა თუ რწმენა-წარმოდგენებზე. ამ რიგის საოჯახო დღესასწაულს მიეკუთვნება მარეშლობა, რომელიც თაროს (ბუჯირის) ანგელოზის საპატივცემოდ სრულდებოდა¹⁹. წვრილფეხის გამრავლების მიზნით თაროს ანგელოზისათვის ფრინველი უნდა დაეკლათ (ქათამი), რომელსაც დაკვლის წინ თაროსთან საკენკს უყრიდნენ. ზოგიერთი ცნობით (სოფ. კორბოული), ქათამი თაროსთანვე იკვლებოდა, ზოგიერთ სოფელში დადასტურებული მასალით კი (სოფლები: ბახიოთი, სკიდორი) კერასთან. დაკვლის ცერემონიას ოჯახის უფროსი დიასახლისი ასრულებდა, მასვე მარეშლისათვის თაროზე სანთელი უნდა აენთო და ფრინველის გამრავლება ეთხოვა. ლოცვის დროს ხელში უნდა სჭეროდა ქათმის მარჯვენა ფეხი და მხარი. ქათმის სისხლის, ბუმბულისა და ძვლების ცეცხლში დაწვა აუცილებელი ყოფილა. დაწვის პროცესს უცხო არ უნდა დასწ-

¹⁸ შდრ. ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.

¹⁹ „მარეშლობა“ („ბუჯირის“ // თაროს ლოცვა). აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის შოამბე, № 23, 1937 (იმერეთის ექსპედიცია — ბაღდათის რ-ნი).

რებოდა. ქათმის მარჯვენა ნაწილებს მლოცველი თაროზე აწვებდა და მეორე დღისათვის ინახავდა, დანარჩენი კი იმ დღესვე უნდა შეეჭამათ. ბახიოთში ფიქსირებული მასალით, თაროზე ინახავდნენ ქათმის გულ-ღვიძლს, ხაქაბურსაც, რასაც მლოცველი მეორე დღეს სამე დღეს კამდა სხვისათვის წილის მიცემა არ შეიძლებოდა. ამ დღეს თავ-თავის წილი ლუკმის ქორ-მიმინოსათვის გადავდებაც სცოდნიათ. ლუკმის გადავდების დროს თითოეულს უნდა წარმოეთქვა: „ამით დაკმაყოფილდი, ჩვენს ქათმებს არაფერი ავნო“.

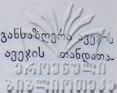
მარეშლობას აკრძალული იყო ქალის საქმიანობა, განსაკუთრებით ქარგვა, ქსოვა. იკრძალებოდა აგრეთვე ოჯახიდან ცეცხლის გაცემაც. ამრიგად, ხსენებულ დღეობასთან დაკავშირებული ცერემონიალი ლოგიკური თანამიმდევრობით სრულდებოდა. რა თქმა უნდა, დღეობის მიმდინარეობის ყველა დეტალი, რომელიც სხვადასხვა ვარიანტითაა წარმოდგენილი, სრულად არ შემოგვრჩა, მაგრამ ჩვენამდე მოღწეულის მიხედვითაც კარგად ცვლიდება დღეობის ძირითადი არსი და მისი წარმომომბის წარმართული ხასიათი.

იმერული საცხოვრებელი, როგორც საერთო ქართული, შეა-ცეცხლით—კერით იყო წარმოდგენილი. მასთან დაკავშირებული მეურნეობრივი საქმიანობა შეუძლებელია არ ასახულიყო ავეჯის განლაგებაშიც, რასაც ძირითადად ოჯახის წევრთა საქმიანობა განსაზღვრავდა. სახლის მარჯვენა ანუ წაღმა მხარეზე, თარო (ბუჯერი), ზოგიერთი მასალით, კიდობანი (მანჩა), უნდა მდგარიყო, რომლის ადგილიდან დაძვრა ხალხის რწმენით იკრძალებოდა. თუ თარო (ბუჯერი) დაინგრეოდა, მისი ფიცარი ისევ თაროს შეეკეთებაზე უნდა მოეხმარათ. თაროს გარდა იკრძალებოდა კოდისა და გობის ოჯახიდან გატანა, რომლებსაც ჩვეულებრივ თაროს შემდეგ დგამდნენ. სუფრები ხმარების შემდეგ ბუჯერზე ან კოდზე უნდა დაეწყათ. სახლის მარჯვენა მხარე ეჭირა აგრეთვე სკამ-ლოგინს (კაბიჩას), ხოლო საწოლები: ხის ლოგინები, ნარები (სქელი ფიცრებისაგან შეკრული ტახტისმაგვარი საწოლები) და აკვნები სახლის მარცხენა მხარეზე თავსდებოდა.

ამრიგად, იმერეთში ფიქსირებული მასალის განხილვა ცხადყოფს, რომ ავეჯის გამოყენებასთან დაკავშირებული წესები, ზოგიერთი ავეჯის ადგილიდან დაძვრის აკრძალვა და სხვა, ზოგადი ხასიათისაა და საერთო ქართულ-კავკასიურ ტრადიციათა რიგს განეკუთვნება.

იმერეთში ახალმა ყოფამ სრულიად კანონზომიერად გამოიწ-

ვია ძველი საყოფაცხოვრებო ნივთების შეცვლა, განსაზღვრა ავეჯის
ახალი სახეობები, რასაც მოჰყვა ტრადიციული ავეჯის თანდათანობითი
ნობითი შეზღუდვა სოფლად.

Л. А. БЕДУКИДЗЕ

ДЕРЕВЯННАЯ МЕБЕЛЬ В ИМЕРЕТИ

Резюме

Деревянные изделия в Имерети, как и в других районах Грузии, вследствие сравнительно быстрой разрушаемости материала, сохранилось мало. Поэтому главным источником в изучении вопросов, связанных с применением древесины в производстве мебели, остаются письменные источники и устный этнографический материал.

Чисто практическое знакомство имеретинских «мастеров» (мебельщиков) со свойствами древесины было довольно значительно. Различали древесину отдельных пород по степени ее твердости, по способности выносить горизонтальную и вертикальную нагрузку, по сопротивляемости сырости и т. д. В зависимости от того, какими из этих свойств обладали отдельные породы, они находили себе то или иное промышленное применение.

Этнографический материал, собранный в Имерети, иллюстрирует прекрасное знание различных сортов древесины имеретинскими мастерами и глубокую традицию в их применении. В Имерети нам удалось узнать характер фанеровки мебели, детали этого древнего производственного процесса. Как правило, шпон нарезали пилой и наклеивали на сердечник из другой породы. Техника склеивания была хорошо разработана. В изготовлении этих фанер применялись пилы и инструмент типа рубанка.

6. ლოლობაჩიძე

ხალხური აღზრდის წესები და საბავშვო ბათობა-თამაშობანი იმერეთში

ქართველი მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლები ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში დაინტერესებულან იმერეთში არსებული აღზრდის წესებით და იმდროინდელ ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე აღუწერიათ ამ კუთხეში გაერთელებული ზოგი საბავშვო თამაშები¹. წერილთა ავტორებს კარგად ესმოდათ, რომ თამაში და სათამაშოები საუკეთესო საშუალება იყო ხალხის ყოფის შესასწავლად. ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში ა. გველესიანი წერდა: „ძველი დროის ნაშთებს ეკუთვნიან აგრეთვე ზოგიერთი ჩვენი სათამაშოები, ზოგიერთი ჩვენი ზნენი და ჩვეულებანი. საკვირველი ის არის, რომ ყველა ჩვენს ზნე-ჩვეულებათა გამოუვლიათ მრავალი საუკუნე და დღეს ზოგიერთი მათგანი ხალხს სრულიად დაუვიწყია. ზოგი ან ისევე ძველის სახით არსებობს ან გადასხვაფერებულად... ძველ დროს ეკუთვნიან აგრეთვე ჩვენი თამაშობანი, მაგ. „ძერადილია“, „ყმობა“ და სხვ.“². ზოგიერთი პუბლიცისტი მოითხოვდა ხალხურ თამაშთა დანერგვას და ამას სამედიცინო თვალსაზრისით ამართლებდა. მაგალითად, სამსონ ყიფიანი ჩანოთვლიდა დასავლეთ საქართველოს სკოლებში დანერგილ ხალხურ თამაშებს: ბურთობას (სხვადასხვა ვარიანტით), თავობანას, ოდრიკალობიას, მარულას ერთად გაქცევით, წრის გარშემო რბენას გასწრებით, ქალაქობიას, მალულობიას, ხრიჭინიასა და დასძენდა, რომ ამ თამაშთა წყალობით „ნაციებ და ტყიბპორეულს ყმაწვილებს ფერი მოუფი-

¹ „ივერია“, 1886, № 227, 1887, № 9; „დროება“ 1881, № 44; „ჭეჭილი“ 1892, № 6; 1893, № 1; „განათლება“ 1915, № 7, და სხვ.

² ა ნ დ რ ი ა, ძველი ზნე-ჩვეულებანი, გაზ. „ივერია“, 1889, № 51.

დათ, ენაც აიღგეს, ასე, რომ სამი თვის შემდეგ... შესძლეს ორგანიზაციული ლაპარაკი³.

ამ საკითხთან დაკავშირებით მაინც ყველაზე უფრო სწავლულმა ცნობები დაგვიტოვა აკაკი წერეთელმა იგი მნიშვნელობას ანიჭებდა ხალხურ თამაშებს და თვლიდა, რომ ისანი საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენდნენ მოზარდის ჭკუა-გონებისა და ფიზიკური წრთობისა თუ შრომისადმი სიყვარულის გაღვივების საქმეში. აკაკი ამბობს: „ქართველების ოდენი სხვადასხვაგვარი სათამაშო თითქმის არცერთ ხალხს არა აქვს და ყოველგვარი სათამაშოც უთუოდ ისეთია, რომელიც ჭკუა-გონებასა და სხეულს სწვრთნის, ავარჯიშებს“. საამისოდ აკაკი ასახელებს თამაშ ბურთობას, რომელიც, მთხრობელების გადმოცემითაც, ძალზე გავრცელებული იყო იმერეთში. თამაშთა ღირსების აღნიშვნისას, მგოსანი არ ივიწყებს მათი საშუალებით საქართველოს ისტორიული ეპიზოდების აღდგენის შესაძლებლობასაც. მაგალითისათვის იგი ასახელებს თამაშ ქორობიას. ამავდროს, პოეტი ხაზს უსვამს ბავშვის ბუნების წიაღში ყოფნის უპირატესობას. მისი აზრით, ბავშვი უნდა იზრდებოდეს „მინდვრად, ცასა და მიწას შუა. სწორედ აქ სწავლობს იგი სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგებს, და ადევნებს რა თვალყურს უფროსების საქმიანობას, ძალაუუნებურად თვით ხდება ამ საქმიანობის მონაწილე“⁴.

ვინაიდან იმერეთშიაც შეიმჩნევა რიგ თამაშთა უკვალოდ გაქრობა (გავიხსენოთ აკაკისა და თ. ხუსკივაძის მიერ დასახელებული ზოგი თამაში), ამიტომ განსაკუთრებით ვემურებოდით ძველად გავრცელებულ თამაშთა ფიქსაციას.

ასაკობრივი თვალსაზრისით, იმერელი ბიჭები თამაშს იწყებდნენ 5—6 წლიდან და თამაშობდნენ 12 წლამდე. 7—8 წლიდან ისინი, როგორც წესი, საქონელს ედგნენ. გოგონები კი თამაშს იწყებდნენ 4—5 წლიდან. ერთად იშვიათად თამაშობდნენ, ამიტომ საერთო თამაშები მთხრობელებმა ძალიან ცოტა დაგვისახელეს.

მსგავსად საქართველოს სხვა კულთხეებისა, იმერეთშიაც განსაკუთრებით უხაროდათ ცაყის გაჩენა. ახლად დაბადებულ ბავშვს ზებია ჭიპს მოსჭრიდა. როცა ჭიპი მოშუშდებოდა და მოძვრებოდა, ხარების ბავაში გადააედებდნენ — „ხარები ეყვარებაო“.

ბავშვს აკვანში ჩაწვენამდე სამ დღეს ხოჭოჭზე, ან, როგორც

³ გაზ. „დროება“, 1885, № 138.

⁴ აკაკი წერეთელი, თხზ., სრ. კრებული, ტ. VII, თბ., 1958, გვ. 11.

ზოგან ამბობდნენ, ქაბზაზე აწვენდნენ, მესამე დღეს კი, თუ დაემ-
თხვეოდა სამშაბათი, ხუთშაბათი ან კვირა, მზის ამოსვლიდან წინ
გადაიყვანდნენ აკვანში. დანარჩენ, ე. წ. ნაკლულ, დღეებში კვანში
ჩვილის გადაყვანას ერიდებოდნენ. აკვანს აკეთებდნენ ~~მედიკოს-
ქალებისა და თელის ხისას~~. ბავშვს ლეიბის ქვეშ ამოუღებდნენ
ხოლმე თევზის საჭერი ბადის ნაქერს („ემმაკეულობას იჭერს ე
ბადეიო“), ნახშირს, სავარცხელს, დანას („ემმაკი არ მიეკარება,
დანაზე წამოეგება კუდიანებიო“), რომელიც ლეიბქვეშ ორმოც
დღემდე იდო, შელოცვილ ნახშირს ყმაწვილს წაუსვამდნენ ხოლმე
ლოყაზე, შუბლზე, ქოჩორზე, ფეხის გულეებზე („არ მიეკარება კუ-
დიანი და ემმაკიც ცელარაფეროს დააკლებსო“). აკვანის კამარაზე—
კარბაზე ჩამოკიდებდნენ ხოლმე „ანგაროხს“, მძივებს, რომლებშიც
ერია „თვალის მძივი“, ლინჭილას, მწარე ბლის ქერქის ან კვანის კა-
ნის ჯვარს. ბავშვის გასართობად ჩამოჰკიდებდნენ „ტანტილის“,
რომელშიც თითქოს ალის კბილი იყო შერეული. გულზეც ჩამოჰკი-
დებდნენ ჯვარს, გახვრეტულ ქვას—ნათვალეეს, ან შარნას (სამ-
კუთხი ფორმის შავ ნაქერში ან ტყავში გახვეული შელოცვილი ნახ-
შირი). აკაცისაც ბავშუობაში ავი თვალისაგან დასაცავად სხვადა-
სხვა ამულეტები ჩამოჰკიდეს კისერზე.

თუ ბავშვს მარტოდ ტოვებდნენ, ავი თვალისაგან დასაცავად
აკვანზე საკეცს ან თხილის ჯოხს მიიყუდებდნენ. ბავშვს აკვანში
ორ წლამდე აჩერებდნენ. მისი ავად გახდომის შემთხვევაში, მწარე
ბალს უბრაოდ მოიტანდნენ, დაწვავდნენ, ნახშირს შეულოცავდნენ,
აკვანზედაც წაუსვამდნენ, ბავშვს ყურის უკან და შუბლზე ამავე
ნახშირით ჯვარივით მოუხაზავდნენ, თვით ნახშირს გამოახვევდნენ
ჭინჭში და ლეიბის ქვეშ დამალავდნენ. წითელა-ბატონებს, მთხრო-
ბელების თქმით, „ორი ცხრა დღე უნდა, თუ არ გააჯავრო; ხონჩა
ვიცოდით კარგი, ბატონების სონჩა არისო, პურს ცხენისებურს გა-
მოვაცხოზდით, ზედ კაცს დაეაჯენდით და თხა იყო თავის პატარა
თიკნებით, პურისნაირს, ყველაფერს ენდროში შევღებავდით, პუ-
რისაგან კვატისებურსაც გამოვაცხოზდით. ეს სონჩა ბავშვს თავ-
თან ედგა. თიკანსაც წითლად შევღებავდით წითელ ნაჭრებით და
საღებავებით, შემოვავლებდით იმ ბოვშუს. დედა ან მამა თუ იყო
დამნაშავე, დამნაშავეს „ღვლეჯს — კვინცხას“ (დაგრეხილი ტოტია)
დავალღებავდით, კისერში შევებამდით და ავადმყოფი ბავშვის
ირგვლივ შემოვავფორთხილებინებდით, როცა გაივლიდა ორი ცხრა

⁵ აკაკი წერეთელი. რჩეული ნაწერები, ტ. I. 1925, გვ. 5.

დღე, იმ ხონჩას გადმოვიღებდით, დედა ბავშვს წინ გაუძღვებოდა, ჩონგური ეჭირა ხელში და ან დედა უკრავდა ჩონგურს, ან მუშობელი. უკრავდნენ „ივენანას“. ხონჩას გაიტანდნენ გზის პირზე და დადებდნენ ჩირგვზე, რათა არაფერი მიეტანოს ცოტა ხანსო.

საინტერესოა, რომ იმ ურემზე, რომლითაც მშობნიანო მოკყავდათ, იდგა ქვაბი, რომელშიც დღეოდა მუხის ნალეერდალი. ქალიც ახლოს იჯდა მასთან, რათა „მონახთომი არ მოხვედროდა“. ასევე, ერიდებოდა ახლად მოლოგინებული ქალი წვიმიან დღეში გამოსვლას, თუ მაინც გამოვიდოდა. თავისი თმის ბოლოებს პირში იდებდა, რათა შინ „არაფერი ავი არ შეჰყოლოდა“.

პატარა ბავშვებს, ბუნებრივია, მშობლები უკეთებდნენ ხოლმე გასართობ სათამაშოს, მერე კი ყმაწვილები თვითონ იმზადებდნენ მას.

იმერული გართობა-თამაშობანი დავალაგეთ შემდეგნაირად: შეჭიბრზე აგებული, სამონადირეო, საყოფაცხოვრებო, გონების სავარჯიშო.

როგორც ყველგან, აქაც ბავშვები ეჭიბრებოდნენ ხოლმე ერთმანეთს სირბილში, სიმაღლე-სიგრძეზე ხტომაში, ზურგზე გადახტომაში. სამავალითოდ მოვიტანოთ თამაში ვირყლატუნობია. ბავშვები არჩევანი-არადანით გაიყოფოდნენ ორ ჯგუფად. შემოხაზავდნენ წრეს; თუ ვის მოუწევდა წრის შიგნით ჩადგომა, ამის გადასაწყვეტად კენჭს ყრიდნენ. წრეში მდგომნი თავებთ ერთმანეთს მიეყრდნობოდნენ და ხელებს ერთიმეორეს გადახვევდნენ. ამათში ერთ-ერთი ყარაული იყო, რომელიც იცავდა დანარჩენებს, რათა წრის გარეთ მყოფი მოთამაშეებს ზურგზე არ შეხტომოდა. ვინაიდან მას უფლება ჰქონდა ცალი ფეხი წრის გარეთ ჰქონოდა, მას შეეძლო გარე მოთამაშისათვის ფეხი გამოეკრა, ე. ი. მუხლ-დაბლა დაეჭრა, თუ ეს მოხდებოდა, ჯგუფები ადგილებს შეიცვლიდნენ ხოლმე. თუ რომელიმე გარეთ მყოფი მოასწრებდა დაუჭრელად ზურგზე შეხტომოდა წრის შიგნით მყოფს, მაშინ მას უფლება ჰქონდა წრიდან გამოსულიყო, მერე ისევ შესულიყო წრეში და ახლა სხვას ზურგზე შეხტომოდა და ა. შ. თუ გაუჭირდებოდა ამხანაგის ზურგზე ჯდომა და ჩანოგარდებოდა, მაშინ ფეხები უნდა აეწია და გორვით გამოსულიყო წრიდან, რათა ყარაულს არ მოესწრო მისი დაჭრა. ეს მოქმედება საკმაოდ ძნელი შესასრულებელია და მოთამაშისაგან მოითხოვდა სიბარდესა და მოქნილობას.

ბავშვები ეჭიბრებოდნენ ერთიმეორეს ფერდობებზე არბენა-ჩარბენაშიც. ძალიან უყვარდათ ცხენობიას თამაში. მას უფრო

მისდევდნენ მაის-ივნისში, როცა „აბრეშუმობია“ იყო ამ დროს წნავედნენ თუთის შხვერთს, გადაჯდებოდნენ ჯონ-ცხენებზე და ხან სად „მიაქროლებდნენ“, ხან სად. მთხრობელის თქმით, მათგან ერთ-ერთი იყვნენ გავარჯიშებულნი, რომ მერე თავისუფლად სხდებოდნენ ნამდვილ ცხენებზე და სასახელო მხედრებად იყვნენ ხოლმე ცნობილნი.

ოსტატურად გადახტომა იყო საჭირო სერობიეს ან როგორც ზოგან უძახიან ცალფეხოზიას დროს. დახაზავდნენ ექვს ან რვა უჯრას და პირველი უჯრიდან დაწყებული ბრტყელი ქვის გორებით გადადიოდნენ დანარჩენ უჯრებში.

სიმარდესა საჭირო ლახტისა (რომელიც არც თუ ისე გავრცელებული ჩანს იმერეთში, ხოლო სადაც თამაშობდნენ, იცავდნენ ყველგან ცნობილ წესებს) და ქუდობიას თამაშის დროს—აქ არი მოწინააღმდეგე ჯგუფი ცდილობს ერთიმეორისათვის ქუდის წართმევას.

ქუქუმაღლულობასაც თამაშობდნენ ყველგან დამკვიდრებული წესებით.

თამაში კენჭობია და დანასობია კი, რომელიც ემსახურება ხელის სიმარჯვის განვითარებას, იმერეთში საკმაოდ ყოფილა გავრცელებული. ეს ჩანს აკაკის სიტყვებიდანაც: „ჯერ დანასობია ვითამაშეთ, მერე კენჭობია, მაგრამ მაინც ვერ გავერთეთ, რადგანაც ამგვარი სათამაშოები მოწყენილი და მოზეზრებული გექონდაო“⁶.

კენჭობით და დანაობით უფრო მწყემსობაში ერთობოდნენ. კენჭობიას მსგავსად თამაშობდნენ ჩხირობიეს — ოღონდ ხუთი მოკლე ჯოხით.

ვეზირობის დროს შუაზე გაპობილ ჯოხებს მიწაზე აგდებდნენ და იმის და მიხედვით გულდაღმა გავარდებოდა ჯოხი. თუ გულაღმა, გამარჯვებული „მეფე“ უბრძანებდა „ვეზირს“ „ქურდის“ დაჭრას, რაც გამოიხატებოდა ამ უკანასკნელისათვის წნელის დარტყმაში.

ყმაწვილები ღონეს ცდიდნენ სხვადასხვანაირად, კიღაობით უფრო მოზრდილი ბიჭები ერთობოდნენ. მწყემსი ბიჭები კიღაობდნენ გვიმრის ტოტებით და ამ გართობას გვიმრაობა ერქვა. ეს თამაში შემდეგნაირად მიმდინარეობდა: მინდორში მოტეხავდნენ გვიმრის ტოტებს და ზემოდან დაახლოებით სამი სანტი-

⁶ აკაკი წერეთელი, თხზ. სრ. კრებული, ტომი VII, 1958, გვ. 11.

მეტრი სიგრძის ამონაყარებს მოაშორებდნენ, შემოაცლიდნენ ფო-
ლებს; ორი მოთამაშე ერთიმეორეს შეეჭიდებოდა ამ შემოფეხქნი-
ლი კავისებური გვიმრის ტოტებით. ერთერთის უღელს, მ. რ. კო-
გორც ზოგი მთხრობელი ეძახის, მხრეული გამოედებოდა მკერდს
მხრეულს და ისე მადრა მოეჭიდებოდა, რომ სხვა ბავშვი უნდა დახ-
მარებოდა ამხანაგს წელზე ხელის მოკიდებით, რათა მოწინააღმდე-
გეებს არ გაეთრიათ მოჭიდავე. ზოგჯერ დასხდებოდნენ ხოლმე
მწყემსები მიწაზე, ერთმანეთს ფეხებს მიაბჯენდნენ და ისე ჭიდა-
ობდნენ აღნიშნული მხრეულებით. აქაც ვისი გვიმრაც გატყდებო-
და, ე. ი. ჩამოსკდებოდა „ნამხრევი“, ის იქნებოდა დამარცხებული,
გამარჯვებული კი ინახავდა თავის გვიმრის უღელს შემდეგი ჭიდა-
ობისათვის. ყმაწვილები ეჯიბრებოდნენ აგრეთვე ერთმანეთს მძიმე
ქვის აწევვაში და, რაც შეიძლებოდა, შორს გადაგდებამი.

ბალები მართავდნენ აგრეთვე ჯილითობას ან წკენ-
ლობას. თხილის წანელს ბოლოში ისარივით წამოაცმევდნენ
მოგოზილ მიწას და ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს მის გატყორცნაში.

მიზანში სროლა ედო საფუძვლად ისეთ თამაშებს, როგორა-
ცაა: ქვანიშნობიე-კიპკორობიე (ამ დროს ბავშვების
ორი ჯგუფი ერთმანეთს ეჯიბრებოდა ბრტყელი ქვის სროლაში,
რაც სხვა ქვების მწკრივისთვის უნდა მოეხვედრებინათ), სალაო-
ბა (აქაც მრგვალ ქვას — ტყორს ან საყეს ესრჯოდნენ სალას და
ცდილობდნენ გადაგორებას), ქვასალაობა (სალა უნდა ჩა-
ეგდოთ ორმოში), ორმაობა (ქვასალაობის მსგავსი, მხოლოდ აქ
ქვის მაგიერ ისროდნენ კაკალს). აღნიშნულ თამაშებში გამარჯვე-
ბული შეაჯდებოდა ხოლმე ზურგზე, დამარცხებულს და გარკვეულ
მანძილზე დაატარებდა.

მშვილდისარი, ან, როგორც ზოგი ეძახის, ჯილიამშვილ-
დი, იმერეთში ნაკლებ არის გავრცელებული. ადრე, რა თქმა უნ-
და, ამ საბრძოლო და სამონადირეო იარაღებს მნიშვნელოვანი ად-
გილი ეკავა, რაც კარგად ჩანს ხალხური სიტყვიერების ნიმუშები-
დან⁷. სათამაშო მშვილდისარს აკეთებდნენ ტყემლის, ლელვის,
ბროწეულის, ანწლის ხისას, ისროდნენ მიზანში, ხან მალლა. მაგ.,
სოფ. ჩხარის მცხოვრები იონა ლომთაძის თქმით: „ჩვენთან იყო
მუხნარი-მალლარი და ბავშვები ეჯიბრებოდით ერთმანეთს
მშვილდკოდალით ისრის მალლა სროლაში, თუ ვინ აიციდენდა მუ-
ხის წვერს“.

⁷ ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973, გვ. 327, 328.

მშვილდისრით ჩიტებზეც ნადირობდნენ. სათამაშო საგნად ზოგი ასახელებდა შურდულს, ზოგი „ლაკარტკას“.

ზოგჯერ ქვების სროლითაც ერთობოდნენ: ამოჭრიდნენ სიმინდის ღეროს გულს, ჩადებდნენ შიგ ქვას, მოიქნევდნენ და შიგ შეიძლება შორს ტყორცნაში ეჭიბრებოდნენ ერთმანეთს. იმერეთის სოფლებში აქა-იქ გავრცელებული იყო ხმალობა თვითნაკეთი ხის ხმლებით.

კოჭაობა-კოჭუნაც პირუტყვის ნამდვილი კოჭებით შედარებით ნაკლებ იყო გავრცელებული, სამაგიეროდ, საკმაოდ ხშირად კოჭაობდნენ ხოლმე კაკლებით და შემოიძმერეთში მას კაკლაობას ეძახდნენ, ქვემოში კი კაკრობიე-ელობიას. როგორც მოსალოდნელი იყო, ამ თამაშით განსაკუთრებით ერთობოდნენ შემოდგომით; კაკლებით ასეც თამაშობდნენ: მათ დააწყობდნენ პირამიდასავით, რასაც რიგ-რიგობით ესროდნენ ჯილქს (გამორჩეულ კაკალს), ვინც კაკლებს დააგორებდა ყველაზე შორ მანძილზე, მას უფლება ეძლეოდა თამაშის დაწყებისა ე. ი. კაკლების გროვისათვის ჯილა კაკლის მორტყმისა, მოგებული იღებდა იმდენ კაკალს, რამდენიც მოშორდებოდა პირამიდას. შემდეგ განაგრძობდა თამაშს ის, რომელიც თამაშის შედეგით ყველაზე ახლოს იყო წინა მსროლელთან და ა. შ. სიმძიმისათვის ზოგჯერ კაკალში სილას ყრიდნენ ან სანთელს ჩაასხამდნენ ხოლმე, ბოლო დროს შემოვიდა მსგავსი თამაში ატმებით და მას დაჯინობია შეარქვეს.

გართობა-თამაშთაგან ყველაზე უფრო მეტად იმერეთში გავრცელებული ჩანს ბურთაობა, რიკაობა, კვაჭინობა. ბევრგან ბურთაობას პირველი ადგილი ეჭირა. ბურთს უმთავრესად აკეთებდნენ საქონლის ბალნისას. ბუნდლას (ბალანს) მოხელავდნენ რძეში, შუაში კენჭს ჩადებდნენ, „დააკორკალიტებდნენ“, თან გაიძახოდნენ: „ქვაი რბილი, ბურთ მაგარი“, აკეთებდნენ აგრეთვე ბურთს საქონლის ტყავისას; შიგ ჩატენიდნენ ხოლმე თხის ბალანს ან ხაუსს.

ბურთით თამაშობდნენ გადადენას: ორ პარტიად დაყოფილი მოთამაშეები ხელით აწვდიდნენ ერთმანეთს ბურთს და ცდილობდნენ მოწინააღმდეგე პარტიისათვის ბურთის წართმევას. ბურთაობა იყო შემდეგნაირიც: ორი ჯგუფი ერთმანეთის პირისპირდებოდა, მოშორებით მიაყუდებდნენ ქვას და რიგრიგობით ესროდნენ ბურთს, გამარჯვებულად ითვლებოდა ის პარტია, რომელიც უფრო მეტ ბურთს მოარტყამდა ქვას. იყო თამაში მაღვა-

ბურთი ც. ლელო ბურთით კი, რაც ძალზე გავრცელებული იყო ამ კუთხეში, ერთობოდნენ მოზრდილები.

რიკ-ტაფელას (ტაფა-რიკს) განსაკუთრებულად უყვარდა დნენ მწყემსი ბიჭები, ხშირად კი მოზრდილები და ბიჭები. რიკა უფრო ხშირად თხილისა იყო, ტაფელა კი კომისისა. მსგავსად საქართველოს სხვა კუთხეებისა, აქაც არსებობდა რიკაობის სხვადასხვა ვარიანტი.

კვაჭინობა იმერეთში ისე იყო გავრცელებული, რომ მოხრობელების თქმით, ცოლშვილიანიც კი, საღამოს სამუშაოდან როცა ბრუნდებოდა, „ერთს მაინც წეიკვაჭინებდა და ისე შედიოდა სახლში“. ორი პარტია მოთამაშეებისა მოკატუტებული ჯოხებით — კვაჭინებით შეიარაღებულნი, ურტყამდნენ ხის ბურთს და ცდილობდნენ ერთმანეთის სახლგრის იქით გატანას, მჯობი იყო ის პარტია, რომელიც მეტ ბურთს გაიტანდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სათამაშო ჯოხს ზოგჯერ ნაცრის გამოსაღებადაც ხმარობდნენ ხოლმე. კვაჭინობა, იგივე ლორობია, ძალზე ჰგავს კახურ გოთაობას.

იმ თამაშებიდან, რომელთაც საფუძვლად ნადირობა უდევთ, შეიძლება დავასახელოთ მგელობია (სადაც ინსცენირებულია ბრძოლა მგელსა და მწყემსს შორის), კურდლობია (თამაშის არსს შეადგენს კურდლებზე ნადირობა), ქორობია (რომელიც უფრო სამონადირეო სიმბოლური ხასიათის თამაშად ჩაითვლება). აქაი წერეთელი ამ თამაშს საგანგებოდ გამოყოფს და დაწვრილებით აღწერს. მისი განსაკუთრებული გავრცელებულობა ჩანს მგონის სიტყვებიდან: „... ყოველდღე სხვადასხვა თამაშობას ამითი ვაბოლავებდით ხოლმე“¹. ზოგი ამ თამაშს „ძე რომ წიწილი წეილო“ ეძახდა.

თამაში ქორობუდა ასე სრულდებოდა: დაალაგებდნენ მრგვალ ქვებს, რომელიც ქორის ბუდეს წარმოადგენდა; ქორი იჭდა ბუდესთან, კრუხი კი თავის წიწილებთან ერთად გარშემო უვლიდა და გაიძახოდა: „ქორო ბუდეს დაგინგრევ“, გამწარებული ქორი კი უპასუხებდა: „მე წიწილას წაგართმევ“, და ცდილობდა ახლოს არ მოეშვა თავის ბუდესთან მოსეული „მტრები“. ამრიგად, ბრძოლა იყო ქორსა და კრუხს შორის რომელიმეს გამარჯვებამდე.

¹ არ. მარტიროსოვი, და გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956, გვ. 65.

² აქაი წერეთელი, თხზ. სრ. კრებული, ტ. VII, 1958, გვ. 16, 17.

თამაშები, როგორცაა: ხაზის გასწორება, სილოზ-
ბია და სხვ. ბავშვების გონების სავარჯიშო გასართობს წარმოად-
გენდა. ამავე მიზანს ემსახურებოდა შეჯიბრი¹⁰ გამოცდებით, ანლა-
ზებით, ზღაპრებით. განოცნობაზე აგებული ხაზის გასწორებ-
ბიას დროს დახაზავდნენ კვადრატს ან წრეს, დაყოფდნენ სეგმენ-
ტებად. თამაშობდნენ ორნი ლობიოს ან სიმინდის მარცვლებით. თამა-
შის არსი გამოიხატებოდა იმაში, რომ მოთამაშე უნდა ცდილიყო, რა-
თა ერთ ხაზზე მოეთავსებინა თავისი სამი მარცვალი, ვინაიდან ეს
თამაში გონების საკმაოდ დაძაბვას მოითხოვდა, მისით ერთობოდ-
ნენ უფრო მოზრდილი ბიჭები.

აღდგომას იცოდნენ თამაში კვერცხი მაღალიობა —
დაალაგებდნენ მიწაზე რამდენიმე ქულს, ერთ-ერთი ქულის ქვეშ
დამალავდნენ კვერცხს და ვინც გამოიცნობდა, კვერცხი მას დარჩე-
ბოდა.

თვალჭუტიობას (თვალხუჭა, თვალდახუჭია) დროს ერთ-
ერთ ყმაწვილს, უბეში თავჩარგულს, უნდა გამოეცნო, თუ ვინ ჩა-
არტყა ხელი ზურგში, ამ თამაშის მსგავსია ტკეჩაობა, როდეს-
საც არტყამენ ჯოხს და უნდა გამოეცნონ ჯოხის დამრტყნელის ვი-
ნაობა.

სილოზბიას (მალილობა სილაში) თამაშის დროს გააკეთებ-
დნენ სოლის ოთხ გუნდას და ერთ-ერთ გუნდაში დამალავდნენ
ჩხირს. თვალდახუჭულ მოთამაშეს უნდა გამოეცნო, თუ რომელ
გუნდაში იყო ჩხირი დამალული.

როგორც ცნობილია, იმერეთი მდიდარია მდინარეებით, ამი-
ტომ ბავშვები პატარაობიდანვე ერთობოდნენ ხოლმე თევზაობით,
რაც ს. პერევის მცხოვრების ნაამბობის მიხედვით აღწერილი აქვს
ქ. ძოწენიძეს¹¹.

ზამთრობით აქაც ერთობოდნენ თხილამურებზე სრიალით და
ცვაობით.

იმერეთში გავრცელებული სათამაშოების შესახებ აქავი აღ-
ნიშნავს: «გლეხის ოჯახი დილიდან საღამომდე სულ მოძრაობაშია,
საქმე არ გამოელევათ და ამიტომაც ბავშვების გრძნობა-გონება
სუყოველთვის გართულია. ბავშვი რომ თვალყურს ადევნებს იმათ
(კაცის და ქალის) მუშაობას, თვითონაც ძალაუნებურად მონაწილე
ზდება და სწავლობს.

¹⁰ ქ. ძოწენიძე, ზემოიერული კილოკავი, თბ., 1973, გვ. 542.

¹¹ იქვე, გვ. 424.

...სათამაშოებსაც ბავშვები თავის ხელით აკეთებენ, მაგალითად ტაფა-რიკს თვითონ გამოსჭრიან ხოლმე, შეილდკოდალას იკეთებენ, ბურთს თავის ხელით იმზადებენ, და ეს შრტმან კვიდეკ უფრო აყვარებს პატარა პატრონს თავის საკუთრებას, ვიდრე მისთვის სახლებსა და ბედელ-სასიმიინდე-წისქვილებს ავაშენებდი ხოლმე, ჩემს სიამოვნებას საზღვარი აღარ ჰქონდა¹². ბავშვები პატარაობიდანვე ეჩვეოდნენ ხელგარჯილობას და მათ თავდაპირველად თუ უფროსები უკეთებდნენ სათამაშოებს, წამოზრდილები თვითონ ამზადებდნენ გასართობ საგნებს; მასალად განსაკუთრებით უხვად იყენებდნენ სიმიინდის ტაროსა და ღეროს, რითაც ისე მდიდარი იყო მთელი იმერეთი. სიმიინდის ცარიელი ტაროებით თამაშობდნენ კიდევ ნაქუჩაღას ერთმანეთზე კოშკით დაალაგებდნენ, მას ერთ ნაქუჩაღს ესროდნენ და ანგრევდნენ. ტაროებისაგან ამუშავებდნენ სასიმიინდეებს, ბელლებს, წისქვილებს, სადაც ბორბლები სიმიინდის ღეროსი იყო, აკეთებდნენ აგრეთვე საწინახელს, ჩოჩილა ურემს, სხვადასხვა სამეურნეო იარაღს და სხვ.

ბავშვების ნახელავი სათამაშოებიდან გავრცელებული იყო ხელთოფა, რომელსაც აკეთებდნენ ხელთოფია ლერწმის ან კაკრის ხის ღეროსაგან, რომელსაც ამოუღებდნენ რბილ გულს და შიგ ჩადებდნენ თხემლის კუკურს (თესლს), „ხვრიკილას“, ტყემალს, ან ჯახველას, მერე დაამატებდნენ რაიმე მეორე მარცვალს და თხილის ან ტყემლის ჯოხით მიაწვევებოდნენ, პირველი გავარდებოდა და გამოსცემდა სროლის ხმას, ან ხელთოფაში ჩასვამდნენ „პატრონს“, ე. ი. დატენიდნენ მას თოფის წამლითა და ქაღალდით. ბოლოში ნასვრეტიდან ცეცხლს მოუკიდებდნენ და ხელთოფა გავარდებოდა; ლაჭყუებიას (საჭყუპელას-საშხაპუნოს) აკეთებდნენ დასახსრული ლერწმის ღეროსაგან ან მცენარე გურყულოდან. საკეტის ადგილას გაუკეთებდნენ ნასვრეტს, მეორე, ცარიელ ბოლოში, კი ჩადებდნენ ჯოხს, რომელზედაც დახვეული იყო ღეროს სისქე ნაქერი, ღეროს დგუშით ამოწევენ და მეორე ღეროში პატარა ნასვრეტიდან შეისრუტავდნენ წყალს; როცა ღრუ გაივსებოდა, დგუშით მიაწვევებოდნენ და წყალი შადრევიანივით გაიტყორცნებოდა, მიესხმებოდა მოწინააღმდეგეს.

მთხრობელის გადმოცემით, ზოგჯერ ასეთი „საჭყუპელათი, მთავარი (უფროსები) ხალხი წამლავდა ცენახს“.

¹² აკაკი წერეთელი, თხზ., სრ. კრებული, ტომი VII, თბ., 1958, გვ. 14, 15.

ს ა ბ ზ რ ი ა ლ ო ს თ ე ი ს (ს ა ბ ზ რ ი ა ლ ო ს თ ე ი ს)

ერგვლად გამოჭრილ ყავარს ან გოგრის ქერქს გახვრეტდნენ; შუაში პატარა ჯოხს ჩაარჭობდნენ და დაატრიალებდნენ, ასევე მზისა და მთის ქარას კოჭას საბზრიალოს — მას თავს მოჭრიდნენ, გახვრეტდნენ, პატარა ჯოხს და ათამაშებდნენ.

ს ა ბ ზ უ ა ლ ო ს აკეთებდნენ წაბლისას. ძაფს გაუყრიდნენ წაბლში, ორივე ხელით გაჭიმავდნენ, ძაფი გადი-გამოდოდა და გამოსცემდა ბზუილის ხმას. ან გახვრეტავდნენ ორ ნიგოზს, შეუყრიდნენ ჯოხს, შუაში გამოაბამდნენ ძაფს და გამოქაჩავდნენ. ორივე ნიგოზი ტრიალებდა და ხმას გამოსცემდა.

„ს ა მ ჭ ი დ ო ბ ე ლ ი“ — საჭიდაო ხელსაწყოა და მით თხილჭიდაობას თამაშობდნენ. თხილის ჯოხს შუაში ამოჭრიდნენ იმ სიღრმეზე, რომ ორი თხილი ჩატეულიყო. ერთ თხილს ერთი მოთამაშე ჩადებდა, მეორეს — მეორე, მერე მიაწევებოდნენ და რომლის თხილიც გატყდებოდა, ის წაგებულად ითვლებოდა. მას სხვა თხილი უნდა ჩაედო ღარში, რასაც მოგებული ამოიღებდა. ამ თამაშითაც განსაკუთრებით იწყემსობაში ერთობოდნენ.

აკეთებდნენ ჩიტის დასაჭერ სხვადასხვა მახეებს, რომელსაც ზოგან ს ა რ ე ჯ გ ე ე ლ ს უ ძ ა ხ დ ნ ე ნ , ზოგან ი რ ე ნ ი ქ ა ს ან ა შ ი ლ ა რ ს . ხან პატარა რიკზე წამოაცმევდნენ სიმიდის ტაროს, როცა ჩიტი დაუწყებდა ნისკარტით კაკუნს, სასხლეტი გამოძვრებოდა და ჩიტი შიგ ვაებმებოდა. ან ჯოხზე მიამაგრებდნენ აშილარს (დაწნული ცხენის ძუა), მახეს მიაყუდებდნენ სუროზე, შაშვი იმ სუროს „მოკრეფავდა“ და ვაებმებოდა ძუაში, ასეთი მახეებით იჭერდნენ ბელურას, სკვინჩას, ლობემძვრალას...

ს ა ქ ო რ ი ა ნ ე თ ი (ს ა ქ ა ნ ე ლ ა - წ ი ა ნ ა) როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, აქაც განსაკუთრებით ყველიერში ერთობოდნენ ხოლმე. ხალხური გადმოცემით, ვინც ყველიერში საქანელზე იქანავებდა, იმ წელიწადს წელი არ ეტკინებოდა. ა ი წ ო ნ - დ ა ი წ ო ნ ა ს ფიცარს ქვემო იმერეთში ოჩი-კოჩის უწოდებენ, ოჩი-ფეხებით, ან როგორც აქაურები უწოდებენ ჩიჩა-ფეხებით, დადიოდნენ საკმაოდ შორ მანძილზე. ერთობოდნენ აგრეთვე გოჭიორათიც. ჩაარჭობდნენ ჯოხს და მის ირგვლივ ტრიალებდნენ დაღლაძე.

დედოფალას აკეთებდნენ მიწით, ჯოხებით, ნაჭრებით, შემოდგომაზე ძალიან ხშირად დედოფალას აკეთებდნენ ჩარღეჭალადან (სიმიდის ღერო), სიმიდის უღვაშს იყენებდნენ დედოფალას თმად. ნაჭრის დედოფალას გატენიდნენ ბამბით ან ქატოთი და

თვალწარბს ძაფით დაუქარგავდნენ, დედოფალას აკვანსაც ხოლო
ლო როს აგან უკეთებდნენ; აკვნის კამარაზე ჩამოკიდებდნენ ხოლო
მე ავი თვალის საწინააღმდეგო „სათოლე მძივს“. ხოლო „გასართობა“
„ტიანტილის“, ლეიბის ქვეშ ამოუდებდნენ ხოლო „დასანს“; ბავშვები
დიდი სიყვარულით თამაშობდნენ დედოფლობანას, სტუმრობანას,
თავის „შვილებს“ უხდიდნენ „დღეობებს“, „ქორწილებს“ და სხვა.
უშენებდნენ გვიმრის ფოთლებით კარებებს, უნთებდნენ შუა
ცეცხლს, უცხოებდნენ პურებს „ბუშტალია ბალახისას“, უქერდნენ
„დედლებს“. აქვე გვინდა აღვწეროთ აკაკის მიერ დასახელებული
თამაში „ტირილობია“.

აკაკის ცნობით, იმერეთში სცოდნიათ გასართობი „ტირილო-
ბია“, რომელიც ფაქტობრივად უთეჯირო თოჯინების თეატრის
წარმოდგენისათვის სახელდახელოდ გაკეთებულ თოჯინასთან არის
დაკავშირებული, „გადააფარებდნენ, თურმე, ჩოხას შუშის კონას,
დაამტრავდნენ ქედს, ერთი მიუჩოქებდა, ორი აქეთიქით ხელს
მოჰკიდებდა და სხვები ზარს ააყოლებდნენ მოთქმით ტირილს, ვი-
თომცა მკვდარიყო, ხან ერთმანეთს სტიროდნენ, ხან თურმე მოუ-
რავს, ხან ხელოსნებს, მზარეთულებს, ხან ვის და ხან ვის“¹³.

ს. ცაგარეიშვილი დასძენს: „აღნიშნული თამაშობა უდავოდ
მიცვალებულს კულტისაგან გადმოღებული ისეთი უთეჯირო თო-
ჯინების თეატრია, რომელიც ყოველგვარ უკანონობას სატირულ-
გროტესკული ფორმებით ებრძვის. აღნიშნულ თამაშობას დ. ჯანე-
ლიძე სამართლიანად მიიჩნევს უსამართლობის წინააღმდეგ მი-
მართულ ბერიკაობად“¹⁴. სავარაუდოა, რომ იმერეთშიაც არსებობ-
და მოძრავი დედოფალები, მაგრამ, ვინაიდან არც ერთ მთხრობელს
ეს არ დაუმოწმებია, თავს ვიკაევებთ ამ მოსაზრების მტკიცებე-
ლად.

სპეციალური საბავშვო დღეობები იმერეთში არ ყოფილა, სა-
მაგეროდ, ამა თუ იმ სოფლის დღეობაში ბავშვები ხშირად იღებ-
დნენ ხოლომე აქტიურ მონაწილეობას.

ბავშვობიდანვე ბურთაობით განსაკუთრებით გატაცებულნი
თევდორობის კვირას (დიდ მარხვის პირველი კვირაა) ერთობოდნენ
ბურთის თამაშით. „ბურთის სირმას შემოაველებდნენ. ბურთით თა-
მაში მარტო გართობისათვის კი არ ხდებდა, არამედ მას აქვს ცრუ-

¹³ ა. შერეთელი, რჩ. ნაწერები, ტ. I, თბ., 1930, გვ. 80.

¹⁴ ს. ცაგარეიშვილი, ქართული თოჯინების თეატრის ისტორიისათვის,
1972, თბ., გვ. 71, 72.

მორწმუნეობის სარჩული დადებული. მეორე დღეს ხალხი ორად იყოფა. გაისმის ბუკის ხმა და მღვდელს გამოაქვს ვერცხლის სინზე დადებული ბურთი. პატრისაცემი პიროვნება ავდებს ბურთს და ხალხი ცდილობს ერთმანეთისათვის წართმევას და დაეჭვებულად ელას მიტანას. ბარაქალა მას, ვისაც ბურთი შეხვდება, მაშინ მთელ წელიწადს კარგი მოსავალი ექნება. ამიტომ თითოეული ყოველ ღონეს ხმარობს ბურთის ხელში ჩასაგდებად, ხშირად ბურთს რამდენიმე ნაწილად გაგლეჯავენ და უბრუნებენ დიასახლისს. ბურთის ნაწილის მიმღები დარწმუნებულია, რომ მის ოჯახს შეხვდება სიკეთე. ხალხის გადმოცემით ეს თამაში იმერელმა მეფეებმა მოიგონეს სამხედრო ვარჯიშებისათვის¹⁵. მართალია, ამ წეს-ჩვეულების შესრულებისას ბავშვები არ მონაწილეობენ, მაგრამ ისინი მაინც აქტიური მამულებლის როლში გამოდიან და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბავშვობაში კარგად ნაწოთობნი ბურთობაში, მერე უკვე ადვილად აღწევენ გამარჯვებას.

ქვემო იმერეთში გვალვის დროს ხატს გამოაბრძანებდნენ ხოლმე ეკლესიიდან და ვაბანდნენ. დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ეს ცერემონიალი ავდარს მოიყვანდა. „რავაც მეიხელკეთილებდა ადამიანი, ისე დაკლავდა მდინარეზე ძროხას ან ცხვარს და იქვე იქეფებდა. ზოგჯერ ცხრილში ასხამდნენ წყალს და თან გაიძახოდნენ: „ამისთანა წვიმა მოვიდესო“.

ზემო იმერეთში გვალვის დროს წყალს ხნავდნენ, გზას დახვეტავდნენ, ანდა „გონჯაზე“ წავიდოდნენ. განგებ გამურულ ქალს „გონჯას“ მიჰყვებოდნენ ფეხშიშველი ქალები და ბავშვები და სიმღერას ამბობდნენ:

„გონჯა მოდგა კარებსაო,
აბრიალებს თვალებსაო,
აღარ გვინდა გორახიო,
ღმერთო, მოგვეც ტალახიო.
გონჯას წყალი შემოასხით,
დააყენებს ტალახსაო,
აყვავებს ყანებსაო“.

რომელიმე ოჯახის დიასახლისი გამოვიდოდა და ცხრილით შეასხამდა წყალს მომღერალთ (მთხრობელი კალისტინა დარბაიძე-ეზიაშვილისა, 80 წ., ს. ქორეთი). საღამოს ყველა შეიკრიბებოდა

¹⁵ «Кавказ», 1885, № 4.

და იქეიფებდა. ზოგი მთხრობელი ლაზარობას ასახელებს და აღნიშნავს, რომ კაცს გამოაწყობდნენ ქალის ტანისამოსში, ნახშირს წაუსვამდნენ — „გასურსლავდნენ“, დაატარებდნენ წიფლიანი ბაირალით, უკან მას ქალები და ბავშვები მისხეცდნენ, ტანსავე თანაც მივიდოდნენ, იმ კაცს წყალს შეასხამდნენო.

სამტრედიის რაიონის სოფ. დაბლაგომის მცხოვრების 80 წლის დომნა არსენის ასულ ცხვარაძის ცნობით, „გვალვის დროს ცხრა სხვადასხვა გვარის ქალები წაიღებდნენ ქვაბის ჩამოსაკიდებელ ჯაჭვს და თავის ადგილას დადებდნენ. ამის შემდეგ, ზოგჯერ გაწვიმდებოდა“. აქაც ბავშვები (უფრო გოგონები) ყვირილით მიჰყვებოდნენ უფროსებს და განგებ წყლით იწუწუებოდნენ.

ის კელდობა — საქონლის დასალოცი დღეობა (ს. ზოგრეთი, კინჩხა, გორდი) აპრილის თვეში ეწყობოდა დიასახლისი გამოაცხობდა ხაჭაპურს, სანთლით, დოქი ღვინით კაცები ავიდოდნენ ისკელდეიზე (პატარა სახლივით იყო), შიგ შევიდოდნენ და ილოცებოდნენ: „ისკელდის ძალო და მადლო, შენ დეიცევი ჩვენი საქონელი უწო უხარჩავისაგან, შენი სახელის და შენი დიდების ჭირიმე, მომირთმევეია დოქის ღვინო, ხშიადი, ჩემი საქონლის სამშვიდობოთ, შენ სადიდებლად“. ამ დალოცვას ესწრებოდნენ პატარა ბიჭები, რომელთაც უმასპინძლებოდნენ.

შემოდგომაზე, რთელობის დროს, ბავშვები საწნახელზე ურტყამდნენ ხელს და თან გაიძახოდნენ: „მამულიშვილს უხარია“ (ერთომ ბევრი მოსავალი მოვიდესო); ცისაც საწნახელი არ ჰქონდა (ეს კი იშვიათი იყო), ის კედელზე ურტყამდა ხელს და გაიძახოდა სათანადო სიტყვებს.

ბავშვებს მაინც ყველა დღეობიდან განსაკუთრებით უხაროდათ „ჭინკობა“, რომელიც, ხალხის რწმენით, ღვინობისთვეში ეწყობა ხოლმე და ამიტომ ამ თვეს ჩვენში „ჭინკობის თვეს“ ეძახიან. „15 ღვინობისთვის ღამეს მოვა ჭინკა ქვეყნად და იქნება აქ 7 გიორგობისთვემდის (ნოემბრამდე). ჭინკა არის პატარა, 3—4 წლის ბავშვის ოდენა. ჭინკის მოსვლის დროს წვიმა მოვა ხოლმე და მაშინ იტყვიან: „ჭინკა წვიმით ჩამოვიდაო“; თუ მოსვლისას არ მოვიდა წვიმა, წასვლისას მაინც იწვიმებს. ჭინკის მოსვლის ღამეს ყველაფერი უნდა „მოჭინკო“. აიღებენ პატარა ქვას, ანუ თიხის ნატებს, გაფხაჭენენ ზედ ჯვარედინად, მერე ამ ქვას ანუ თიხას ერთს ჭურის თავებზე გადააგდებენ, ან ბოსელში შეაგდებენ, ზოგს ტანისამოსზე დაადებენ: „წმინდა გიორგის ბეჭედიო“. 15 ღვინობის-

თვიდან 7 გიორგობის თვემდე თუ დაიბადა ვინმე, გიორგი ან მარიამი უნდა დაარქვან. ამ სახელებისა ჭინკას ეშინია; ჭინკას ძალიან უყვარს ცხენთან თამაში. 7 გიორგობის დღეს მთავარანგელოზების წინაღამეს, მოვა მიქელ გაბრიელი მთავარანგელოზის წინაღამეს, შეგბოქავს“ ყველა ჭინკებს ერთად და გადაყრის წყალში. ამას ხალხი ეძახის. „მოფირჩხაო“, ე. ი. ფარჩხი მოუსვა და გადაყარა წყალშიო“¹⁶.

გაზეთი „კავკაზის“ კორესპონდენტი იტყობინება, რომ ხალხის რწმენით, „ჭინკები ცხოვრობენ გამოქვაბულებში და ხეებში... ისინი იჭერენ ადამიანებს, განსაკუთრებით ბავშვებს“¹⁷. ადვილი წარმოსადგენია, როგორი შიშით და თან ცნობისმოყვარეობით ხედებოდნენ ბავშვები ამ დღეობას.

ჭინკაოცონა იცოდნენ აღდგომის ოთხშაბათს. დიდ ხუთშაბათს დილაზე უბრად გავიდოდნენ და მწარე ბალს დაასობდნენ ჭურჭელს თავზე, ვენახში, სახლში და სხვ. უფროსების დახმარებით ბავშვები საღამოს ანთებდნენ ცეცხლს ეზოში, ვენახებში (უმეტესად ვენახის ჯალჯით) და ზედა ხტებოდნენ. მიწას დაასველებდნენ, „დააკვარკვარიტებდნენ კვერცხივით“, ცეცხლში ჩადებდნენ, სველი მიწის გუნდა ნაკვერჩხლებს აიკრავდა, მას ბავშვები ისროდნენ და თან გაიძახოდნენ: „ჰაუ, ჰაუ, ქვარიანო, შენი სვი და შენი ჭამე, ჩვენსას ჯვარი დაგვიწერე, ჩვენს ვენახში ძარა, ძარა (ან გოდრა, გოდრა), თქვენს ვენახში კიძპლა, კიძპლა (ან ბურდა, ბურდა)“, იმეორებდნენ რა ამ სიტყვებს, თან ცეცხლზე ხტებოდნენ, ხალხი გაპკიოდა — „ევერული კუდიანებსა, ჯვარი აქაურობასო“. ისინი დარწმუნებული იყვნენ, რომ „მაგნე თუ უჯდა ტანში, ამ ხტომისას ცეცხლში ჩავარდებოდა და დაიწვეებოდა“.

ტურაობა 15 მარობის თვეშია. ზოგიერთი დედა აკვანთან იჯდა და ბავშვს ღამეს უთეცდა, რადგან ეშინოდა მაგნე არსებებმა, რომლებიც ამ დროს ტურის სახეს იღებენ, ბავშვს არაფერი აენონ, ან არ მოიტაცონო. „ღამე, ბალანას ყურის ძირში მიაწებებდნენ სანთელს, ან იყო ბალანა რამდენიმე დღეს, ტურა არ მიეკარებო“. სახლის უკან ანთებულ ცეცხლზე ბავშვები ხტებოდნენ, ერთმანეთს უკაკუნებდნენ ქვებს და თან გაიძახოდნენ: „ჯვარი აქა, ჯვარი იქა. შენი სვი და შენი ჭამე, ჩემსას ჯვარი დამიწერეო“. უფროსები კი ორ ქვას დაიკავებდნენ ხელში, გააკეთებდნენ მწარე ბლის ქერქის

¹⁶ გაზ. „ვერია“, 1886, № 227, ე. მ ა ლ რ ა ძ ე, ჭინკაობა იმერეთში.

¹⁷ გაზ. «Кавказ», 1857, № 59, და 63.

ჯვარს, ქაცაცხს, ჩაარკობდნენ ჰიშკარში, ირველივ შემოუვლდნენ სახლს და ზემონახსენები სიტყვებით აფრთხილებდნენ ტურქებს. ასე ებრძოდა ცეცხლის საშუალებით ავ სულებს ხალხი, მარბალოზა დღეს „ფერხაობის“ სახელით ცნობილი შენდევრ მესო მარბალოზა ბოდა: „მწარე კვახს მოხაპედნენ თავს, ჩაყრიდნენ შიგ ლომის ჩხოს (გაუცეხველ ლომს). დაამხოზდნენ გოდორს ან საბუდარს, რაზედაც დადგებოდა ერთი ბავშვი, დაიწყებდა ტირილს და კრუსუნს: ბავშვს ხელში ეჭირა ქათმის კვერცხი; გოდორის წინ ეგდო ლომის ჩხოიანი კვახი; გოდორის გარშემო უვლიდნენ ბავშვები, რომლებიც ჰუჭულებივით წიაქობდნენ (წიწილებივით წიოდნენ), ბავშვი სამჯერ მოტრიალდებოდა გოდორზე, მერე გაიმართებოდა წელში და იტყოდა: „ღმერთო, ასე გაამრავლე ჩვენსას ჰუჭულები და ქათმებიო“. ამის თქმა და გოდრიდან გადმოხტომა ერთი იყო; დაპკრავდა ფეხს კვახს და ლომის ჩხო აქეთ-იქით გაიფანტებოდა. მაგრამ თუ ბავშვი კვახს ფეხს დააცილებდა, ძლიერ გაუჯავრდებოდნენ“¹⁸.

„ამ მოქმედების მიზანდასახულობა საქსებით აშკარაა, უდაოდ, მოსახლეობას სწამდა, რომ გაფანტული ლომის მარცვალითა რაოდენობისაგან დამოკიდებულია ოჯახში ჰუჭულებისა და ქათმების სიმრავლე“¹⁹.

კოხის დროს გამოიტანდნენ ხოლმე ტაშტებს და უფროსებთან ერთად ბავშვებიც უბრაბუნებდნენ: „კოხი წავიდეს, კოხს ნუ მოიყვან, მოსავალში გაგვიმარჯვეო“.

კოხინჯობას სოფლის უბნები ცალ-ცალკე ქეიფობდნენ და ღმერთს შესთხოვდნენ: „კოხს ნუ მოიყვან, მოსავალში გაგვიმარჯვეო“. იმერეთშიაც მიწის მავნებელთა წინააღმდეგ სრულდებოდა გარკვეული წესჩვეულება. ეს გამოიხატებოდა შემდეგში: „ფულუ მიწაში რო დეიარება, მისავით კვერებს გამმოაცხოზდნენ და თავის ეზოს გადაღმა, სხვის ეზოში გადაიტანდნენ ბალები და თან თვალდახუჭულები ილოცებოდნენ:

„აა, ფულუ და ფულეს კერი,
აა, მიწა და უკუქერი“.

მერე ამ კვერს შექამდნენ“. ზოგი მთხრობელის თქმით, ამას ბალები აკეთებდნენ, თორემ ისე მამაკაცებს ევალებოდათ ამ ცერემონიალის ჩატარებაო.

¹⁸ დ. ავალიანი, სოფ. კვიტირი, აკაკის თვიური კრებული.

¹⁹ ა. სოხაძე, ქართველთა სამეურნეო ყოფის ისტორიიდან (რაჭული ბოსლობა), 1955 წ., სადისერტაციო ნაშრომი, გვ. 278.

„ბერიკაობა“ ტარდებოდა იმერეთშიაც, აქაც ბავშვები მონაწილეობას იღებდნენ მათთვის სახალისო წეს-ჩვეულებაში. ბერიკების ნიღაბს ხშირად აკეთებდნენ კვახისაგან. მისი წეს-ჩვეულება ბერს უწოდებდნენ, „მეტად საყურადღებო ერთ-ერთი“ იმერეთში კვახი როცა იზრდებოდა, მას ხის კალაპოტში დებდნენ, რომელზედაც აღამიანის სახე და „კიკები“ იყო გამოყვანილი. შემდეგ ასეთ კალაპოტში გაზრდილ კვახისაგან ნიღბებს აკეთებდნენ და ნიღაბაფარებულნი „კიკობიას“ თამაშობდნენ²⁰.

მთხრობელების გადმოცემით, სააღდგომოდ ღვინის ამოსაღებ კვახს თვალებს გამოუჭრიდნენ, პირზე მიიდგამდნენ და გაიძახოდნენ: „ეი, კიკები, კიკები, კვერცხისთვის დევიკრიკები“, ამის გაგონებაზე დიასახლისი ბავშვებს გამოუტანდა ხოლმე ხან კვერცხს, ხან სხვა რამესო.

იმერეთში კიდევ ბევრი სხვა იღვობაც იყო, მაგრამ მათში ბავშვები არამც თუ მონაწილეობდნენ, არამედ მაყურებელის როლშიც კი არ გამოდიოდნენ. ამიტომ ჩვენ მათ არ შევვხებით.

თანამედროვე თამაშებში ზოგი ძველიდან შემორჩა, ასეთებია: რიკაობა, კუკუმალობა, დანასობა, კენჭაობა, ნიგვზობა, ლობიობა, კოჭაობა, ზოგი კი დამატა: რახრახობა (ომობანას ახალი ვარიანტი — რთულ სიუჟეტზე აგებული), გამტყერებე, დროშის გატანობა, სტოპობა, ჯოჯიმალა ჯოჯი, შეიდქვაობა, ფეხბურთი და სხვა.

ამრიგად, როგორც საერთოდ საქართველოში, იმერეთშიაც გავრცელებული ყოფილა ისეთი თამაშები, რომლებშიც აირეკლება ამ კუთხისათვის დამახასიათებელი ყოფა, სულიერი კულტურა, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები. იმერელი კაცის ძირითად საქმიანობას წარმოადგენს მემინდვრეობა, მევენახეობა, მესაქონლეობა და, როგორც მოსალოდნელი იყო, ეს მოვლენა აისახა არა მარტო გართობა-თამაშებში, არამედ სათამაშოებშიაც. აქაც ნაწილი თამაშებისა აგებული იყო სხვადასხვაგვარ შეჯიბრზე: სირბილი (დოდი), სივრძესა და სიმაღლეზე ხტომა, ზურგზე გადახტომა, ფერდობებზე არბენ-ჩარბენა, მძიმე ქვის აწევა და ნიშანში სროლა, ჭიდაობა (გვიმრებით), ბურთაობა, რიკაობა, ქუდობე, კვაჭინობა და სხვა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იმერეთში ყველაზე უფრო მეტად

²⁰ დ. ჯანელიძე, ქართული თეატრის ხალხური საწყისები, თბ., 1948. გვ. 420.

გავრცელებული იყო თამაშები: ბურაოობა, ქორობია, რიკაობა, კვა-
ჭინობა.

სანადირო შინაარსის თამაშებიდან პირველ რიგში უნდა დავა-
სახელოთ: ქორობია, მგელობია, კურდღლობია და სხვა. გონების სა-
ვარჯიშოდ განკუთვნილი იყო გართობა გამოცანებით, ანდაზებით,
ზღაპრებით. თამაშებიდან კი უნდა დავასახელოთ: ხაზის გასწო-
რება.

ბავშვები აქაც თვითონ იკეთებდნენ სათამაშოებს: ბურთს, ხელ-
თოფას, ლაჭყეპიას, საბზუალოს, ჩიტის დასაჭერ სხვადასხვა მახეებს
(სარეჯველს, ირენჩკას). ერთობოდნენ საქორიანეთი (საქანელა),
გოჭიორათი.

გოგონების უსაყვარლესი სათამაშო აქაც დედოფალაა, რომელ-
საც ხშირად აკეთებდნენ სიმინდის ტაროსაგან.

ბავშვები მონაწილეობას იღებდნენ გვალვასთან დაკავშირებულ
წეს-ჩვეულებაში, დღეობა „ისკელდობაში“. განსაკუთრებით აქ-
ტიური იყო ბავშვების მონაწილეობა ჭინკაობის, ჭიაკოკონობის,
ტურაობის დროს. დროთა ციფარებაში ძველად გავრცელებულ თა-
მაშებს დაემატა ახალი თამაშები, რამაც გამოიწვია ადგილობრივ
გავრცელებულ თამაშთა ციკლის გაზრდა.

И. С. ГОГОБЕРИДЗЕ

НАРОДНЫЕ СПОСОБЫ ВОСПИТАНИЯ В ИМЕРЕТИ (детские игры и игрушки)

Резюме

Данная работа в основном опирается на материал, собранный в этнографических экспедициях. Для того, чтобы обрисовать по возможности картину народных игр и развлечений, распространенных и пережиточно сохранных в Имерети, также используются зафиксированные другими авторами интересующие нас факты.

Отдельно рассматриваются народные игрушки, встречающиеся в Имерети.

Рассматривается также вопрос участия имеретинских детей в религиозных праздниках.

Выделена и описана группа современных игр, проникших в Имеретию в годы Советской власти.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი	3
გ. ჭალაბაძე, მემინდვრობა იმერეთში	7
Г. В. Джалабадзе, Полеводство в Имерети	46
თ. გელაძე, შრომის ორგანიზაციის ფორმები იმერეთში	47
Т. Ш. Геладзе, Формы организации труда в Имерети	60
მ. მაკალათია, მეცხოველეობა ზემო იმერეთში	62
М. Н. Макалатиа, Животноводство в Верхней Имерети	74
გ. ჭალაბაძე, ფერმერული მეურნეობა ვარციხეში	76
Г. В. Джалабадзе, Фермерское хозяйство в селе Варцихе	84
ნ. რეხვიაშვილი, მკედლობა იმერეთში	85
Н. В. Рехвиашвили, Кузнечное дело в Имерети	99
ც. ბეზარაშვილი, გლეხი ქალის ჩაცმულობა იმერეთში	101
Ц. И. Безарашвили, Крестьянская женская одежда в Имерети	119
ც. კაკაბაძე, წითელი თიხის ქურქლის დამზადებისა და შემკობის ხალხური წესები იმერეთში	120
Ц. А. Какабадзе, Изготовление и украшение глиняной посуды в Имерети	133
გ. ვასილტაშვილი, ხის დამუშავების კულტურა იმერეთში	135
Г. С. Гаситашвили, Культура обработки дерева в Имерети	155
ლ. ბეღუკიძე, ხის ავეჯი იმერეთში	157
Л. А. Бедукидзе, Деревянная мебель в Имерети	165
ნ. ლოლობერიძე, ხალხური აღზრდის წესები და საბავშვო ვართობათმავლობანი იმერეთში	167
Н. С. Гогоберидзе, Народные способы воспитания в Имерети (детские игры и игрушки)	184

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი გ. ჯალაბაძე
გამომცემლობის რედაქტორი რ. ფეიქრიშვილი
ტექნორედაქტორი ც. ქამუშაძე
კორექტორი ნ. მამულაშვილი

გადაეცა წარმოებას 27.4.1978; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 6.12.1978;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 11.75;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 9.68

უე 01224;

ტირაჟი 1000;

შეკვეთა № 1424

ფასი 1 მან. 10 კაპ.

გამომცემლობა «მეცნიერება», თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мециниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

МАТЕРИАЛЫ ПО ИЗУЧЕНИЮ ЭТНОГРАФИИ
ИМЕРЕТИ

Թվեր 1 հաճ. 10 յոճ.

K268.406
3
ՀԱՅԿԱՅԵԱՆ
ՇՈՒՆՈՒՄԻՆԻՍՏԻ